

meddobje

3-4

KAREL VLADIMIR TRUHLAR (RIM), REVOLUCIJA, KONSERVATIZEM IN ŽIVLJENJE KULTURE (105) * VLADIMIR KOS (TOKIO), ZADNJE IRSKE PESMI (113) * MARIS KRESNA (—), IN BIL JE CLOVEK (117) * MILENA MERLAK - DETELA (DUNAJ), BRODOLOMCI, SONČNO TRKANJE NA OKNO (125), SONČNA FANT IN DEKLICA (126) * MILAN KOMAR (BUENOS AIRES) ZAPISKI IZ VELEMESTA (127) * KAREL RAKOVEC (BUENOS AIRES), SESTOP (131) * ZORKO SIMČIČ, DOGODEK NA ULICI DE LA PIEDAD (132) * MILENA MERLAK - DETELA, GORA (155) * FRANCE PAPEZ (BUENOS AIRES), STIRJE ESEJI O POEZIJI (156) * MILENA MERLAK - DETELA, ZABLODELA REKA (167) * MARKO KREMŽAR (BUENOS AIRES), SREČANJE (168) * MILENA MERLAK - DETELA, SMRT MESECNICE (184) * TINE DEBELJAK, (BUENOS AIRES) STANKO MAJCEN PRIPOVEDNIK (185).

ČASNA TRIBUNI: KULTURA ZA RDECIMI ZASTORI (LEV DETELA, DUNAJ, 205) * CRKE BESEDE MISLI: MED CRKO IN MISLIJO - BESEDA (RUDA JURČEC, BUENOS AIRES, 209) * KNJIGE: M. F. SCIACCA, LES GRANDS COURANTS DE LA PENSÉE CONTEMPORAINE MONDIALE (FRANCE DOLINAR, RIM, 223) * ZAPISKI: SLOVENSKA KNJIGA V LETU 1960 (MARTIN JEVNIKAR, TRST, 231).

M E D D O B J E

Leto VI

1961

Številka 3-4

Izdaja Slovenska kulturna akcija v Buenos Airesu

Uredniki: Zorko Simčič, Ruda Jurčec in Rafko Vodeb

Revija izhaja letno v šestih številkah. Naslov uredništva in uprave: Alvarado 350, Ramos Mejía, Provincia Buenos Aires, Argentina. — Uredništvo ne objavlja anonimnih dopisov. Prispevki s psevdonimi se objavijo samo, kadar je uredništvu znano tudi pravo avtorjevo ime.

Rokopisi se ne vračajo.

Ovitek: arh. Marijan Eiletz.

Cena posamezni številki (zvezku) m\$n. 80.— 2.— U\$S. — 800 LIT.
6 NF — 35 Schillinge — 1 angl. funt.

Izšlo kot 42. publikacija Slovenske kulturne akcije.

Registro Nacional de Propiedad Intelectual No. 525.975.

Tisk tiskarne „Editorial Baraga“, Pedernera 3253, Buenos Aires.

REVOLUCIJA, KONSERVATIZEM IN v ŽIVLJENJE KULTURE

Karel Vladimír Truhlar

Psiholog Eymieu takole označi ritem človeškega življenja: Živeti se pravi ohranjati se (odtod potreba tradicije), a hkrati prilagajati se (odtod potreba razvoja). Kadar se živo bitje ne ohranja več koherentno, identično s samim seboj, kadar v bodočnost ne vstopa več s svojo preteklostjo, kadar bežnih dejanj ne veže več s svojo trajajočo enoto, se razstavi, razkroji, je le še mrtvo truplo. Kadar se več ne prilagaja, kadar se osamuje, kadar se zapira teku stvari, kadar si ničesar več ne prisvoji, ničesar več ne proizvede, kadar je izgubilo stik s stvarnostjo in v prazno ponavlja kretanje starih časov, je živo bitje le še avtomat in bo kmalu mumija; kretanje vse bolj hromé, in kakor luč, ki ji primanjkuje olja, življenje brez hrane ugasne. Konservatizem uniči organizem prav tako kot revolucija; med obojim je razlika kot med senilno onemoglostjo in nasilno smrtjo: v obeh slučajih gre nazadnje za eno in isto, za smrt življenja. Življenje mora varno mimo obeh čeri, mimo konservatizma in revolucije. Ne konservatizem, temveč življenje iz tradicije! Ne revolucija, temveč razvoj!¹

Takó nosi pravilno grajeno človeško življenje pečat stalnosti in menjave. Stalnosti: ne sme se razpustiti v zaporedje pojavov, ki ne bi imeli ničesar več, kar bi jih povezovalo; v njih mora življenje ostajati notranje enotno, v sebi zbrano in vzdrževati svoje vitalno ravnotežje. A ker je vstavljeno v spremenljivost časa, se mora vprav za vzdrževanje tega ravnotežja tudi sámo menjavati, si mora prisvajati novih prvin, jih organsko vključevati v svoj jaz in jim s tem dajati od stalnosti tega jaza. "Ohranjanje in prilagovanje samega sebe: to je oznaka življenja. In življenje je tem močnejše, čim intenzivnejše izraža, ne da bi rušilo svojega ravno-

¹ A. Eymieu, *Le gouvernement de soi-même. Essai de psychologie pratique*, III-e serie, *L'art de vouloir*, 25. izd., Paris 1943, str. 37-38.

² Prav tam, str. 217-218.

težja, ti dve svojstvi. Čim več kdo deduje po preteklosti in čim bolj se prilagaja sedanosti, tem bolj živi".²

Popolni prelomi s preteklostjo torej uničujejo. Kdor hoče kulturo ohranjati in jo notranje krepiti, potrebuje veliko bitne sile. A te ni, kjer je človek s preteklostjo prelomil ter se iz njenih vrednot več ne hrani. Kdor s tako okrnelo osebnostjo vplivno posega v kulturno življenje, vnaša vanj lastno nemoč in ga zato nujno razkraja.

Krščanstvo je resda prineslo "novost življenja" (Rimlj 6, 4), res je, da je v njem "staro prešlo" (2 Kor 5, 17), a to "staro" je v pismu sv. Pavla onemoglost greha, iz katere moremo vstajati z močjo milosti. Kristus ni "prišel razvezovat postavo ali preroke; ne razvezovat, marveč dopolnit" (Mat 5, 17). Stara zaveza je bila priprava na novo; bila je, po grškem izvirniku, „vzgojitelj“, ki vodi "v Kristusa" (Gal 3, 24: *paidagogòs eis Hristòn*).

Tragika reformacije je vprav v tem, da je v svojih početkih kot kaže avgsburška veroizpoved iz leta 1530, nujnost organske naveze novih izkustev na tradicijo sicer čutila (tudi Luther, in posebno Melancthon), a je zgodovinsko kontinuiteto krščanskega izročila v marsičem dejansko vendarle pretrgala.³ Zavest, ki jo ima Cerkev o lastnem življenju, se po Sv. Duhu razvija, se vse bolj širi, pogloblja in precizira. Temu samoosveščevanju bi bile mogle služiti tudi nekatere reformacijske osvetlitve nadnaravne ekonomije: n. pr. nauk o notranji sili in učinkovitosti božje besede, ki ne le poučuje o nadnaravnem rešenju, temveč ga hkrati v določenem smislu že ostvarja; nauk o osebnem značaju vere (po Luthrovi formulaciji vera "Kristusa vključuje in ga ima v sebi kot klešče dragulj"); nauk o funkciji vere v zakramentalnem življenju, o dinamiki krsta, o (odtod izvirajoči) vlogi laikov v Cerkvi, o zvezi "pokore" tega življenja s smrtjo (v Kristusu), ki jo vključuje krst (v lepi Luthrovi misli je "pokora" "povratek v krst"). A te in podobne osvetlitve so bile še neprečiščene, so se še mešale z raznimi razkrajajočimi težnjami. Presojati, ali so nove misli krščansko pristne, ali so res organsko spojene z izročilom, je mogla le sekularna modrost Cerkve. Morda njeni predstavniki novih teženj niso zadosti razumeli, morda v reševanju krize niso zadosti hitro in intenzivno črpali iz *modrosti Cerkve*⁴, gotovo je, da bi se reformatorji nikdar ne smeli odtrgati od njenega živega organizma in živega nauka. Ne revolucija, temveč ohranjanje in razvijanje, razvoj tradicije!

² Prim. M. Lackmann, *Katolische Einheit und Augsburger Konfession*, Graz-Wien-Köln 1959, posebno str. 63-91.

⁴ Vso krivdo za razkol pripisovati protestantom, bi bilo krivično. Prim. besede berlinskega kardinala Döpfnerja (*Una Sancta, Zeitschrift für interkonfessionelle Begegnung*, 1960, str. 202): „Zu einem ökumenischen Geist gehört das demütige Eingeständnis der Mitschuld der Katholiken — der Hirten und der Herde — an den verschiedenen Glaubensspaltungen der Geschichte.“

Tudi v kulturnih oblikah, za katere se na prvi pogled zdi, da so s preteklostjo popolnoma prelomile, je preteklost — če gre za kvalitetne stvaritve — s svojo substanco še vedno navzoča. Celo v modernem "abstraktnem", "brezpredmetnem" slikarstvu, kjer se estetsko doživetje izraža brez "predmeta": ni človeškega obraza, ni ulice, ni morja... le funkcija barv, ploskev, linij. Dokončna sodba o tem slikarstvu še ni mogoča. A da gre v marsikaterem izrazu za pristno umetnost, ni dvoma. To dojema in ugotavlja isti estetski čut, ki dojema in ugotavlja lepoto "predmetne" umetnosti: gotike, impresionizma, ekspresionizma... Če glasba, ki je *tudi* "brezpredmetna", saj vključuje le funkcijo zvokov, lahko posreduje estetsko doživetje (in o tem nihče ne dvomi), zakaj bi tega ne moglo tudi "brezpredmetno" slikarstvo, na primer s funkcijo barv! In kot zvoki ne posredujejo le *čutnega* doživetja, temveč hkrati *duhovno*, saj je vsako pristno doživetje izraz umetnikove osebne srede, v katero se zbira vsa človekova bit, tako nosijo tudi barve "brezpredmetne" slike lahko celotno estetsko doživetje, ne le njegovo čutno stran. Naj nam pravkar izraženo misel približa nekaj odlomkov iz pisem van Gogha, ki "predmeta" sicer še ni opustil, a ga že preglasuje z močnim poudarkom barvne funkcije: "Sodobno slikarstvo obeta večjo subtilnost; obeta, da bo vedno bolj glasba in vedno manj kiparstvo; obeta barvo". "V sliki bi rad nekaj povedal, nekaj tolažkega kot glasba. Može in žene bi rad slikal v drhtenju naših barv". "Aurierov sestavek mi daje poguma, da se še bolj oddaljujem od realnosti in ustvarjam nekako barvno glasbo." "Slikar bodočnosti bo barvar, kakršnega še ni bilo". "Barvne kompozicije govore same po sebi". "V svoji sliki kavarne sem poskusil izraziti, da je to kraj, kjer more človek zblazneti in postati zločinec".⁵ Kar torej v "predmetni" umetnosti posredujejo barve, ploskve, linije, navezane na "predmet", posredujejo v "brezpredmetnem" slikarstvu barve, ploskve, linije brez "predmeta". Kar moram v "predmetni" umetnosti estetsko razbrati iz predmetno vezanih estetskih činilcev, moram v "brezpredmetnem" slikarstvu razbrati iz predmetno nevezanih umetnostnih sredstev. Osebnostno delo razbiranja je potrebno v obeh slučajih. Tudi v "predmetni" umetnosti. Saj se formalna bit estetskega izraza, njegov fluidum, ne istoveti s "predmetom"; saj n. pr. mir, ki ga "predmetna" slika izraža, ni hiša, nebo, drevo... na sliki, temveč igra barv, ploskev, linij celotnega "predmeta"; in to igro je treba razbrati. Kar brez žive iniciacije v razumevanje slikarske umetnosti, vsaj pri ljudeh, ki nimajo že prirojenega izrazitega umetnostnega čuta, ni lahko; tudi v "predmetni" umetnosti ne. Mnogi sicer mislijo, da jo razumejo, ker prepoznajo sestavine "predmeta" (tovarno, starko, oblak...), a ne vedo, da te sestavine še niso formalni umetnostni lik, ki ga predmetne sestavine izražajo (n. pr. raztrga-

⁵ Citati iz knjige C. Einstein, *Die Kunst des 20. Jahrhunderts*, Berlin 1926, str. 27-29.

nost časa). To razloži, zakaj mnogi pristno umetnino tako lahko zamenjujejo s "kičem": kič nima vitalnega umetnostnega doživljajskega fluida, a ima sestavine "predmeta"; kdor na sliki motri samo te sestavine, kdor ne razbira tudi moči umetnostnega lika, razločka med resnično umetnostno stvaritvijo in "kičem" ne zaznava. Kdor pa se ob "predmetnih" slikah ustavlja ob umetnostnem liku, umetnino in "kič" (čeprav ne vedno lahko) razlikuje. In hkrati laže prehaja k "brezpredmetnemu" slikarstvu, ne da bi ob njem imel občutek neke čisto nove umetnostne oblike. Saj mu tudi pri "predmetni" obliki umetnostnega podoživljanja ne določuje "predmet", temveč igra linij, ploskev, barv. Te pa tudi "brezpredmetni" sliki ostajajo in v njej delujejo. Tako je opuščanje "predmeta" sicer nov korak umetnostnega iskanja, a nikak prelom s tradicijo. Saj ta v "brezpredmetni" sliki živi, kolikor je v taki sliki kakor nekoč izraz estetskega doživljanja igra barv, ploskev, linij.⁶

Razvojno kontinuiteto "brezpredmetnega" slikarstva izpričuje tudi njegov zgodovinski nastanek. Ni vzniknilo na mah. Le počasi si je utiralo pot spoznanje, da izrazna moč linije, ploskve, barve ni nujno vezana na "predmet". Le počasi se je "predmet" iz slike umikal. Dokler ni puščal v njej le še komaj zaznavno sled: n. pr. v V. Kandinskega 'Improvizaciji 35' iz leta 1914 ali v P. Kleeja "Predigri Golgote" iz leta 1926 ali v "Gozdnih čarovnicah" iz leta 1938. Nazadnje se je slika "predmetu" popolnoma odrekla.⁷

Z ohranjanjem razvojne kontinuitete imajo nekateri že po svojem psihološkem ustroju težave: vse jih bolj nosi v nove perspektive, v iskanje, v spreminjanje, ne da bi se kdaj od bliže seznanili s substanco tradicije in se v njej ukoreninili. Drugim manjka za to potrebne globine in moči, ali vztrajnosti in notranje discipline. Nekateri so od izročila odtrgani zaradi svoje destruktivnosti, ki bi vse obstoječe le rušila. Tudi mladost je treba v tej zvezi omeniti. Po sv. Tomažu Akvinskem "juvenes multum habent de futuro et parum de praeterito", bolj živijo v bodočnosti kot v preteklosti. So še vroče narave in vse v njih kipi, da se jim srce širi in se polno upanja obrača v bodočnost (propter caliditatem naturae habent multos spiritus et ita in eis cor ampliatur...); podobno kakor vinjenim (ebriis propter vinum). Hkrati so mladi

⁶ Primerjaj, kar pravi o reformi v Cerkvi Y. Congar, *Vraie et fausse réforme dans l'Église*, Paris 1950, str. 179-180: „Ce qu'il faut, c'est être fidèle au principe *en profondeur*, dût-on pour cela être infidèle aux formes qu'il a prises en surface; c'est aider le principe toujours vivant de tradition à se créer ses formes d'application ou d'existence dans le style le plus vrai et le plus efficace pour le temps.“

⁷ Ta postopen umik „predmeta“ lepo ponazorujejo slike v knjigi W. Müseles, *Europäische Malerei*, Berlin 1957, posebno str. 222-239.

še neizkušeni: ne poznajo ne sebe ne ovir, in si zato, pravi sv. Tomaž, zlahka vse mogoče obetajo.* V tem smislu mladost ne pospešuje stika s preteklostjo.

A stik je potreben. Za življenje kulture je treba ohranjati. Toda ne vsega. So ustroji, ki so kulturnemu pojavu bistveni in zato nespremenljivi: tako se bo n. pr. slikarstvo za svoj izraz vedno moralo posluževati igre barv, ploskev, linij. So pa tudi strukture, ki so čisto časovno pogojene: zrasle so iz kulturnega čuta, iz kulturnih spoznav in teženj, svojskim le takratni dobi. Take strukture so zato umerjene le na t o obdobje, a ne ustrezajo več času, ki so zanj značilna drugačna gledanja in drugačna stremjenja; karakteristike rokokoja n. pr. niso tipičen izraz naše dobe. Ne, da bi kip, ki je bil v času rokokoja umetnina, danes ne bil več! A umetniškega izraza takega kipa ni inspiriral naš čas, temveč preteklost. Drugo je seveda vprašanje, ali morem umetnino iz preteklosti takó podoživljati kot so jo mogli sodobniki. Treba je reči, da ne. Saj bi za táko podoživljanje tudi moj estetski čut morala oblikovati doba, ki je oblikovala umetnikovogo. A mojega oblikuje sedanjost. Ker so tudi v kipu iz rokokoja vedno veljavne sestavine umetnostnega izraza, čutim tudi danes, da je kip lep. Ker pa je te vedno veljavne sestavine modificiral estetski čut preteklosti, se ob njih ne morem tako vzgibati kot bi se, če bi jih prevevalo današnje čutenje. (A tudi v tem slučaju bi umetnikov notranji svet *v celoti in vsestransko* podoživel le, če bi bil tudi moj svet prav tak kakor je njegov; le tedaj bi mogel prav tako zveneti. A tega nikoli ni. Osební svet je vedno enkraten.)

Vsaka doba ima torej svoje ozračje, svoje silnice, svoje činitelje, svoje vrednote, svoj razkroj. V vse to je vstavljena kultura. Za ojačanje svojega življenja si mora tudi iz sodobnosti prisvajati, kar je pozitivnega in se braniti razkrajajočih sil. Filozofija o svetu (kozmozologija), ki ob novih izsledkih astronomije, fizike, kemije... ne bi nikdar pregledala svojih pozicij in bi je ti izsledki nikdar ne napotili v nova iskanja, bi okostenela. Ascetika, ki se ne bi ozirala na nove ureditve in se ne bi ob njih in zanje izpopolnjevala, bi bila mrtva. Tudi socialna delavka jo mora zanimati, finančnik, radijski poročevalec, filmski reporter, agronom, tehnik, trgovski svetovalec... Poznati mora "grehe", ki vanje lahko pada časnikar: če nikoli ne govori o bistvenem; če majhne nezgode spreminja v katastrofe; če ne misli na npravne in socialne posledice vsega, kar poroča; če sam ne ve, kaj piše; če ne obvladuje vprašanj, ki jih obravnava; če je neposredno ali posredno na prodaj; če se udiinja pri umazanih ekonomskih in političnih igrah; če nikdar ne oporeka glavnemu uredniku in zato razširja misli, ki jih ima za zmotne; če v svojem delu gleda edino na porast naročnikov; če se obrača po vetru; če laže; če bralce pušča

* Sum. Theol. 1-2, 40, 6. Artikel nosi naslov: „Ali je v mladih in pijancih upanje obilno“ (Utrum in juvenibus et in ebriosis abundet spes)...

in potrjuje v utvarah in predsodkih; če zastruplja javno mnenje; če ljudi poneumnjuje; če ob vsem nerga in nikoli ni konstruktiven... Moderna ascetika mora poznati "grehe", ki vanje lahko pada politik: če ne pozna zgodovine; če ima celó o vladajočih ideologijah le čisto primitivno znanje; če več dá na svoj "politični čut" kot na resen študij položaja; če ne pozna krajevnih, narodnih in mednarodnih konjunktur, ne ideoloških ne gospodarskih ne političnih; če se je spoprijaznil z obstojem subproletariata in izkoriščanjem nerazvitih dežel; če brani krajeвне interese brez ozira na nadrejena občestva; če rešuje na hitro in površno, kjer bi bilo treba temeljitega preudarka; če ne ve, kaj pravzaprav hoče s svojim delom; če se ustavlja na površju problemov, a ne vidi in ne upošteva njihovih globljih razlogov; če ne zna predvidevati; če ni zmožen akcije v velikem; če ne zna vstavljati posameznih trenutnih političnih dejanj v celoten in trajen politični načrt; če sijajnega ne razlikuje od možnega; če svoje politične akcije ne ureja v globlja in višja teženja svoje generacije; če jutrišnjo generacijo žrtvuje egoizmu današnje; če ne zna razbirati, v katerih dejanstvih in pojavih trenutne situacije se skrivajo energije, ki jih lahko uporabi za skupno blaginjo; če ob političnem manevriranju ostaja naiven; če dogodkov ne zna izrabljati za politično vzgojo ljudstva; če mu težji položaji jemljejo razsodnost; če hlini zvestobo "načelom", kjer je dejansko odpovedal; če dobre predloge in težnje nasprotnikov zavrača; če nad vsem, kar ločuje, ne išče prvin, ki edinijo; če več obljublja, kot more dati; če pada v demagogijo; če govori o gnilih kompromisih, kjer gre za modro izenačenje in pravično obzirnost; če ozko obzorje, slepi integritet in trdoglavost zamenjuje z brezkompromisnostjo, načelnostjo in heroizmom; če se krčevito drži čisto postranskih stvari in pri tem izgublja osrednje; če razredni boj zavrača, a ne stori ničesar, da se razmere uredijo v položaj, kjer bi razrednega boja ne bilo; če se vkljub dokazani nesposobnosti krčevito oprijemlje stolčka; če pozablja, da so nramni prestopki in politične zmote kristjana, ki je v javnem življenju na vidnem mestu, hkrati pohujšanje; če se politično izdaja za kristjana, ko dejansko ni več...⁹

Zakaj je mnogokje tako malo življenja iz novih situacij? Stare oblike, ki si jih je kulturna substanca privzela in v njih že nekaj časa živi, pozabljajo, da so nekaj prehodnega, navadile so se stalnosti, nočejo z mesta, kamor jih je razvoj nekoč postavil, težijo (kakor vse, kar je iz duha) za ovekovčenjem. — Če se je kultura vanje odela iz svojega pristnega življenjskega čuta in moranja, so se oblike tudi obnesle, so imele uspeh, ki so se ga ves čas zavedale in se zdaj nanj sklicujejo. — Poleg tega so

⁹ Prim. L. J. Lebreton et Th. Suavet, *Rajeunir l'examen de conscience*, Paris 1952, z „ogledali vesti“ za kristjana v raznih situacijah in poklicih sodobne družbe; o časnikarju na str. 100-101, o politiku na str. 116-120.

zelo osebno povezane s svojimi stvaritelji: pred očmi imamo oblike, ki so za nekaj časa kulturo res obogatile, kjer je torej šlo za pravo ustvarjanje, to pa vedno izvira iz intimne osebne srede stvaritelja in je živo zlito z njegovo bitjo. Tudi odtod reakcija že obstoječih oblik ob prihajanju novih. — Nadalje so nekateri že po naravi ali deloma po vzgoji v svoji duševni strukturi ozki, togi, integristi, zaprti za vsako oploditev po gorkem življenju sedanjosti. A te bitne omejenosti ne čutijo, temveč navadno živijo v prepričanju, da so "dobrega duha", "pravega duha", "pristnega duha", "prvotnega duha", da so "solidni". Če so na vplivnejših mestih, se imajo radi za "čuvarje resnice" in se potem čutijo "v vesti" dolžne, da "na pristojnih mestih" onemogočijo vse, kar ni "solidno", to se pravi vse, kar ni po njihovi ožini in togosti. — Nato so še žalostni tipi onih, ki po naravi ali po vzgoji niso ozki, a so proti vsakemu razvoju zato, da se priljubijo višjim, kjer iščejo kariere, imenovanj..., in konservativcem tem hrupneje proglašajo, čim bolj so neznajčni. — Nekateri drži v konservativizmu čuden strah pred vsakim korakom v novo, kakor da bi bil vsak tak korak nujno prelom z obstoječim, nekaj slepega, nespametno tveganje... Le v starih, že dolgo trajajočih ureditvah se varno počutijo. A malo mislijo na vsa teoretična in praktična zamenjavanja, ki jih njihovo stališče vključuje, na infantilnost lastnega zadržanja, malo na posledice, ki jih ima tako zadržanje za življenje, in malo na to, da zrel človek, ki ima resničen čut odgovornosti, ne pazi le, da ne napravi napačnega koraka, temveč tudi, da ne duši življenja.

In končno — kočljivi problem starčevstva! Sirahova knjiga uči: "Ne zametuj govora starih; zakaj od svojih očetov so se učili. Pri njih se lahko učiš razsodnosti, da moreš svetovati, ko je treba" (8, 9). Podobno še druga mesta stare zaveze.¹⁰ A isto sveto pismo hkrati kaže, da niso leta, ki bi množila modrost, temveč duh. Mladi Eliu takole uvede svoj prvi govor proti trem starejšim Jobovim prijateljem, ki zmotno mislijo, da je trpljenje le kazen za greh: Doslej "sem se obotavljal in se bal izraziti svoje mnenje. Mislim sem: 'Starost naj govori; visoko število let naj razgrne svojo modrost!' A le duh, ki je v človeku, le dih Vsemogočnega daje razumnost. Niso priletni vedno tudi modri; kaj je prav, ne vedo vedno samo starci... Zato bom tudi jaz od svoje strani spregovoril... kajti poln sem misli, in v moji notranjosti me duh priganja. Glejte, notranjost mi je kot novo vino, ki ga zapirajo, kot novi mehovi, ki pokajo" (Job 32, 7-9, 17-19). In Knjiga modrosti pravi: "Umnost ima pred ljudmi vrednost sivih las, in brezmadežno življenje odtehta visoko starost" (4, 9). Tudi sveto pismo ve, da starcu moči pojemajo. Sirah poučuje: "Sin moj, zavzemi se za očeta v njegovi starosti... Ko mu um peša, bodi obziren do njega" (3, 12-13). Dejstvo je,

¹⁰ Prim. H. Duesberg, *Le vieillard dans l'Ancien Testament: La Vie Spirituelle* 82 (1950), str. 237-262.

da pridejo leta, ko človek — izjeme so redke — tudi pri najboljši volji ne more več doumevati novih situacij: ne novih izsledkov znanosti, ne novih prijemov umetnosti, ne novega čutenja, ne tehnike... Ne more se več hraniti iz vrednot sodobnosti. Sile so za to že preslabotne. Zaton. Odtod zelo razumljiv odpor pri mnogih — ne pri vseh — proti vsemu novemu, krčevita obramba starih oblik, ki se včasih stopnjuje do prave revolucije konservatizma... Ob tem se je treba ozirati še na dejstvo, da je danes odstotek priletnih veliko višji kot nekoč: v Franciji se je zadnjih sto let povprečna starost dvignila od 38 na 61 let, v Združenih državah je srednja življenjska mera 64 let, na Švedskem 65, na Holandskem 68.¹¹ Hkrati je razvoj danes veliko hitrejši kot nekdanj, stik z njim težji in zato razhajanje starega in novega vidnejše. V tem razhajanju pomaga na eni strani, če imajo ljudje v letih, ko sami razvoja ne morejo več spremljati, koga, ki to še more, in mu zaupajo in imajo takó vsaj po njem nekaj stika z novim. Posebno važno je táko posredovanje pri priletnih, ki so na vodilnih mestih in bi brez pomoči drugih za svet, ki ga sami več ne razumejo, nujno napak odločali. Na drugi strani pa pomaga v razhajanju starega in novega, če nosilci novih teženj priletne razumevajo, upoštevajo biološke in psihološke razloge njihovih stališč, se zavedajo, kaj vse so v svojem življenju ustvarili, mislijo na substanco, ki je starim in novim oblikam skupna, in ne pozabijo, da bodo tudi sedanje nove oblike nekoč stare.

Táko obojestransko prizadevanje bo razhajanje starega in novega omiljevalo, a nikdar ne odpravilo. Vedno bodo vznikali novi uvidi, vedno si iskali življenjskega prostora, in vedno se bodo stare oblike branile umreti. V tem trenju bo kultura vedno morala ohranjati svojo substanco, svoje globine. A bo hkrati tudi vedno morala iskati oblik, ki bodo tem globinam v vsakokratni dobi, taki kakršni je, pustile živeti in svoje življenje razvijati.

¹¹ Prim. J. Périnelle, *Conseils pour la vieillesse: La Vie Spir.* 82 (1950), str. 263; za povprečno življenjsko starost okrog l. 1930 prim. H. Muller, *Quelques données préalables sur les problèmes du vieillissement: La Vie Spir.* 82 (1950), str. 230-232.

ZADNJE IRSKE PESMI

Vladimir Kos

ZAPOJ MI SVOJO PESEM

Zapoj mi svojo pesem,
razvalina na griču,
zató ker si
žalostna!

Predal jo bom ladjam vetrov,
ki hitijo
k obrežjem nebá
uradno.

Nekdo bo srečen.
Sam tam.

A krš ne more peti.
Trava boža mu čelo.
Morda je takó bolj prav...

V pradivjem poletu
se vrani igrajo s svobodo.
Drevo se lišpa.
Moj duh je zdrav
že
tri dni.

SVETLO-MODRO RAZODETJE

Iz svetlo-modre čaše
pil bom méd luči,
spoznal bom slast stvarjénja,
smisel temnih dni.

Na prst bom legel,
kakor vsak pijanec,
srečen - nepozabljen;
z majskim nebom
čisto sam.

Potem —
bom drzno segel
po roki, ki
kelih drži —
Kakšen si?

In vem,
da molk bo jek,
da moje srce bo še bolj
koprnelo
med žitom, cesto in
varnimi strehami.

OTOK OTROK

Še vedno hladno je.
Oblaki korakajo v žalnem sprevedu.
Nékoga up nesó.

Nad ogenj se sklanjam
in hočem ujeti skrivnost darovanja:
ogenj čaka pomladi.

S cest
pritrkavajo smehi.
Okoli, okoli
se ziblje molk
na valovih ur.

Na svidenje, starci!

Odhajam na Otok otrok,
kjer pojó
serenado umiranju.

ZAKAJ ME BIJEŠ

Zakaj me biješ v obraz,
Vihar,
mi kradeš zvezde od motnih oči,
mi trgaš stebila z aprilskih gred,
zakaj?

Vihar se v bol krohota,
nebo se joka,
tavam, da najdem pravico.

„Duh tiranov te muči!“
„Hvala, grob!“

In vrnem váse se,
luč prižgem za mir tiraňov.
Nebo se prižema k zemlji.
V grobu utihne grdi smeh.

MNOGE VODE ŽIVLJO

Tukaj se trdna zemlja boji korakov.
Mnoge vodé prihajajo
in pojó.

Tajne jim tlé pod vekami.
luč diši v laseh,
a njih kretnje so težke
od dalj.

Neko popoldne
šel bom za drznim klicem.
Mrtve vodé živijo
v moči srcá.

Daleč, prav daleč
čaka Resničnost náme.
Lepša kot sen.
Zato sem tvoj
oceán!

BOJIM SE PROSITI

Bojim se prositi ljubezni,
ki trga od jaza jaz,
sili, tvega!

Bojim se grlogov,
kjer vonj po perilu
čez mizo gre,
z nado,
z ustmi.

Bojim se teh kletk iz saténa,
kjer bolni ječijo od ran
udov
duše.

Vekovi kapljajo na mojo bojazen,
pa spet je — Zdaj
lep,
zahteven.

Končal bom to pesem —
s smehljajem herojev nebá:
nemoč
prosi,
terja zame.

1955.

IN BIL JE CLOVEK^v

Maris Kresna

Pozno popoldne. Profesor Plečnik je še vedno sklonjen nad načrti. Trkanje na vrata. Pogleda, kdo prihaja.

„Pridite, pridite! To so ljubi, redki gostje.“

Odloži svinčnik, odmakne risbo in jo pokrije, ponudi stol in si prižge cigareto.

„Sedaj mi pa kaj lepega povejte!“

Plečnikova delavnica. Okna se odpirajo v širokem polkrogu proti Ljubljanskemu barju. Krim zapira obzorje. Žarki zahajajočega sonca se upirajo v šipe in se poigravajo z divjo trto, ki sili skozi okno. Na eni strani je velika slika, posnetek freske iz Crngroba. Sv. Jožef stoji ob ognjišču, kjer se kuha mleko. Za trenutek se je ozrl na dečka Jezusa: ogleduje križ, ki ga je pravkar stesal. Pri tem je Jožef pozabil na svoj posel. Mleko je prekipelo. Razliva se čez rob lonca in teče v širokem curku po ognjišču in po tleh.

Ob drugih stenah so police in omare in na njih risbe, zvitki papirja, načrti, modeli, kosi lesa in kamna, odlitki v mavcu in kovini. Risba, šestila, kotomeri na veliki mizi. Ob mizi dva stola. Vse iz mehkega, nebarvanega lesa. Vse asketsko skromno. Vse salonsko gosposko.

Cigareta počasi dogoreva. Ob kajenju uživa. Pogovor steče počasi.

„Kje so srečna otroška leta, kje svetniški roditelji, kje tiste lepe, svetle cerkve... Kje je čas, ko sem se veselil butare in oranž, kje je čas, ko je pri svetem Jakobu šumelo in dišalo, ko so trakovi frfrali, terementete, ali gre hitro brzec življenja!“

Gradiško predmestje, okolica trnovske in šentjakobske cerkve, breg ob Ljublanici in Gradaščici, to je svet Plečnikovih detinskih let. To je njegova prva ljubezen, ki ji je ostal zvest do konca. Plečnikov rod izhaja iz notranjske Hotederščice. Trije Plečniki so bili rojeni v Ljubljani. Zažareli so kot meteorji na slovenskem nebu in rod je ugasnil brez potomcev.

„Bil je oče, ki je imel tri sinove. Eden je bil pastir, drugi mesar in tretji mizar.“

Trije bratje. Trije velikani. Najstarejši Andrej je bil kot prvorojenec darovan Gospodu in je bil zvesti pastir božjih otrok. Janez Plečnik je svoj delavnik preživel na prosekuri splošne

bolnišnice v Ljubljani. V rokah vsakega slovenskega medicinca je njegova Anatomija z domačo terminologijo. Domoval pa je v majhni hišici ob cesti svetega Petra. O prostem času je sedel h klavirju. Dovršeno je interpretiral Chopina. Mojster Plečnik pa je s toliko vnemo pospravljaj, popravljal in obnavljal našo prestolnico, da je ta „ljubica nebes in sreče“ po vsej pravici dobila pridevek „Plečnikova Ljubljana“. Kako vse drugačna je bila Ljubljana tedaj, ko je ob nedeljskih jutrih tekel najmlajši med brati v šentjakobsko cerkev in sedel v klop ter varoval prostor za mamo. Toplo je bilo v družini.

„Oče nam je bil kot vtelešena božja postava. In vendar, kako mehka je bila njegova molitev, ko smo zvečer legli v posteljo:

Ljuba Devica Marija, pošlji nam šest angelčkov:
dva k vznožju, dva k zglobovju, na vsako stran enega.
Ljuba Devica Marija, odeni ti nas, pokropi ti nas,
obvaruj nas pred povsod pričujočo nevarnostjo!
Naj v miru počivamo. Amen.“

Prezgodaj je legel oče k večnemu počitku. Sinove ja gnala 'uka žeja' v svet. Mati in edina hči sta ostali doma kot čuvarici svetega ognja. Kako se je mati veselila pisem iz daljnih dežel! Njena molitev je spremljala sinove, njeni opomini so jim bili vodilo.

„Jože, ti rečem, sem ti rekla in ti bom še rekla, da ne boš rekel, da ti nisem rekla.“

Stisnila je pismo, ki se je končalo s pozdravom:

„Poljubljam Vas, mamka, v zavesti Vašega zdravja.“

„Tam beli Dunaj mi stoji,

na Dunaju kaj se godi, me dobro poslušajte vi!

Lepa so bila dunajska leta. Cesarski Dunaj se je sijajno razvijal. Videl sem nobleso. Spoznal aristokracijo. Spoznal pristni dunajski humor. Ta je nekaj drogocenega v življenju. Gorje mu, kdor požira življenje brez zrnca humorja!“

Pomnik iz dunajske dobe je Zacherlova hiša. Zacherle, bogat industrijalec, je bil tudi kulturno bogat človek. Bil je presrečen, da se je mladi mojster dobro počutil v njegovi družini. Naprosil ga je, da je bil za botra otrokom. „Zacherlova hiša — leta strahu in omahovanja. Leto, ki mi je prineslo mnogo bridkosti, pa tudi marsikatero tolažbo. In kadar sem po pravici žalosten, takrat čutim, da mi je božja pomoč blizu. Blizu tudi takrat, kadar mora pokriti mojo revščino. Trepetam, koliko denarja bo stala hiša. Včasih bi najraje ubežal in vse skupaj pustil. Potem delam trdovratno dalje.“

„Kot človek sem občutljiv. Tako rad bi kramljal o vsakdanjih podrobnostih in potem zaspal. Težko je namreč, če nimaš nikogar, toda tako je usojeno. Nebo in pekel se tepeta v meni. Morda v slehernem človeku. V temi bi se rad pripeljal do večne luči, da bi tam dobil pokoj in mir, toda vsa pota so zaprta. Kaj je denar! Kaj imetje! Nič, nič! Samo Bog, ki si ga moram priboriti, ki ga moram najti skozi viharje, ta Silni in Mogočni in vendar tako neskončno Dobri!

Kje je človek, ki bi ga lahko gor pogledal! Na eno stran sem prevelik, vem, da ne gre soditi. Na drugo premajhen, vem, da ne smem. Pa Bog, ki je vtaknil to nemirno in občutljivo srce v me, me bo sodil po svoji pravičnosti. Danes sem molčeč, jutri zgovoren. Živim kakor cvetlica, enkrat kvišku dehteč z rosno kapljico v jutranji zarji, enkrat trepetajoč v silnem viharju. Ni vsem prav tako. Bog se usmili.“

Na Dunaju je srečal benediktinskega slikarja p. Wilibrorda Verkada. Našla sta se. Verkade je konvertit. O svoji življenjski poti se je razgovoril v dveh knjigah 'Die Unruhe zu Gott' in 'Der Antrieb ins Vollkommene'. V prvi knjigi se hvaležno spominja Plečnika, ki mu je posređoval, da se je mogel vrniti iz 'pregnanstva' v Palestini v opatijo Beuron.

„Verkade je bil tič! Stanovala sva v pritlični sobi v dunajskem predmestju. Nekega dne se odpravlja na sprehod. Jaz sem že zunaj. Takrat pa vidim, kako skoči Verkade skozi okno na cesto.

„Za božjo voljo, kaj bodo ljudje rekli,“ se začudim.

„Kar hočejo, naj le vedo, da so še svobodni ljudje na svetu.“

Kaj vse sva razpravljala z Verkadejem! Hočete poslušati?

Človek ima v sebi razsežna skladišča. Toliko spravljamo skupaj, kar nam prinaša več bolesti kot veselja. Skladišča imamo v spominu, v razumu, v srcu. Naši čuti so kot gospe, ki rade nakupujejo in potem ne vedo, kam z vso tisto šaro. Spomin je globok in širok kot morje. Vanj se zlivajo veletoki vtisov, cele reke podob, zvokov in čustev. In vendar se nikdar ne napolni. Spomin je strasten zbiralec starin. Tu najdeš pozabljene priljubljene konjičke in starinske zaboje. Ob dolgi mizi sede in strme vate ideje, velike in čudovite nekoč, danes vele in brez življenja.

Največja shramba pa je srce. Bolest nas prevzame, ko jo odpremo. Na tleh leže črepinje tega, kar nam je bilo nekoč lepo in živo. Koliko spominov na gorečo, potem križano in obledelo lju-

bezen! Koliko prič smelih, a prevaranih upanj! In brez števila neizpolnjenih želja strmi vate s praznimi očmi. Težko je breme in ne moreš se ga iznebiti.“

1899. leta v Rimu.

„Ti jasna Roma, zlato moje mesto!
Ko Mozes po izvoljeni deželi,
po tebi dnevi moji hrepeneli,
noči o tebi sanjale so često.“

(Silvin Sardenko)

„Srce kar poskakuje. Umetnin kar mrgoli. San Paolo fuori delle mura — ‘za iz kože skočiti lep’. Ena stvar je interesantna. V Rimu človek izgubi vso mero. Velikost teh stavb je za oči nekaj povsem novega. Posebno zato, ker se kljub temu zde mere popolnoma normalne. Kadar stojim v enem oglu cerkve ter začnem primerjati človeka, ki ob stebru stoji, ter enega vrh drugega postavljati, se šele začne duša širiti in oči bliskati.

In San Lorenzo fuori delle mura! Tam leži Pij IX. pokopan. To je pač nekaj najlepšega, kar sem kdaj videl.“

„Stanoval sem visoko pod streho. V ‘turnu’, smo rekli. Osem metrov dolga, osem široka in osem metrov visoka soba. Mraz, da sem kar piskal. Od okna je vleklo, da sem si moral klobuk na glavo privezati, da ga ni odneslo. Pri vsem tem pa se sonce reži in smeje, da človeka res jeza prime.“

„V Rimu je vse domače. Koliko maškar sem srečal na pustni torek, na katerega samo konji in vozniki delajo. V Ljubljani ali na Dunaju bi se bile pripetile največje surovosti. Tu pa je vse tako preprosto in otročje, celo v gneči brez prerivanja.

Zvečer sem videl možaka, ki je imel en meter visok cilinder, v katerem so lučke gorele. Bil je grozno vesel in ponosen na mojo pohvalo: Idea famosa e bizzarra! Bil bi se odkril, ko bi se bil mogel.“

„Selil sem se. Vzamem dva fantiča, naj mi poneseta cule in culice. Gremo enkrat. Potem jima pravim, da gremo še enkrat.

„O,‘ pravi eden, ‘dajte nam dva solda.’

Ko jih dobita, pravita: ‘Danes ne več, jutri.’

„Ej, vraga, dam vama pol lire, kar pojdiva.“

„Sedaj imava vsak po sold, nama ni treba lire.“

Mi ne znamo živeti za danes, ne znamo uživati trenutka, za-

to nam je življenje tako težko. Kaj nama mar lira, če imam za danes sold dovolj!"

Ob vseh umetninah pa ne pozabi na kuhinjsko umetnost. Mamo je gotovo zanimalo, ko je poslušala:

„V gostilni sem prišel na telečja jetrca 'fegatelli di vitello alla veneziana', prav take kot jih Vi naredite. Rižote Vas ne bom učil. To znate bolje kot mi v 'turnu'. Vendar je tudi naša z maslom, čebulo, jajci in paradižniki zelo dobra. Ena najljubših reči mi je v Rimu karfijola. In na veliki petek 'uova alla monachina'. Jajca v trdo kuhana, olupljena, v drobtine odeta in na maslu pečena. Kot putka fina jed. Človek misli, da so kosci mesa, kar bi lahko dobrega kristjana v škripce spravilo.“

Veliki teden v Rimu.

„Veliki četrtek popoldne. Dve kočiji s škrlatom prevlečeni se ustavita pred cerkvijo Sant' Andrea della Valle. Kraljica gre k božjemu grobu. Pravijo, da je zelo pobožna gospa. Nič ne dvomim o tem. Daje lep zgled. Ljudje so očarani od njene prijaznosti, smehljaja in lepote. In mi smo tam s klobukom v roki. Pred papežem poklekneš. Pred kronano glavo si odkrit in dobiš v zahvalo nasmeh in ljubezniv pomig. Ljudje se prekopicujemo v poklonih. Pa že mora tako biti.

Pri Sv. Petru se zaveš svojega ničā. Ta občutek imaš zlasti, kadar tako krasno pojo. Duh, misel vlada. Kostumi in parfumi se izgube. Duh božji, vse drugo je iz njega ustvarjeno. Vse majhno je podrejeno božji veličini. Stebri rastejo iz tal, dvigajo se, vzpenjajo, bočijo, zlijejo z drugimi, prelijejo v krog. Brez meje. Podoba božja. Množica mirna. Užitek čudovit. Žalostinke. Prvi sopranist, čist in jasen glas brez afektiranosti. Preliva se v marmor, je kot zlato, ki je nalahko potreseno. Začenjam razumevati strukturo stavbe. Absolutna jasnost. Jeruzalem, Jeruzalem... Jasna in tožeča melodija se odbije od nasprotne stene in se vrača k pevcu. V odgovor zadoni ves zbor. Tožba se prelije v tolažbo. Čisti zvoki se prelivajo med obupnimi tožečimi klici, da jih mora sam Gospod Bog uslišati.

Sveče ugasnejo. Tema se prelije v prostoru. Tema je v ladji. Ljudje so samo še masa. Šestkrat in še večkrat ponavljajo pevcī Miserere. Glasovi se dvigajo do kupole. Skozi mreže pevskega kora prodira medla svetloba in osvetljuje marmor, kipe, stebre. Na tribuni svete Veronike prižgo sveče in kažejo relikvije Gospodovega trpljenja. Nepopisno. Zunaj nemir velemesta. Vodometi. Luči. Vozovi. Vtis je čudovit. Več se ti nudi, kot moreš sprejeti in doumeti. V duši pa raste v silne dimenzije ena misel: križ

in kupola. Vem, še mnogo dobrega bodo ustvarili. Kaj večjega je nemogoče. Razumem ali ne razumem? Uživam. Elementi hočejo k Bogu. Od tod ta veličina. Od danes sem drugačen. Vse me je težilo. Danes sem prišel semkaj. Kaj je bilo včeraj? Sveti Peter! Kaj je vse drugo! Koliko prazne slame smo mlatili! In vendar me je vse pripravljalo na ta dan. Pripravljala me je mala stolnica, v kateri sem poslušal psalme. Pripravljali so me kranjski mojstri, ki so se toliko naučili od italijanskih. Te cerkve so tako vesele, svetle in jasne. Mrkost izgine. Človek se zresni. Začuti se prostega. Gotika moli. Stebri se lomijo. Tukaj greš do najvišjega. Linija brez konca. Tam se vse krotoviči. Tu prihaja vse na dan. Samo velika forma.

Rož ni pri božjem grobu. Kjer ni vse lepo, tam so rože edini pravi okras za božji grob. Kjer pa je toliko zlata in lapislazulija, zadostuje mogočna razsvetljava. Vendar bi malo zelenja dobro delo.

Nebo, pod katerim nosijo Najsvetejše, je v Rimu druge konstrukcije kot pri nas. Na šestih palicah je pritrjeno nebo na briljantno lep način, vendar brez prečnih palic, tako da eden skupaj zloženo nebo prinese ter se nosilci zvrste in ga raztegnejo. Nebo tudi ni postavljeno v cerkvi, temveč sloni zloženo v kotu, kar pa ne bi bilo treba, ker bi v stojalu postavljeno bilo veliko lepše. Seveda naše je bolj praktično. Kadar nese duhovnik Najsvetejše od oltarja pod nebo, razpne eden za ta čas dežnik, nekak parazol. Koliko je to lepo, ne vem. Meni ne ugaja posebno. Je prekapriciozno, skoro babje.“

„V vrsti duhovnikov je kardinal Rampolla. Pridno ga študiram. Prvi vtis: ta jih ima nekaj za ušesi. Rezek obraz, majhne oči spominjajo na Švicarja. Profil je čuden. Nič laški in nekaj posebnega. Ustnice napete, kot bi hotele govoriti. Nekaj hudomušnega igra na obrazu. Obenem čudovita umerjenost. Strmi z očmi v eno točko, kot bi ne bilo nič drugega. Gre urno, več kot urno. Kadar pride ali vstane, se gibljejo samo kolena. Vse drugo je mirno kot les. Moč je v njem, ob kateri se odbijejo vsi napadi sovražnikov.“

— — —

„Da bi še enkrat videl zlato Prago!“ Predsednik Masaryk je odprl roko in ob njegovem razumevanju je mojster Plečnik razvil vso svojo bogato fantazijo.

V Pragi se je srečal s Paulom Claudelom. Njegove pesmi o praškem Jezuščku je imenoval „nežna Mozartovina“ in si jih je prevedel v češčino.

Zopet v Ljubljani. Nizka hišica in risalnica na arhitekturi: tu dela in riše in ustvarja. Hišica je tik za trnovsko cerkvijo in sili skoro na cesto. Skozi železna vrtna vrata prideš po pokritem hodniku na verando. Začuden obstaneš. Oko uživa ob vsem, kar je tu na vpogled. Kamniti vrči, vaze, modeli, kipi, reliefi, maske, kosi marmorja: kraškega in tirolskega in ne vem še kakšnega in največ podpečana, s katerim je najraje ustvarjal. Samo steklena stena loči verando od vrta. Tam vse cvete in dehti. Med cvetjem pa zopet kamen, steber, kamnita klopca. Kot da je Claudel vse to gledal:

„O kako lep je v rokah stvaritelja kamen,
natančna in lepa teža in skladnost njegovega dela.
Kamen je zvest, kako sprejema misel in senco!
In kako lepo se spenja kita tudi po najmanjšem zidu!
In kako lep je rožni grm in koliko resnice je v njem
ob zidu v cvetju.“

Ob marmornati mizi klopca, ki tiho vabi h kramljanju po dnevnem delu. Tu je rad sprejemal obiskovalce. Njegov svet, velik, neskončen. On velik, a tako preprost. In njegova spoštljivost je očarljiva. Medsebojno spoštovanje je „roditelj vse pravičnosti.“ Spoštljivo prijema les in kamen — kot bi imela življenje v sebi. Spoštljivo se klanja delavcu, ki nosi malto na stavbišču, spoštljiv do vsakega. Pozoren do podrobnosti. Ko obiskovalka odhaja, ji pokloni šopek ali vsaj drobno cvetko. Tudi pozimi jo spremlja iz sobe prav do vrtnih vrat, češ: „Že vem, kaj se spodobi. Ali veste, kaj pravi Schiller: Spoštujte žene, one vpletajo in tko nebeške rože v zemsko vsakdanjost.“

V steno je vzdana marmornata plošča. Nepopisana. Kdo ve, kaj bodo nanjo napisali! Kaj je mislil, ko jo je vzdal? Hudo mušno se smehlja.

„Kot Noe, očak, sredi svoje neznansko velike barke
delam odznotraj in vidim, kako se zrašča z vseh strani
vse v enotno celoto.
Hvalim Boga, ki mi je vlil v srce spoznanje
in smisel treh dimenzij,
ki me je, gobavca, izobčil in osvobodil vseh zemskih skrbi.“

(Paul Claudel, Marijino Oznanenje)

Zvečerilo se je. Prižge svečo na svečniku ob razpelo. Luč osvetljuje Križanega, ki visi tu v odlitku težke kovine. Desno roko je odtrgal od križa in jo proži proti zemlji. Kot v svetišču.

„Človek je ustvarjen za dom. Reva in žalost, če ga človek nima. Vsi, prav vsi imamo dolžnost, da ustvarimo dom, lep dom, topel dom, sebi in drugim.“

„Človek živi za praznik. Vse mora biti samo priprava za praznik. Če vzameš človeku praznik, mu ubiješ življenje.“

„Duša Kristusova, posveti me... Poznate to molitev. Ignacij Lojola, ta je poznal človeka. Nič nimate od te molitve, če jo molite hitro. Vsaj pol ure.“

„Odhajate? Posedite še, molk je tako zgovoren. Prihajamo in odhajamo. Prelili se bomo v večnost.“

...

Na trkanje se ni nihče odzval. Profesor Plečnik je odšel. Domov, v Očetovo hišo na večni praznik.

BRODOLOMCI

Milena Merlak-Detela

Pod dolgimi trepalnicami
skriva noč
veliko črno jezero,
veliko črno jezero
med skalnatimi gorami,
jezero mrtve vode.

Na bregu izgubljene studenčnice
posedajo ribiči s praznimi mrežami,
objokujejo veslači razbite čolne.

Pod dolgimi trepalnicami
skriva noč
sveti zaliv trpljenja,
v katerem se mučijo dobre ribe,
da oživijo črno jezero,
veliko črno jezero
mrtve vode.

Pod dolgimi trepalnicami
skriva noč
rdeč lokvanj,
rdeč lokvanj živih rib
na velikem črnem jezeru
mrtve vode.

Krvavo žari rdeči lokvanj.

^v SONČNO TRKANJE NA OKNA

Milena Merlak-Detela

Gledam skozi največje okno,
kako vstaja sonce.
Mehki odsevi mi žgejo srce,
da kličem oči,
ki bi me ljubile.

O krvaveča sled
novorojenega sonca,
globoko pronikni
v ugrezajoča tla noči,
visoko jih poplavi
z belimi valovi svetlobe.

O krvaveča sled
novorojenega sonca,
položi v moje srce
drobec toplote,
ki se ne ohladi,
nežnost ljubečega,
ki se brezumno razdaja.

Naj hodim po sledovih
sončnega vzhoda,
ki odpira vsa okna,
naj bo moja pesem
sonce,
ki vse ogreva.

^v SONČNA FANT IN DEKLICA

Milena Merlak-Detela

Prinaša naju reka,
reka semen in cvetov,
ozelenela reka krvi
naju koplje gola in čista.
Visoko sonce potaplja v nji
svojo vročo vrtoglavico.

Prinaša naju reka,
reka semen in cvetov,
ozelenela reka srca;
najine solze so pomirjeni valovi,
ki po viharju samote
od sreče jokajo v strugi.

ZAPISKI IZ VELEMESTA

Milan Komar

Buenos Aires, v postu 1961.

VSE MINE IN VSE OSTANE. — Zmenili smo se, da se snidemo v kavarni B., kjer smo se še pred kratkim razgovarjali pozno v noč. Ko pridemo tja, kavarne ni več. Večnadstropna, še nova hiša je podrtá do temeljev. Kmalu bodo prav tam začeli graditi nebotačnik. Panta rhei. Vse gre, vse mine. Nikjer ni občutek minljivosti tako močan kot v velikomestnem vrvenju. Novica uniči novico, senzacija izvotli senzacijo, ime pokoplje ime. Aktualnosti so muhe enodnevnice. Zdi se, da trajanja sploh ni.

Toda če pogledamo globlje, vsaka stvar pusti sled za seboj, pa čeprav neznatno. Nič se popolnoma ne izgubi, vse na nek način ostane vpisano v naravo ljudi in stvari. Preteklost se neopazno kopiči. In ko bi človek rad nastopil proti njej, se pokažeta njena teža in moč. Nikjer ni teže uvesti kaj bistveno novega kot v velikomestnem vrvenju.

USPEH IN NEUSPEH. — Mlad umetnik trdi v razgovoru s prijatelji, da mu v tem velikomestnem življenju uspeh lahko vsaj toliko škodi kot neuspeh. Če ne morda še bolj. Občinstvo nenedoma nekoga odkrije, ga povzdigne do nebes, potem se ga pa kmalu naveliča, ga neusmiljeno izžvižga ter krene za novimi odkritji. Zato je treba do občinstva ohraniti distanco in iti svojo pot, ki nikakor ni lahka. Kajti nobena stvar tako ne olajša umetniške rasti kot pametno občinstvo.

POVSOD IN NIKJER. — Odvetnik N. N. se rad bavi z zgodovino in jo tudi poučuje na večerni srednji šoli. Poleg tega je član uredniškega zbora večjega tednika. Časnikarsko delo ga je polagoma spravilo v politiko. Ker pa pri vseh teh opravilih ne zasluži dovolj, poizkuša srečo v poslovnem življenju. Ko človek išče odvetnika, zgodovinarja, časnikarja ali politika, ga v njem ne najde. Tudi on se ne znajde s samim seboj v odvetniški praksi, niti v zgodovini niti v časnikarstvu, še manj v politiki ali poslovnem življenju. Ni ga nikjer, pa vendar na toliko mestih dela napoto.

DRUŽABNOST. — L. L. je dobil štipendijo in gre na študijsko potovanje v inozemstvo. Dva meseca pred odhodom so začela deževati povabila. Kosila, večerje, čaji. Družabne obveznosti so neizogibne. Človek se mora posloviti od prijateljev, sorodnikov, sosedov, sodelavcev, predstojnikov. Ko se bo čez osem mesecev vrnil, se bo igra ponovila. Kosila, večerje, čaji. Človek z veseljem pripoveduje isto stvar enkrat, dvakrat, tudi trikrat ali štirikrat.

Večkrat pa ne gre. Doživetja izhirajo. Vendar je treba nadaljevati. Pripovedovanje postane mehanično. Pa nič zato, saj je poslušanje tudi mehanično. Tudi zanje, za poslušalce, so družabne obveznosti neizogibne.

NA PLOČNIKU. — Na pločniku je omahnila starejša ženska. Leži brez zavesti in hrope. Gosta gruča jo je obstopila. Mimo prihiti radovednež, si z energijo utre pot, pozijá in izgine. Stvar ga že ne zanima več. Pravzaprav ga že prej ni zanimala. To spominja na mnoge reporterje: z nesramno vsiljivostjo vdrejo v intimnost osebnega življenja, objavijo senzacijo in takoj jih že vse skupaj dolgočasi. Tudi na mnoge bralce večernikov to spominja. Hlastno planejo na novice, ko se vračajo zvečer z dela domov, potem pa vržejo časopis kamor koli. Zanimanje, ki se hitro izda kot nezanimanje. Nepočakanost, ki je le utrip praznote.

OSTATI PRI STVARI. — Komur je zares za kakšno stvar, ta pri njej rad ostane. Kdor ljubi, ta si govori, kakor je rečeno v svetem pismu: „Dobro nam je tukaj biti.“

BELO ŽIVLJENJE. — Časnikar, pisatelj in diplomat Eduardo Mallea, je te dni izdal daljši kritični esej o tukajšnjem slogu življenja z naslovom „La vida blanca“. Ni kontrastov, vse je obledelo in brez prave barve. Na dnu tega neizraznega stanja pa čepi brezbriznost. — Ne da bi se spuščali v podrobnosti Malleovega prikaza, bi radi dodali samo kratko pripombo: kjer je kvantitativno preveč stvari, je nujno, da vtisi kvalitativno obledijo. V tem pogledu bi bila edina rešitev v odpovedi in zatajevanju: krotiti oči, srce in um. Manj stvari, da bodo te bolj žive. Mrtvičenje v službi življenja.

* * *

ALI JE KRUH DOVOLJ PEČEN? — Ali je kruh dovolj pečen, nam povedo čuti in je zato odveč umsko sklepanje. Tako je učil Aristoteles, ko je obravnaval praktično pamet (Nikomahova Etika III., 3.). Zato ni res, da sta sklepanje in razmišljanje vedno koristna. Včasih lahko celo škodita. Kjer bi bil na mestu zdrav čut, pa ga ni, umska spretnost človeka navadno samo oddalji od realnosti.

* * *

BREZPLODNA BORBA. — Ko človek opazuje ljudi, ki so pretrpeli hude preizkušnje, se mu zdi, da mnogi izmed njih niso notranje razdejani toliko zaradi preizkušenj samih kolikor zaradi brezplodne borbe, da bi prestala doživetja uničili in izločili iz svoje stvarnosti. Kakor tisti, ki pogledajo proč, ko gre mimo pogrebni voz, in mislijo, da bodo s tem rešili vprašanje.

* * *

NON GRAVARE. — Umrl je znamenit mojster. Vsi objo-kujejo nepopravljivo izgubo. A čudno, njegovi sodelavci kažejo se-

daj več volje in več življenja. Kar zadihali so. Neki moralist pri-poveduje o vdovi, ki se je oddahnila, ko je ostala sama, dasi nista živila z možem v slabih odnošajih. Te stvari se ne pripetijo vsak dan, a se pripetijo. Nikakor ni lahko imeti močno osebnost in ne težiti drugih. Živeti močno in pustiti, da drugi živijo.

KONSERVATIVCI IN NAPREDNJAKI. — Kmetje so konservativci iz moči, preživeli aristokrati pa iz slabosti. Intelektualni fičfirič je naprednjak iz slabosti, medtem ko je človek, ki si s trudom utira pot k socialnemu uveljavljanju, naprednjak iz moči. Med ljudmi, ki so močni, je vedno možno sožitje. Moč je plastična. Slabost pa, da se ne bi izdala, se skriva za ščitom nepopustljivosti. Če bi brskali za vzroki, bi v ozadju neredkih togih in negibnih drž ne našli drugega kot inkonsistenco.

PRAVA NEPOPUSTLJIVOST. — Prava nepopustljivost človeka ne skrotoviči in ne spravi ob pamet. Kadar branimo resnico in pravico, je mnogo luči in svobode v naši volji. Resnica in pravica sami vtisneta našim naporom svojo značilno razumnost in ravnovesje.

STRANKARSTVO. — S komunizmom je strankarstvo prišlo do svoje najbolj absolutne in čiste oblike. V komunizmu nobena stvar ne kali „partijnosti“: vsi oziri se morajo strogo podrediti stališču stranke. — Iz te bistvene poteze komunizma se žal premalo učimo. Kjer koli je strankarstvo prepuščeno samo sebi, nujno teži v pristranost in nepravičnost in s tem v nered in razkroj. Red, ki temelji na pravici, predpostavlja namreč nepristranskega duha in širše poglede, brez katerih je nemogoče uvideti, kaj je v danem položaju prav in primerno. Kdor pa ni nič več kot strankar, ne bo nikdar mogel dati vsakomur, kar mu gre, v čemer ravno obstoji pravičnost. Take stvari navadno malo brigajo človeka, ki mu je zagospodovala strankarska strast. Znotraj stranke strankar ne sme biti strankar, ker sicer uniči stranko. Toda če je enostransko strankarstvo postalo njegova druga narava, kako bo delal drugače, če ne strankarsko, tudi tam, kjer prav strankine koristi zahtevajo od njega, naj ne ravna strankarsko? Pa tudi zunaj stranke strankar ne sme biti zgolj strankar ter mora neprestano podrežati svoje stališče objektivni resnici in skupnemu dobru. Strankar je toliko pravi človek, kolikor v sebi premaga strankarja.

UNAMUNO. — V španskem svetu še posebej podžiga skupinsko nepopustljivost neko podtalno manihejstvo, o katerem je v svojem značilnem slogu pisal Unamuno: „... vsak Španec je manihejec, ne da bi za to vedel: veruje v božanstvo, čigar dve osebi sta Bog in hudič, najvišja afirmacija in najvišja negacija, vir dobrih in resničnih idej in vir slabih in lažnivih. Pri nas uredimo vse s stoodstotnim pritrjevanjem ali pa s stoodstotnim za-

vračanjem. Tako nastajajo nasprotujoči si tabori... Ali so mlini na veter ali velikani: tretje ni mogoče..." (Navajam po "Cuadernos Hispanoamericanos", december 1953, str. 265.)

* * *

SKRAJNOSTI IN PARADOKSI. — Kot vse pridobitve civilizacije je tudi sodobno velemesto polno skrajnosti in paradoksov: kraj najlepših utvar in najtrše realnosti, kraj samote in velikih srečanj, kraj največjih možnosti in najhujših ovir, kraj resnice in laži, središče reda in nereda. Jeruzalem in Babilon se globoko prepletata.

MRZLIČNOST IN APATIJA. — Newyorški teolog Langmead Camsley govori o značilni apatiji velemestnega človeka, ki mu manjka sposobnost notranjega odziva. Notranjega odziva pa ne more biti, ker je preveč senzacij. Po eni strani senzacije budijo ljudi iz splošne apatije, po drugi strani pa apatijo ustvarjajo. Da človek lahko mrzlično migota in živi v tako imenovanem pospešenem ritmu, se mora olajšati in poplitviti: globlji odziv bi ga pri tem oviral. Brez globljega odziva pa ni pravega življenjskega patosa in tako pridemo do plitvosti in apatije. Blodni kolo-bar se sklene in skrajnosti se stičeta.

AVANTURA IN RESIGNACIJA. — Grof Keyserling je menda pri svojem obisku opozoril na dve osnovni potezi tukajšnjega človeka: „Tirémosnos un lance! — Poizkusimo srečo!“ in pa „¿Qué vamos a hacer? — Kaj pa hočete storiti?“ Duh avanture, ki že prehaja v hazardiranje, in pa resignacija, ki je že skoraj pasivni fatalizem.

PRISOTNOST IN ODSOTNOST. — Velemestno življenje je vedno bolj brezosebno. Opravila imajo vedno bolj značaj mehaničnih funkcij in ne zahtevajo predanosti. Ni treba, da je človek z dušo pri stvari. Doživet poklic in veselje do dela bi utegnili celo motiti splošno funkcionalno anonimnost. Zato v takem vzdušju ni prostora za razmah najgloblje človekove osebnosti. Človek v takem vzdušju ni globinsko prisoten, ampak je odsoten. Njegov duh beži kamor koli drugam. Pri vsej ogromni nakopičenosti ljudi prevladuje v velemestu odsotnost.

VELIČINA IN BEDA. — Vse to pa so samo drugače stare resnice o človekovi veličini in bedi, da rabimo Pascalove besede. Vsak človek je lažniv (omnis homo mendax), so poudarjali v srednjem veku, toda kljub temu ne preneha biti vzvišena stvar zmožna veličine (excelsa creatura in capacitate majestatis). Velemesto tega osnovnega človekovega pogoja ni in ne bo spremenilo. Igra skrajnosti in paradoksov izvira iz prastare, a vedno pereče dialektike človekovega ranjenega srca.

SESTOP

K a r e l R a k o v e c

Z belo palico drsam.
Stopnica navzdol. Druga.
Štejem jih.
Na desni in spredaj se palica
zadeva ob zid.
Stopnice so trikotniki,
pahljača igralnih kart.

Palica bi spet rada drsala po ravnem,
pljuča bi spet rada zadihala.
Trikotniki se ožijo,
stopala polagam postrani.

Obstanem:

Palica je sunila v prazno.
Suvam v vse smeri,
vohlam, prisluškujem,
nastavim čelo, da bi ujel
kako premikanje zraka — nič.

Zakričim.
Ne slišim ne krika ne odmeva in
padem.

DOGODEK NA ULICI DE LA PIEDAD

Zorko Simčič

(Nadaljevanje)

Drugi dan

Sedeli so kakor prejšnji dan. Soparna noč se je vsem poznala na obrazu in celo Gardener je bil kljub umetno hlajeni sobi v hotelu neprespan, suhoparen, ves drugačen kakor prve dneve.

Potokar je molče slonel ob mizi; še pozdravljal je samo z nagibom glave. Ko pa sta se spogledala z Johnom, se je moral nasmehnuti, čeprav so ga Amerikančeve svetle oči spet vznemirile.

Toliko let mu je kot meni, pa nima gube na čelu, si je rekel.

Puig je prihitel v pisarno že pred osmo uro, da spet pripravi grafikono, toda Peardaughter se mu je nerodno opravičil, češ da se po Gardenerjevem mnenju danes žal ne bodo utegnili meniti o podrobnostih.

„Prepričan sem,“ je kasneje Potokar dejal Gardenerju, „da bi vam vsaj fotografske kopije grafikona prišle prav, ko že ni časa za podrobno razlago. Posebno še, ko jih je gospod Puig pripravil tako rekoč na vašo pobudo.“

Gardener se ni mogel spomniti, kdaj bi se bili o tem menili, vendar se mu je zamisel zdela dobra in je Puigu pokimal. Šele čez čas je od strani ošinil Potokarja. Vedno manj všeč mu je bil ta mož...

„Gospodje,“ je pričel brez nasmeha, ko so se mu oči pile na zapestno uro. „Komaj dve dobri uri imamo časa. Ker že včeraj zaradi tragičnega dogodka nekaterih vidikov nismo mogli osvetliti, moramo danes pohiteti.“ Obrnil se je k Peardaughterju. „Dajte mi mapo, prosim!“

Floresu so roke samogibno šinile proti mizi, pa so sredi pota okamenele. Vendar mu je Gardener z resnim poklonom dal priznanje za pokazano dobro voljo. Flores se je komaj vidno odsmehnul. Bil je čuden smehljaj. Grenak, kakršnega začuti na licih človek, ki so se mu čez noč za vedno pobesile uporne čeljusti.

Duncanu ta smehljaj ni ušel, a je takoj pobesil trepalnice. Iz žepa je potegnil robec in si počasi otrl čelo. Preko mize je zadehtelo po sivki. Potokarju je vonj preveč sunkovito podražil nosnice, ni se mogel premagati, da se ne bi obrnil k Duncanu. Ko sta se spogledala, mu je nenadoma, kakor že mnogo-

krat, prišlo na misel, da se pravzaprav dobro poznata, čeprav malokdaj govorita. Da, Duncan mu je bil všeč. Kljub vsemu. Kako je ta mož prav vsakomur priznaval pravico do drugačnosti, kako je sobesednika — pa čeprav zadnjega tekača v pisarni — vedno postavil na sebi enako raven! Ko se je včasih kdo navduševal nad zelo uspešnimi ljudmi in nad čudnimi metodami za dosego večje storilnosti v tovarni, kako mu je hipen prezir preletel oči in dal povedati Potokarju, da bi nekoč, tik pred koncem vsega, prav od Duncana utegnili pričakovati roko v pomoč!

Gardener je bolščal predse in ugibal, kaj se je v eni sami noči moglo zgoditi s Floresom. Med kakšne ljudi je padel! Eni umirajo, drugim se spreminjajo obrazi. Vedna nestalnost. Kako neudobno!

„Industrija in trgovina sta kakor vojska,“ je poudaril. „Če ni koordinacije med posameznimi četami in med posameznimi poveljniki, je vse izgubljeno.“ Pogiedal je Potokarja in to pot je ta povetil oči. Kljub temu, da je bil Gardenerjev glas odločen, je v njegovem pogledu zagledal hip trajajočo negotovost.

„Poleg koordinacije pa je potrebno še nekaj. Naj nam je všeč ali ne,“ glas je izzivajoče zapel, „treba si je vtepti v glavo, da posameznik v četi v resnici ni posameznik, da ni nobena majhna celota zase, ampak da je samo delček nečesa večjega. Zato je pot posameznika, pot v najširšem smislu besede, odvisna od poti celote.“ Za spoznanje je dvignil glas. „Zato, če vam smem dati kak nasvet ali pa vsaj napotek: ni dobro z ironijo poslušati besede svojih nadrejenih, kajti kakor zdaj vi mene poslušate, tako poslušam jaz druge in oni spet druge.“

Potokar je stisnil oči, da mu je završelo v ušesih. Gardener se mu je zasmilil. On, njegov obraz, njegova srajca, njegova otroka, vse skupaj. Rad bi se mu zazrl v oči, toda možakar zre trmasto predse v steno.

Gardener si je oslinil ustnice, hotel je nadaljevati, a je kakor zadet od nevidnega udarca pogledal kvišku. Gong v pritličju je z donečim trepetom napolnil poslopje in kakor v odmev so se izgubljali ponavljajoči se vedno tišji zveni. Po vseh nadstropjih so zaropotali stoli.

„Kaj je to?“ je Gardener vprašal Johna, pa takoj ošinil s pogledom tudi Floresa.

Flores je grenko povetil ustne. Še včeraj bi bil zginil skozi vrata, se na mah vrnil z odgovorom...

Potokar se je obrnil h Gardenerju, toda na pragu se je že prikazala tajnica.

„Da?“ Gardener je bil nestrpen.

„Alcázarja peljejo.“

„Kaj pravi?“ Gardener se je živčno obrnil k Floresu.

„Pravi, da peljejo Alcázarja,“ je ta izdaval kakor obtoženec, odgovarjajoč sodniku o ubiti žrtvi. Potem je povetil oči in se zakrknil vase. „Zakaj prav mene sprašuje, zakaj prav mene...“ Grenko je vsesal ustnici.

Gardenerjev obraz je bil žalujkasto povešen, ko se je nasklonil na mizo. Molče je gledal Johna.

„Mrtvaški sprevoz bo šel tod mimo in uslužbenci se bodo od pokojnika poslovili,“ je pojasnjeval Potokar. „Mr. Duncan je poučen o tem.“

Gardener se je obrnil k Duncanu. „Ob tej uri?“

„Ne razumem, koliko bo to motilo naš razgovor...“

„Sorry, Fred! Kako *ne razumem*? Ves čas ste z mislimi drugod...“

John je skušal pomiriti. „Mar je taka navada, da gre sprevoz...“

„Ne,“ se je skoraj zahihital Puig. „Toda stari Alcázar je zadnja leta živel tri kvadre od tukaj. Preselil se je, da bi bil bliže službi...“ Johnu je pogled nehote ušel proti Potokarju, bliskovito je pobesil oči, toda že je bilo prepozno. Potokar je trznil v nasmeh, živčno stresel sapo iz sebe, da je bilo slišati kakor hehet. Flores se je presedel in ga pogledal. „... in ker je stanoval v isti ulici, gre pač sprevoz mimo.“

Potokar je globoko vdihnil, nenadoma začutil sinočnji barski vonj v nosnicah. „Nisem ji dal darila, nazadnje ji zjutraj niti voščil nisem...“

„Ob tej uri in sredi mesta?“ Gardener je sklenil roke pred seboj in se pri tem spet dotaknil ure. „In uslužbenci so gotovo vsi na oknih; tudi tisti, ki jim pokojni ni bil nič mar...“ S stisnjenimi ustnicami je pomembno pokimal Peardaughterju.

„Mi je zelo žal, Mr. Gardener, toda bojim se, da se tukaj ne da nič ukreniti,“ je dejal Potokar komaj slišno.

„Tudi nisem mislil, da bi kaj ukrenil.“ Glas mu je bil zdaj uslužno miren, a tako jedek, da je John v zadregi dvignil oči proti Potokarju. Toda videti je bilo, da Potokar odgovora sploh ni slišal in da se celo sam pri sebi zabava z neko na novo pogna-lo mislijo: kako je bil Gardener pred štirimi dnevi prijazen... kako bo jutri v Čilu spet najprej zelo prijazen...

„Ali ga nesejo?“ Duncan je hotel razbiti moreči molk.

„Na avtomobilu ga peljejo.“ Potokarjev glas je bil prepro-zorno prijazen. „Tod mimo bodo šli počasi, šele nato... Čez petnajst minut bodo tukaj,“ je dodal, potem ko je med pogovo-rom ves čas trdovratno motril uro.

„Kako čez petnajst minut bodo tukaj?“ se je predramil Gardener.

„Ob devet trideset, tako je bilo sporočeno, ga dvignejo z odra in naložijo na mrtvaški voz. Zdaj je devet trideset.“

„Vi ste torej vedeli za vse to!“ Prsti so mu začeli bobenčati po steklovinu in s silo jih je umiril.

„Kaj bi naj storil, sir?“ Potokar se je ustrašil zvena svojih besed, potem pa je pozabil na vse. Gledal je Johna, a ne kakor da pri njem išče pomoči, ampak kakor da bi mu jo hotel nuditi. In tedaj je v Johnovih očeh zagledal tisti skoraj že pozabljeni blesk... Zamižal je, toda pred seboj je imel desetine in desetine enakih bleskov z enakih obrazov. To sicer niso bili šele s puhom pokriti mladci, z razgretimi glavami in z bleskom na dnu mokrih zenic, z nezlikanimi srajcami in odrgnjenimi komolci, fantje s prenapolnjenimi aktovkami pod pozduho, ne — toda bili so fantje iste pasme, samo z druge zemlje. Vsi v enakih, zlikanih uniformah, slokih postav, obriti in odišavljeni, a z istim bleskom v očeh. Morda je ta blesk bil brezskrbnejši, kakor pa ga je on poznal v mladih dneh, toda tudi ta se je od kupice do kupice razžarjal, dokler ni začel spremljati veselogrenkih zgodb. Bili so mladi. Nekoč so na pol dremaje živeli brezskrbno življenje, pa so jih prebudili, jim povedali, da svet za njihovim hrbtom res eksistira. Dvignili so jih med brnenje letal, jih položili kakor v hudih pravljičah med oblake, da sredi grmenja nesejo smrt neznanim ljudem.

Takrat jih je videl maščevalno navdušene, a je vendar čutil, kako jih novo življenje boli in privoščil jim je. Ah, kakšno maščevanje za vso njihovo brezskrbno mladost, kakršne sam ni poznal! Boli, kaj? V zraku se da sanjariti, tudi če se brez pijače vračaš z bombardiranja; na novi, drugačni zemlji pa je treba misliti. Ne dá se živeti, kakor ste živeli doslej, kaj?

„Upam, Mr. Gardener,“ je dejal z oddaljenim glasom, „da ne mislite, da bi mogli vse to kako drugače urediti. Seveda sem vedel, da pojde sprevid mimo. Saj sem tudi venec poslal v imenu podjetja...“

„Tako, da ste?“ Mož se je pomiril in videti je bilo, da mu je celo nerodno. „Dobro... zelo dobro.“ Pogled se mu je začel pogrezati sam vase. „Zelo...“

„... naročil fotografa, poslal zastopstvo uradnikov, ki se mu bo od tukaj pridružil tudi Mr. Duncan...“

„Fotografa?“

„... da spregovori nekaj poslovilnih besed...“

„Fotografa?“

„Da, gospod!“

Gardener je umolknil. Čez čas se je dvignil. „Ali bo slikal spreved tudi, ko gre mimo našega poslopja?“

„Nisem naročil. A ne bi bilo napačno.“

Gardener se je oddahnil. Z grčastim glasom se je obrnil proti vsem. „Gospodje, četrt ure odmora. Prijatelj Alcázar je dolgo let služil našemu podjetju. Prav je, da mu izkažemo poslednjo čast.“ Zadnje besede so se že izgubile v drsanju stolov in to mu je bilo skoraj prav.

Potokar je hitel naprej, toda komaj je stopil iz pisarne na hodnik, ga je nekdo od zadaj potisnil na desno k steni. Bil je John s čudno prepadenostjo v očeh. Potokar se mu je z narejeno brezbriznostjo vprašujoče nasmehnil, toda John je ostal resen. „Sram me je,“ je dahnil komaj slišno.

Potokar se mu je izvil iz rok in ga prijateljsko udaril po plečih. „Nikar ne bodite romantični!“ Pristopil je Gardener. „Mr. Gardener,“ je dejal Potokar z dinamičnim glasom, zaradi katerega se je že v Evropi priljubil ameriškim častnikom, „če se podvigate in se postavite pri izhodu na sredo stopnišča, bom naročil fotografu, naj z druge strani ceste sname tudi tako fotografijo, da bo na njej videti mrtvaški voz, zadaj vas in za vami znak našega podjetja.“

Gardener je bil v ognju.

„Kakšna ideja! Kaj pravite, John? Naj v Državah vidijo, kako so delodajalci in uslužbenci še po smrti... John!“ Glas mu je padel. „Vi me ne poslušate, John! Pravim, da mi je prišlo na misel: ali ne bi tak način...“

„Samo pohitite, prosim!“ je pretrgal Potokar.

Gardener je pokimal in se začel oddaljevati proti stopnišču. Obrnil se je in namignil Pearddaughterju, naj se podviza.

„Dohitim vas,“ je zaklicala John, pa se postavil k steni in zastavil Potokarju pot. Ves zardel je bil v lice in ko se je sunkoma obrnil k Potokarju, je imel roke stisnjene v pest. „Tega ne, tega pa ne,“ je šepetal, ne da bi umaknil goreče oči. Vsak hip mu bo sunil pest pod brado. Potem se je nenadoma prelomil. „Potokar! Prosim vas, prosim, tega nikar!“

Potokar ga je topo pogledal. Povesil je oči, jih ustavil na drhtečih Amerikančevih pesteh, pa kakor da jih ne bi videl. „John, poslušajte! Poslušajte, Mr. Peardauhter...“ Grenko mu je zatrepetalo krog usten, ko ga je prijel za ramena. „Kaj hočete od mene?“ Glas mu je bil zagrljen, komaj slišen. „Povejte mi, kaj hočete? Jaz vas poslušam... Ali bi mi morda radi dali kak dober nauk?“ Ustnice so se mu krčile v hipne nasmeh. Potem pa so mu roke padle ob telo. „Vem, vem, saj vem,“ je zašepetal s spremenjenim glasom. „Toda vse to nima smisla... Nisem cinik,

John, čeprav vam ta beseda že ves čas preži na ustnih. Samo truden sem. In že nekaj let vem, da nima pomena plavati proti toku, ampak da je pametneje izrabiti ga."

„To ste torej imeli sinoči ves čas na jeziku..."

Prezir se je prikazal v Johnovih očeh.

„Da!" Nalašč je odvrnil uporno. „To!"

John je hotel še nekaj reči, pa je obmolčal. Gledal je mimo Potokarja. Še vedno mladostno polne ustnice so se mu rahlo prezirljivo pobesile.

Puig je bil ves čas čemerren. „Dej, dej, ne bodi vendar otrok!" si je ponavljal in vendar se ni mogel potolažiti. Preveč nadrobno si je bil že sinoči doma in tudi danes zjutraj, takoj ko se je prebudil, zamislil svoj nastop, poslušal sam svoje besede, videval svetle pobliske na očeh poslušajočih, tihe poklone njegovim izvajanjem, da bi zdaj mogel mirno preboleti ta nenadni potisk ob stran.

Malce sram ga je sicer bilo, ker je zjutraj prej pomislil na svoj nastop kakor na ubogega Alcázarja. Ko pa je kasneje premišljal, da je celo ta komaj trenutni priklic v spomin bil bolj nečistega izvora, („Saj ti ne zamerim, da si me še zjutraj olajšal za stotak, ki ga zdaj od nikogar ne morem zahtevati, ampak da si greš izbirat za odhod prav tak dan, fant, fant, to...") je kar zardel.

Gledal je skrbno upognjene liste pred seboj, pričel s svinčnikom obkrožati posamezne črke pri naslovu o balansiranih produkcijskih linijah in bogve koliko časa se še ne bi izkopal iz te zamotane preje, ki ga je motila in vendar prijetno ovijala, ko mu ne bi tajnica pomolila velike trde kuverte.

Zagledal je znani belotrakasti napis na modrem krogu in kar s prsti uganil, da gre za vsakoletno vabilo katalonske organizacije na „gaia festa". V hipu je vse drugo izginilo. Pomislil je na Potokarja. „No, letos mi fant ne pobegne! Sam ga popeljem na prireditvi!" Začel se je muzati. „Jocs florals," je nato dejal tajnici. „Ali veste, če je Potokar že na cesti?" Ljubko je potisnila spodnjo ustnico naprej, široko odprla oči in pokopala glavo med dvignjena ramena, da se ji je beli vrat napel. Ni vedela.

Zadnja leta se mu je vedno in vedno kaj zgodilo, da ni mogel spraviti Potokarja k tej vsakoletni prireditvi z branjem pesmi in narodnimi plesi. Enkrat je on sam pozabil nanje, drugič je prepozno prejel vabilo, tretjič je že kaj drugega prišlo vmes.

„Ali ste kdaj videli plesati sardano?" je vprašal tajnico.

„Jaz...“ Preprosto se je nasmehnila. „Odkrito povedano... skoraj ne grem nikamor...”

Hotel je reči: Pridita skupaj tja! In ker bi se ona pretvarjala, kakor da ne razume, bi dodal: Z njim. Pa se je zadnji hip premagal. Neumno se je dvakrat, trikrat zazibal z ene noge na drugo, se nerodno zasmeljal in odhittel.

Na pragu bi skoraj trčil v Floresa. Mož se mu je samo brezizrazno nasmehnil, potem pa ga zadržal, tako da mu je položil dlan na prsi.

„Imate čas?“ je dejal počasi.

„Za?”

„Za majhen, čisto kratek... rad bi govoril z nekom, mu razložil nekaj važnega. Ljudje marsičesa ne razumejo, veste...”

Puig je skušal zakriti vprašanje v svojih očeh. Z otroškim uporom v grlu je najprej hotel reči: Pojdi ti malo k vragu... toda nenadoma se mu je Flores zasmilil.

„Samo hipec, pa se vrnem.”

„Se ne bo,” si je dejal Flores, ko je ostal sam. „Poznam ga...” Pomaknil se je naprej in se ustavil na pragu prezidentove pisarne. Pri oknu je zagledal tajnico in pa Duncana, ki je stal pred odprto oknico in lovil v njej svojo sliko. Ko ga je Flores zagledal z navzgor obrnjenim srajčnim ovratnikom in s črno kravato preko stegnjenih rok, kakor da jo ponuja v daritev, mu je bilo, kot da ga vidi razgaljenega. Sprva se je hotel umakniti, potem pa se je premagal. Mora z njim govoriti.

Nasmehnil se je in počasi vstopil.

Tajnica je držala v roki fotografijo: na banketu zbrana družba, prav ob steni Alcázar, ki z obema rokama varuje polno čašo pred seboj.

„In kje je torej zdaj?” je vpraševala ona z otroško izzivajočimi očmi. „Nekje mora biti, a ne?”

„Nihče ne ve,” je odgovarjal Duncan. Glas mu je bil truden, vendar je bilo slišati, da se zabava. Položil si je kravato za vrat s sunkovitim gibom, ki je izdajal, da si jo je že nekajkrat skušal zavozlati.

„Svakinja mi je pripovedovala, da se je njen pokojni dvakrat vrnil.” Spoštljivo resno je umolknila. „Seveda, on je bil čisto drugačen od...” Stisnila je ustnice in s kazalcem dvakrat trikrat pokazala tik ob sebi na tla, pod katerimi je bila Alcázarjeva pisarna.

Duncan se je namuznil, pa se takoj trpeče zresnil. Vozel mu spet ni ugajal.

„Jaz bi se vrnila samo, ko bi vedela, da s tem lahko komu pomagam...”

Flores se je nasmehnil. „Bedarije!“ si je rekel. „Govorita tjavdan, ker vesta, da sem jaz tukaj. Mislita, da sem neumen, da ne razumem. Kako hitro ti znajo zasukati pogovor...“

„Da, Flores?“ je dejal Duncan skozi stegnjeni vrat. „Ali želite govoriti z menoj?“

„Da. Samo za hip...“

„Takoj se vam pridružim, samo da... Rekel sem vam, gospodična, da pazite pri izberi. Kravata, ki se že na polovici prične ožiti, se ne da lepo zavozlati...“ Spet si jo je začel odvezovati. „... kljub vsemu razpoložljivemu času, ki je kdaj na uporabo... To je strašno, saj to je strašno.“ Prekrižal je roke na prsih in strmel v šipe. Potem se je obrnil k Floresu, komaj za spoznanje so se mu prsti ustavili.

„Takoj končam in pridem za vami,” je dejal prijazno. Ko se je Flores obrnil, je pomilujoče namignil tajnici.

„Res ne razumem,” je dejala šepetaje. „Da bi bila brata, ga ne bi smelo tako potreti.”

Saj to je, da sta si bila več. Bliže sta si bila. Sovražila sta se... si je dejal Duncan, si poljubil konec kazalca in ji ga pritisnil na čelo. „Bog vas še dolgo tako ohrani!” je dejal in ni ničesar več dodal, čeprav ga je nerazumevajoče gledala.

Ko je stopil Flores na hodnik, se je grenko nasmehnil. „Kako je bil vedno prijateljski z menoj, kadar me je potreboval...” Obrnil se je na desno, stopil na prag konferenčne sobe in ko je videl, da je prazna, ga je vrglo nazaj.

„Morda bi vam sinoči lahko povedal še kaj drugega, a to, da, prav to je bilo najvažnejše, kar sem hotel povedati.” Potokar je globoko vdihnil. „John, prosim vas, pustite me pri miru! Tudi za vas bo bolje tako.” Čudno mrko je dodal: „Nikar po otroško ne drezajte v gnezdo! Človek postane sokrivec vsega, kar sledi... Verjemite, da nima smisla čemur koli dajati kak pomen. Danes ne več.”

Peardaugther je še vedno slonel ob steni z rahlo pobliskajočim se prežirom v očeh.

„In vi,” je dejal grenko, „vi bi naj skrbeli, da bi se ljudje bolje razumeli, da bi sodelovali, da se ne bi sovražili, da bi mirneje in srečneje živeli v slogi...”

Potokar ga je gledal, kakor da ga ne razume, potem pa se je zahahljal.

„John, John!” Pokazal je na cestno steno poslopja. „Njega malo brigajo najine visokoletče besede, toda če ne bi vedel, da ga kmalu pripeljejo mimo,” glas mu je zamrl v šepet, „saj bi se na ves glas zakrohotal! Človek, ki naj skrbi za boljše razumeva-

nje, za slogo, za lepše odnošaje z uslužbenci, z delavci... Kaj vam nisem tisto prvo pijansko noč pravil o Duncanovem prijatelju, finančniku z lepo mlado ženo? Obsipava jo z darili, rad jo ima, pravijo. Toda kadar se zboji, da ga bo družabnik, ki o njegovih poslih preveč ve, uničil," Potokar si je prekrizal roke na prsih in se sklonil k Johnu, „mu jo pošlje na nočni obisk... Razumete, John, zaradi boljšega razumevanja, zaradi ljubezni in slege..." Tudi zadnji odsev smeha mu je zginil z ustnic. Še tiše je nadaljeval: „Dobro, da hodijo ves čas ljudje tod mimo, sicer bi pljunil."

Hotel je ponoviti zadnjo besedo, pa je zagledal Puiga, kako hiti proti njemu, vihteč veliko pismo.

„Oprostite!“ je Katalonec skoraj mimogrede dejal Pear-daughterju in se potem široko nasmehnil Potokarju. „Stari, letos nama ne uide. Letos se bova pravočasno domenila."

Potokar se ni mogel takoj prebuditi. Puig je šele sedaj opazil njegovo zamegljeno lice, začel gledati zdaj tega zdaj onega. „Ali se je kaj zgodilo?"

„Ne... ne..." je odkimal Potokar. „Domenila, za kaj?"

„Jocs florals." Puig je v hipu bil pri svojem glasu. „V nedeljo na trgu pred sodiščem. Vem, da boš navdušen!" Zasmejal se je. „Ti bom dobil kakšno lepo deklico in potem..." Ostal je na mestu, samo v životu se je malce zvil in elegantno dvignil obe roki predse. Pri tem je ošinil Johna, nenadoma obstal kakor ukopan in se nato skoraj bolno resno zgubil po stopnicah v pritičje.

Potokar je zamižal, šel z vlažnimi dlanmi preko obraza in nazadnje potisnil prste v kote oči. Tedaj se je nekaj korakov pred njim ustavil Flores.

„Morava dol," je tiho dejal Potokar.

Flores ga je tako naravnost gledal v oči, se počasi bližal in se za Johna tako nič ne menil, da se je Potokar v hipu streznil. Pokimal mu je.

Flores je čudno potisnil glavo med ramena, ko je dejal s hlinjeno mirnim glasom: „Jaz moram z vami govoriti."

Potokar je pokimal. „Dobro, Flores. Takoj ko gre pogreb mimo..."

„Prej ne moreva? Hotel bi vam nekaj razložiti... Na kratko..."

„Toda, Flores..." je dejal Potokar, dvignil roke, češ saj vendar vidite, da nisem sam. Najprej mu je hotel čisto na suho odgovoriti kar koli, pa je začul čuden trepet v njegovem glasu. Prijazno je dodal: „Kasneje vas sam poiščem. Drži?"

Flores je še hotel vztrajati, pa je videl Pearddaughterja, ki je s stisnjenimi ustnicami gledal mimo obeh.

„Dobro. Toda prosim vas, čimprej in res samo za nekaj minut...“ Neodločno boječe je pomahal z mrtvimi prsti pred seboj v slovo.

„Morava dol tudi midva,“ je ponovil Potokar. Ubogi Flores! Če pomislim, da sem ga do včeraj skoraj... ne, ne, sovražil ne, ampak... Potem je spet dejal naglas: „Tako je, vidite, John! Skrb za boljše odnošaje...“

John si je še vedno grizel ustnice. Hotel je spregovoriti, toda Potokar ga je s kretnjo ustavil in sam planil: „Ampak seveda, dragi Potokar, nikar ne bodite cinični! Premladi ste in pa — karieri lahko škodi.“ Grenko se je zasmel predse, potem pa se naslonil na steno in, kakor da bi ta v hipu prevzela nase ves gnev, je končal čisto mirno. „Nima smisla.“

Hotel je stopiti naprej, pa ga je John ustavil. Bilo mu je nerodno, ko je spregovoril: „Če tako gledate, vam mora biti strašno.“ Potokar se je komaj za spoznanje nasmehnil. „In vendar, oprostite, kljub vsemu vam ne verjamem. Ne verjamem,“ je končal z nerodnim opravičujočim se nasmehom.

Potokar je samo trznil z rameni. „Morava dol,“ je ponovil in stopil proti stopnišču. „Pred leti, še takrat, ko sem živel v Evropi med vami, sem tudi jaz mislil drugače. Zdelo se mi je, da ste se začeli prebujati, in kakor pravkar okuteni redovnik, ki se boji, da se mu bo prvi izpreobrnjenec vrnil na slaba pota, sem bil prepričan, da vas je treba neprestano buditi, predvsem pa vam kazati, da ste na napačni poti...“ Spomini so ga prevzeli. „Bil sem prepričan, da bo spreobrnjenje pomagalo vam, potem nam, potem celemu svetu.“ Ustavil je korak. „Ne prej ne kasneje nisem tako izgubljal časa.“ Zasanjano je dvignil oči proti stropu. Zasmel se je. Zunaj lepe obmorske zvezdnate noči, obala kot v sanjah, on pa... „Kaj nisem sredi noči šel pa klical iz Livorna Johnsona v Rim samo zato, da mu povem, naj takoj prebere 'Darkness At Noon'. Bil sem prepričan, da se bo vsa Amerika — kakor da bi izpila čarobni napoj — spremenila, da se bo z njo spremenil ves svet, če bi on in sto drugih knjigo takoj prebralo.“ Streznil se je in težko nadaljeval. „In počemu vse to, John? Vas in nas, obojne nas je veter zagnal na stare okope, od koder smo se s silo hoteli premakniti. Mi smo ostali. Kdor je hotel, si je navezal kamen na vrat in se vrgel v morje, drugi je še naprej vpil v veter, tretji je sredi noči nenadoma kakor pod bliskom jasno spoznal, da svet čisto preprosto nekaterih stvari pač ne sliši, in se je zažrl vase... Vi? Vi, zmagovalci, ste se vrnili preko morja domov. Malo bolj molččči, kakor ste odšli, in precej

postarani. Pa vas je zgrabilo staro kolesje — in danes, kaj? Saj razumem, da skoraj ni mogoče drugače. Toda, kako da takrat tega nisem razumel? Da nisem videl, kako je čisto naravno, da se vam bo spet kmalu zazdelo najbolje živeti brez skrbi, ne preveč misliti na ljudi z zavezanimi usti, ne preveč odpirati oči, kajti to jemlje spanec in to ni dobro. Da je bolje biti nasmejan, do obupa nasmejan?"

„Potokar!“ Johnov glas je zapel živčno. „Torej je najbolje, da se vsi umaknemo? Ali ne poznate tistega o nenavzočih, ki so vsega krivi?"

„Puhlica, ki so si jo izmislili ljudje, preobloženi z delom.“

„Vi veste, da to ni res. Pa tudi vaše prejšnje besede so zasedrane v zraku. In krivične so.“ Potokar je samo dvignil obrvi. „Kolesa grabijo, seveda, in tudi svet se vrti naprej. Toda že danes se vrti drugače, kakor se je včeraj, in prišel bo čas..."

„John! John... lepo vas prosim, nikar! Tako se pričenjajo celonočni jalovi pogovori.“ Vedno hitreje je govoril. „Odgovorite mi samo to: kaj se da storiti z Gardenerji? In z drugimi, v primeri s katerimi je ta naravnost uravnovešen modrijan? Kaj?"

„V tem hipu ne vem. Toda v tem hipu me tudi skrbi ne Gardener. Pri nas ni samo Gardenerjev, vi to veste. Pa tudi če bi bili..."

„Da se razumeva," ga je prekinil Potokar, kakor da se je ujel v prestopku. „Nikoli vam ne bi stavil vprašanja o Gardenerju, ko me vi ne bi do tega privedli. Nisem človek, ki bi komu drugemu smel kaj očitati. Saj sem sam prav tako mrtev, prav tako zadovoljen s seboj in svojo povprečnostjo, kakor je on. Morda sem celo bolj mrtev kot on, in če že to ne, vsaj bolj brez pravice mrtev kot on. Kako naj mu torej mečem kaj v obraz? Pa še ko vem, da bi tudi to bilo nesmiselno..."

Govoril je skoraj surovo, vanj pa je začela lesti mehkoba in spet se je pričel bati nečesa neznanega, bližajočega, o čemer ni hotel misliti. „Nehajva, ne govoriva več o tem, prosim!" Besede imajo lahko v bodočnosti vse drugačne posledice, kakor pa bi jih mogel danes predvidevati po njih zvoku in pomenu, je še hotel dodati, pa je vedel, da bi s tem samo navrgel novega goriva. Pearddaughter ga je gledal otroško široko, z bleskom čistih petnajstih let v očeh. „Od kod, vraga, je v tistih dneh prišlo mesijanstvo v nas, ki begamo po svetu, da smo hoteli vsem odpreti oči? Še danes trpimo posledice, kajti ta poraz ni bil nujen, tega smo si sami in z vsem srcem pripravili... Ali ste kdaj srečali koga, ki bi vam bil hvaležen, ker ste mu hoteli povedati resnico v obraz?"

„Kako da ne! Tudi take, ki sem jim z resnico pomagal.“

„Oh, John! To si vsi vedno dopovedujemo, zato da si damo neko plačilo, ko že oni drugi ni nikdar hvaležen za odprto besedo...“ John je odkimal, Potokar je prikimaval. „Da, da... Bili smo otroci in vi ste ostali še danes. Življenje pa je drugačno in samo iz strahu, da bi moral storiti nekaj, česar še nikoli ni storil, si ga človek sam ne konča.“ Hotel je še reči: Vi o tem premalo razmišljate, pa je dejal samo: „Tako je, dragi moj! Jutri se vojak povrne domov in vidi, da je najbolje, če vse ostane pri starem, kajti ne sme se spremeniti, če noče v lastni hiši veljati za tujca, če hoče, da ga lastna žena še objame. Vse to dobro razumete, John, bolje kot jaz.“ Zaprl je oči. „Veste tudi to, da se ob takih mislih zagrenite, potem pa zaživite, kakor ste živeli dotlej in samo zagrenjenost ostane globoko notri v dlesnih. Tudi še potem, ko sami več ne veste, od kod in čemu je prišla v vas.“

Prijel se je za vrat, da bi laže pogoltnil grenkobo, pa obstal. Pod seboj na stopniščnem okljuku je zagledal Floresa, ki se je vračal z vprašujočimi očmi.

Potokar je dvignil roko, češ da že prihaja. John ga je prijel za komolec. „Eno besedo še, Potokar!“ Potem so se besede vedno bolj prehitevale. „Vem, da smo otroci. Vem pa, da so poleg nas tudi še drugi veliki nezreli otroci. To ni očitek. Preveč sem videl, zato ne morem misliti, da bi jaz danes bil tak, kakršen sem, če bi živel vaše življenje. Tudi nisem filozof, kaj šele mistik. Ne mistik smiselnosti ne mistik nesmiselnosti. Vi dobro veste, da jih med nami ni. Še ni. Mi smo šele odraščajoči otroci, čeprav o tem ne govorimo radi. Mistika pa ne more živeti s puberteto. In vendar se motite: ne bom v lastni hiši tujec in tudi zagrenil se ne bom. Puberteta ima namreč poleg mnogih slabih lastnosti tudi kakšno dobro. Ena teh je, da ne pozna zagrenjenosti. In tudi tak ne bom, kakršen sem bil, ko sem odšel z doma; in tisti, ki so včeraj živeli z menoj, bodo videli, da sem drugačen, in če bodo videli, da nisem miren, tudi sami ne bodo mogli ostati mirni...“

Mladost... mladost... si je ponavljal Potokar. Potem ga je spet premagala grenkoba. Fant, si je dejal, kakor da si z materinim mlekom pil zavist...

... in na koncu koncev, Potokar, za kaj drugega gre, če ne za to, da ne otopimo, zadovoljni sami s seboj, zaprti vsak v svojo trdnjavo, prezirajoč nemir, ki ga življenje vsak dan znova prinaša? Zdaj samo enega ne razumem: vi niste mirni. Od kod torej črnoglednost?“

Potokar se je ustavil. Spet se ga je lotevala topla trudnost. „Ne razumem, zakaj si toliko prizadevate z menoj,“ je dejal s spremenjenim glasom. „Mar se ne bi smejali zdravniku, ki bi

skušal obujati mrtvega, medtem ko bi se ranjencem morda le še dalo pomoči?“

„Ne bi se, ker je smrt nekaj zelo relativnega. Pa tudi političen revolucionar nisem.“ Potokar ga je nerazumevajoče ošinił. „Nikoli ne bi dopustil, naj nasprotnik pobije nekaj mojih ljudi, samo zato, da bi sinovi teh некоč bili hujši maščevalci. Mene vi skrbite, ne vaš otrok.“

„Vas skrbim?“ Potokar je zaslišal zasmeh v svojem glasu. Takoj je dodal: „Oprostite, John...“ Potem čez čas: „Jaz sem svinja.“

Kakor da ni ničesar slišal, je Pearddaughter samo ponavljal predse: „Niste mirni, niste mirni.“

„Sem miren,“ je dejal Potokar malone z nežnim glasom, vesel, da se pogovor prej ni ustavil. „Odkar ne živim v preteklosti, ki ne služi za drugo nego za očitiranje, sem miren.“ Spet se ga je polastila trudnost. Ne govôri več, raje pobegni...! Potem ga je objela misel, da bi bil sedaj celo že molk brezuspešen. „Seveda,“ je čez čas nadaljeval, „včasih še sanjam o drugačnih krajih, o drugačnih ljudeh ter se sprašujem, kaj sem storil samemu sebi, in s tem predpostavljam neko preteklost... toda to so samo bežni hihi, to je ponoči. Doma. Ali pa v mraku, kje na obali reke, ki si jo prečaram v morje...“

„Vem to. Tudi če ne bi povedali...“

„Že. Toda vsako jutro zatem, vedno ob isti minuti stopim skozi ta velika steklena vrata, se začnem leviti v dobrega, blagega človeka. Dobri odnošaji!... Vlačugarstvo posebne vrste je to, verjemite mi! Pred leti sem pisal domov o bančnikovi lepi ženi, danes že ne bi več storil tega. Zdaj se mi zdi, da je na svetu pač tako in da je tudi tako vse lepo in prav... Dan za dnem, dan za dnem. Stopim skozi vrata, sedem za pisalnik in začnem jemati v roke list za listom. Najprej vsak od njih tehta tono, potem počasi zgubljajo težo in tudi življenje je vsak hip znosnejše. Tako gre, dan za dnem, leto za letom, dokler me ne bodo некоč, kakor so včeraj Alcázarja, odnesli čez prag.“

Medtem ko je govoril, je čutil, kako se potaplja, kako ga besede same vlečejo s seboj, kako so vedno bolj polne kričeče nuje in kako se bo z njimi vred nenadoma znašel ob prepadu. „Vse postane nesmiselno, vse postane enako nesmiselno. Tudi vi in jaz in vaš sram za Gardenerja in moja želja, da bi posnel sliko z vencem in možem, ki mi do včeraj ni nič pomenil in ne vem, zakaj bi mi moral jutri. Zato je vse prav, kar človek stori...“

Pearddaughter ga ni poslušal. Stiskal ga je za komolec in se skoraj smehljaj.

„Ne bodo vas odnesli!“ Stal je pred njim smehljajoč, mlad, lep, neizčrpen.

Stopnice pred poslopjem valovijo od enakomernega gibanja teles. Čudna slast se plazi kakor lepljiva dišava od človeka do človeka, slast dogajanja, pri katerem si samo opazovalec. — Še včeraj sem govoril z njim... — Šepet naraščajočih besed, pa spet zvrnitev v turobno resnost. — Tak svinjski dan, to, dá, to je smrt... — Besede se rojevajo daleč, pa se vedno spet povračajo k viru. Govore o dobrih in slabih ljudeh, pa končajo pri njem, ki ni imel hudobije v sebi. Govore o veselih in žalostnih dogodkih, pa končajo pri njem, ki se mu nič več ne more pripetiti. Zdaj vsi vedo, da so ta dogodek tako slutili, da niti govorili niso o njem. Pa tudi kakšne oči je imel in kako je na prav poseben način vzdnavljal zadnje dni...

Sredi besed se prikaže med njimi svetlolaska z belino listov v rokah, z vlažnimi pol priprtimi ustnami in s kačjim telesom in kljub vsej lepoti je, kakor da bi šele zdaj smrt stopila na stopnišče.

Gardener se je že prej ustavil sredi vrat in s samozadovoljstvom je čutil na sebi hvaležne poglede uslužbencev. Spomnil se je Potokarja in prijetna toplota ga je spet pričela objemati. Dunca-nova tajnica se je ustavila komaj korak ob njem. Še ves ginjen ji je pokimal.

„Težak dan za vas, kaj, gospodična?“

Ljubko neumno je nagnila glavo.

„Baje ste sicer neutrudljivi, a vendar...“

Spet se je samo nasmehnila.

„Ali bi radi šli v Severno Ameriko?“ Naposled je prišlo vprašanje, ki je dopuščalo odgovor.

„Tukaj bi vse rade šle. Jaz tudi. Imam rada Amerikance.“ Ni dobro spregovorila, ko se je preplašeno obrnila k njemu. Toda Gardener se je smehljaj. Nobene dvoumnosti ni bilo v njem, samo slabo prikrito zadovoljstvo mu je ležalo preko lica. Nič več ni dejal in tudi ona je molčala.

Stopnišče se je vedno bolj gostilo s telesi. Ob vznožju so se postave začele razgibavati.

„Oh!“ je vzkliknil Gardener. Sredi množice je zagledal fotografove roke, ki so nosile aparate, kakor da bi veslale preko glav. „Kje je Potokar?“ Potem pa, kakor da se je spomnil nečesa važnejšega. „Mr. Pearddaughter! Mr. Pearddaughter! Prosim, gospodična, stopite brž in ga poiščite! Ljudje postajajo nemirni.“

„Ne. Ne bodo vas odnesli iz te hiše.“ Johnov glas je bil kakor zdolgočasen. „Nekega dne, morda šele čez leto dni, morda pa

že čez mesec, boste sami zadnjič stopili preko tega praga. Zaradi kakšne malenkosti. Duncan vam bo dejal pretrdo besedo ali pa žena premehko. Ali pa tudi sploh ne boste vedeli, zakaj.“ Zahahljal se je. „Če pomislim, da bi vas moral prepričevati, naj ostanete tukaj, češ da je v tem podjetju vaša bodočnost!“

Potokar se mu je trudno nasmehnil. Istih let sva, si je dejal, a te zavidam, kakor svojega najmanjšega doma. Rad bi podvomil v svojo trdnost, do dvoma bi se rad prikopal, tako da bi ti lahko brez nasilja nad samim seboj, vsaj iz ljubeznivosti dejal, da imaš morda prav... toda ne morem.

„Prej sem vas poslušal,“ je dejal, „in kakor nekoč v jutrih drznih načrtov, mi je kri udarila v lice. Toda to so hipi samoprevare. Danes bi se objela, pobjubila bi se, čez štirinajst dni pa bi se srečala kje v Chicagu in obema bi bilo nerodno. Sram bi naju bilo, kakor je človeka, ki sta se videla v cerkvi, pa se ponóči srečata na hodniku javne hiše... Niste nikoli pomislili, koliko ljudi si ne upa pogledati drugemu v oči in koliko jih je, ki se sovražijo samo zato, ker so se nekoč zasačili v grehu? In vse se prej pozabi, kakor greh skupnega sanjarjenja.“

Natihoma se je pričel smejati. Nervozen smeh, nekje v globini soroden z ihtenjem je bil to, smeh ob spominu na greh, ki si ga ne bi smel niti v sanjah odkriti.

Na stopniščnem okljuku pod njima se je prikazal Flores. Usta je imel po ribje odprta in čeprav je že dolgo stal na mestu, je zasoplo dihal. Potokar ga je gledal, pa ga ni videl.

„Nimam vam kaj odgovoriti, Potokar.“ Ustrašil se je lastne misli: naj ga do konca uniči? Naj mu reče, da se mu smili? Odkimal je sam sebi. „Vam beseda gladkeje teče kakor meni in jaz premalo razmišljam o tem... Kaj naj vam še povem? Da naš svet na severu že ni več tak, kakor si ga predstavljate? Ali da gledate na svet in človeka kakor tisti, ki mislijo, da čebela zato leta, da prenaša prah in plodi druge, in ne zato, ker išče hrane zase, zato da sebe ohranja? Jaz premalo razmišljam, a tudi če bi si vse življenje trl glavo, zdaj sem ubit: od teh preklelih vročih dni, od te moreče vlage, od vas. Nič več ne vem,“ dvignil je navzgor obrnjeni zapestji Potokarju pod obraz, kot da ga prosi, naj mu jih prereže, „toda tukaj notri čutim, da se motite. Ne lažete, pa bi bilo bolje, če bi vedel, da se. Potokar, prisegel bi, da se motite...“ Umolknil je in čez čas tiho vprašal: „Potokar, kaj je z vami?“

Potokar je stal stebrasto togo, toda vsaka beseda ga je votlila. Nenadoma se je moral s celim telesom nasloniti na steno. Še vedno se je smehljal.

„Strah.“

Potem je ponovil spet čisto preprosto. „Strah.“

„Ne razumem.“ Johnu je glas hripavo zdrsel v šepet. „Strah pred čim?“

„Ne vem.“ Smehljal se je kakor osramočen otrok.

„Prvi večer ste mi govorili o tem, pa nisem razumel...“

„Da sem vam govoril? Sem moral biti pa res precej...“
Tako se je zresnil. „Ne vem... Strah pred tem, kar nisem? Strah pred nemožno bodočnostjo? Tega ne morete poznati. To je strah, s kakršnim se človek starega malega naroda že rodi...“
Globoko je izdihnil in dodal s spremenjenim glasom: „In zraven, kot gnusna navlaka, še strah pred prihuljenci, ki ti na delu dan za dnem mečejo bananine olupke pod stopala...“

„Potokar! Zdaj se norčujete!“

„Tega zadnjega me je res sram, toda norčujem se ne. Takrat, kadar me vidite mirnega, kadar vidite, kako malomarno zasmejujem, takrat se norčujem. Zdaj se ne. John, pogumnim ljudem ni treba, da bi bili sarkastični.“ Zamižal je in zaprtih oči nadaljeval. „Nikar me ne zapredajte v svoje mreže, nikar me še naprej ne spovedujte.“ Rad bi zakričal: Ne igrajte se! Kaj res ne veste, da boste zadnjo resnico morali prenašati skupaj z menoj?

Ugriznil se je v ustnice, da ga je zbolelo. Tiho je končal: „Pojdiva! Gardener čaka in celo onemu se mora muditi. Pojdiva!“

Previdno se je spustil po stopnicah, kakor bolnik prvi dan okrevanja, pa se že po nekaj korakih ustavil. Z glasom, ki bi naj prekril s pozabo ves pogovor, je dodal: „In vendar, da, kljub vsemu sem srečen. Sem skoraj srečen.“

„Ste?“ Beseda je bila kakor udarec na gong. Dolgo je zvenela.

Potokar se ni obrnil. Čutil je, da so se mu oči skalile.

„Sem!“ je sunil.

„In žena? Otroci?“ Glas je bil utrujeno brezbrizen.

Potokar se je sunkovito obrnil.

„John!“

Peardughter je skočil k njemu, ga prijel za ramena. „Oprostite, res nisem hotel zlorabiti... pravice... Potokar!“

„Señor Potokar! Señor Potokar!“ Izpod stopnic se je oglasil njen glas.

Za njo je pritekel fotograf. „Señor Potokar, señor Potokar...“ Potokar se je zbal, da bo oni še enkrat zaklical in da se mu bo vse zmedlo, začutil je, kako se misli prepletajo po steklenih žilah, pritiskajo na prozorne stene, se pačijo...

Nekaj trenutkov je še stal na mestu, potem pa je pričel počasi sestopati. Ko je prišel do zadnje stopnice, se je ustavil.

Oni niso srečni, ker se še niso dokopali do zadnjega spoznanja nesmisla, si je dejal. Niso se še vdali: upanje na boljše jim ne dopušča, da bi bili srečni... Ne! Morda pa ni tako. Kako bi mogel o njih, sploh o kom drugem nekaj z gotovostjo trditi?

Ko je začutil Johna za seboj, je dejal mirno: „Mislim, da niso. Težko bi se dalo povedati, zakaj ne. Vsaj ona ne... Toda jaz bi lahko bil, če ne bi vsak večer, ko pri mizi dajem otrokoma nasvete, srečaval njenih ubitih oči, gledal njenih od molka že zidenelih ustnic...“ Hotel se je nasmehniti, pa ga ustne niso ubogale. „Tudi ene same žale besede mi še ni vrgla...“ Trepetajočo pest je potisnil med zobe. Potem se je le prisilil v nasmeh. „Pri Bogu! Za vsako ženo je mož kakor najstarejši sin. Tako te ima vsega na dlani tudi takrat, kadar se pretvarja, kakor da verjame, kar ji tvežiš o sebi...“

Glas mu je še trepetal, ko je prijel Johna za zapestje. „Naj gre ves svet k vragu! Pojdiva! Stari naju bo ubil.“ Čudno se je zasmejal. „Mislim, dragi Mr. Pearddaughter, da je celo zelo zdravo, če si človek zaželi, da bi videl Gardenerjev obraz skozi obroč žalnega venca...“

Stopil je proti fotografu, ko pa ni slišal korakov za seboj, se je obrnil. „Tudi minute nimava več časa.“

Amerikanec je še vedno stal na zadnji stopnici. Ni se premaknil. „Poslušajte, gospod Potokar!“ je samo zaklical, a ko je ta čakal na besedo, ni nadaljeval. Nekaj trenutkov sta tako stala, potem pa je Potokar razigrano skočil nazaj, mehkoba mu je zalila oči in smehljaje je lopnil Johna po ramenih. „Vse lepo in prav! Oba sva velika modrijana. Če bi bilo drugače, bi morda tudi bilo prav, toda celo ona in otroci imajo raje kruh kakor pa samo junaškega očeta. Ali ni tako, dobri dečko?“

John se ni nasmehnil.

„Ni tako,“ je samo odvrnil.

Potokar se je namrdnil, se za hip kakor prebujen ustavil ob čakajočem Floresu, mu odsotno pokimal, potem pa v velikih korakih odhitel proti izhodu.

Spustil se je po stopnišču mimo Gardenerja in ko se je začel prebijati skozi trdno zasajena telesa na pločniku, ga je objela slabost. Obesil je pogled na hišo onstran ceste: zamrežena okna s spuščeniimi zastori, z zaprtimi oknicami. Samo eno je bilo odprto. „Eden pa je le pobegnil...“ si je zmedeno dejal. „Da ne omedlim sredi ceste...“ Počasi je križal tramvajске tračnice in ko je začutil fotografa ob sebi, mu je začel dajati navodila.

Ustavil se je na drugi strani ceste tik pred drenjajočo se množico. Zdaj mu je nenadoma preostajalo še ogromno časa in ob tej misli ga je spet objela slabost. Lahko bi sedel na rob pločnika... Začel je globoko dihati, nato pa si je položil roke na prsi in bolščal mimo radovednežev.

Kako je nenadoma bil izpraznjen...

„Zakaj sem dovolil, da me je zapeljal tako daleč? Prvo noč že bi mu moral izdati, da nočem resnice.“ Lice se mu je raztegnilo v nasmeh. „Mar ni pametneje ne vedeti, ali si junak, kakor pa vedeti, da si strahopetec?“ Pogledal je preko ceste. Nikdar ni videl poslopja s te strani, nikdar v vseh teh dolgih štirih letih. Vedno je prihajal v službo na drugi strani in s spodnjega konca. Kako drugačno je, kakor bi si ga predstavljal, si je dejal. Zazeblo ga je po hrbtu. „Toda, zakaj mislim, da bi bila psovka strahopetca hujša od psovke cinika...?“

Ni več videl gnetočih se uslužbencev na drugi strani, nagrozenih krog vhoda, ne Gardenerjevih belih las sredi stopnišča, niti ne Duncana, ki mu je tajnica z ljubkim nasmeškom izročala list z nagrobnim govorom. Edino, kar je videl, je bil skrušeni Flores, ki je negotovo dvigal roko v pomenljiv opomin in pa dvojce Johnovih vanj strmečih žalostnih oči. Tudi za hipec se Pearddaughter ni odvrnil od njega.

Zaškrtnilo je. Mož ob njem je priključil osvetljevalec. Potokar je priprl trudne veke. Kako rad bi legel... Dvignil je oči. John ga ni več motril. Stal je ob Gardenerju in glavo je imel sklonjeno globoko na prsi, kakor iz ječe stopajoč zločinec, ki bi rad zakril obličje pred zvedavimi fotografi.

„Zdaj?“ je vprašal fotograf.

Nič ni odvrnil. Gledal je, kako se približuje mrtvaški voz. „Če sem zdaj zmožen pustiti, da gre vse svojo pot,“ je mislil, „pomeni, da sem močan. Da sem premagal v sebi vse pomisleke, zasul vse usedline mrtvih let, da sem dosleden.“ Hotel je seči globoko po sapo, pa ga je v grlu stisnilo. „Sami ne boste vedeli, kdaj boste zadnjič stopili preko tega praga... Kaj ve on, da tako govori? Kaj ve o prebujenjih, ki so strašnejša od morečih sanj? Kaj ve ta bedak?... Ne, ne! Saj ni napačen. Prepozno je začel dozorevati, to je vse. Treba je potrpeti z njim. Čez deset let bo tudi on... Zdaj še ne veš nič, John! Jaz pa moram vedeti. Jaz imam otroke, treba je živeti. Imam ženo...“

Fotograf se je zazrl vanj od blizu in z vodenim pogledom.

Grenko se je nasmehnil, a v grlu je začelo otekati, „...ali pa vsaj preživljati jo moram...“ Huje ga je stisnilo. „Sandra... Sandra!“ Ramena so mu zadrhtela in ni jih mogel ustaviti. „Dobro večer, Sandra, bi ji rekel, ji spet pogledal v oči...“

„...ne vem, če bom ujel ta belega in še znak na sredi...”

Krsta je priplula tik predenj.

Približal je roko sencem, kakor bi se hotel odkriti. Gosta tesnoba ga je zalila, z njo davnoznana žalost.

Fotograf ob njem je dvignil nekaj črnega pred svoj obraz.

„Zdaj je tisto, ko se ne smem nič bati. Dosleden, dosleden...” Neprepričljivo je zvenelo in sunkovito si je potisnil roke v žep. „Sicer pa pusti ga, pomiri se, saj poba ne bo nič storil, saj dobro ve, da sem se samo šalil glede slike.”

Spogledala sta se z Johnom, gledala večnomirno, kakor se gledajo ljubeči reliefi na grobnicah... Zdaj, zdaj, zdaj... V tej večnosti je ob njem zapel suh udarec vzmeti.

„No, vidiš,” si je zašepetal, ko je trepetajoče izdihnil zadržano sapo, „ali je bilo tako hudo?”

Zaprl je oči. Hitro je hotel pomisliti na kaj smešnega, toda bilo je prepozno. Že se je vlila vanj bednost razočaranja, stalna naplavina, prihajajoča z občutkom podlosti. Sklonil je glavo.

Lepše sonce njemu sije... lepša zarja rumeni...

Tedaj je nenadoma zaslutil ob sebi črne žene. Da. Pred starodavno žalostjo je bilo še nekaj. Črne žene s črnimi rutami, črni možje s črnimi nerodnimi vozli med prevelikimi belimi ovratniki: črni ljudje brez obraza, samo z belino pod trdo počesanimi lasmi... Dim kadila se je vil iz njegovih rok, se vlačil ob črnini, vrat mu je prijetno tesnila trdota zlikanega rdečega ovratnika, na mlademu telesu je čutil belino oprane tunike in oškrobljenih čipk. Osamljeni kriki sredi enakomernega joka so parali izprano jutro med pomladnimi grobovi, on pa je mižal, vlekel vase vonj po kadilu in po mokrih rožah, prisluškoval votlim glasovom, kajti še preden so črne žene zajele grudo in jo vrgle na krsto, so se jim kotalile izpod čevljev kepe mastne zemlje v globino na les zadnjikrat zaprtih vrat... Čista žalost je dehtela krog njega, pomešana z vonjem po zemlji in krizantemah, on pa je na spočitih podplatih čutil polno težo svojega mladega telesa, čutil kite pod koleni, natezajoče se od razigrane sle po gibanju. Oh! Bil je še doma, še otrok... Resda ob smrti, a še otrok. Ni še bilo ognjev v gorah, ne strahu po cestah, ne bodečih žic krog mest, ne premikajočega se umiranja skozi temo zasneženih gozdov, ne prisluškovanja zatikujočim se težkim čevljem pred seboj, ko je človek ves čas s smrtjo pod pazduho pozabljal na vse... Otrok je še, s širokim umitim nebom nad seboj. En sam sinji lok in on spodaj, drhteč na njegovi tetivi. Prsi mu razganja od strasti po življenju. Iz hipa v hip lahni, po telesu mu kakor pomladni listi začenjajo brsteti majhne peruti... Svignil bi v vsemirje, veslal

z rokami, plul nad rekami, se vračal nad hiše, tik nad gozdove, lovil drevesa med prste in jih rval...

V krčevito stisnjene pesti zadržti nohti so ga prebudili.

Ljudje ob njem na pločniku so se že povračali v gibanje. Fotograf mu je nekaj govoril, tudi še potem, ko je sedel na motocikelj.

Gardener ga je z ohlapnimi nepočakanimi kretnjami vabil čez cesto. Ob njem je stal John. Miren, a manjši in z ugaslimi očmi. Gardener je znova pomahal.

Tedaj se je Potokar svetlo nasmehnil. Odkimal. Ne kakor otrok, ki ve, da se bo naposled le moral vdati očetu in se zdaj samo igra, da vidi, do kod sme iti njegov upor — in vendar je bilo nekaj pomladno otroškega v tem nasmehu. Starec na stopnišču se je zresnil, vprašujoče sunil brado naprej in spet dvignil roko. John je motril oba. Potokarju je zginil smeh z ustnic, toda znova je odkimal in obrnil glavo za oddaljujočimi se vozili.

Stopil je s pločnika, sprožil korak, pa se ustavil, kakor se ustavi človek na temni ulici, da bi se znebil vštric idočega vsiljivega neznanca. Pogledal je naprej po cesti. „Lepo, lepo...“ mu je zapelo v grlu. Kakor da bi hladni zrak v trenutku zalil vse ulice. Nasmehnil se je in se še enkrat obrnil proti stopnišču.

Tam so stali. V obraz zaripli Gardener z živčnimi vejastimi prsti na prsih: jezno se je pričel prerivati med uslužbenci po stopnišču navzgor. Tam je čakal stari Flores. Prav ob steni je stal. Mar mož res ne vidi, da je konec in da se drugi že vračajo v pisarne? Ah, da, nekoč bo, nekoč kasneje bo gotovo z njim govoril, a danes ne, danes ne utegne.

Tam je stal Puig z obrazom, na katerem se je mešala otroška užaljenost s strahom pred nerazumljivim in z občutkom, da je izdan.

In tam je bil John. Po meniško so se mu svetile oči. Komaj za spoznanje se je nasmehnil, a nežnost mu je lila preko lic. Tudi Potokarju se je prikradel smehljaj v kotičke sproščenih ust. Pokimal mu je, povetil veke in jih spet dvignil, kakor da mu hoče z obema očesoma istočasno pomežikniti.

„Nikoli več, John,“ je šepetal vase. „Štiri dolga leta... In oprosti mi! Bal sem se, nisem si več upal, a... a jaz sem vedel, na dnu srca sem vse to vedel...“

Obrnil se je, pogledal cesto pred seboj. Ni globoko vdihnil. Ni bilo treba. Počasi je stopil proti sredini ceste, začel hoditi za krsto, ki je že ni bilo več, in oči so mu lezle narazen. Hotele bi objeti čimveč ljudi...

— — —

Tedaj mu je legla topa bolečina na roko. Odskočil je, pa toliko da ga ni oplazil še drugi avto.

„Estúpido!“ se je oglasil glas za njim in drugi vozač, ki je vozil prav na drugi strani ceste, je zatrobil, da ga je zbolelo v ušesih. Odrevenel je, skrčil vrat, v dveh togih skokih je bil nazaj na pločniku. Iz mimo drvečega avtomobila mu je zagrozila majhna, še otroška, v kremplje skrčena roka. Vozila, z muko na uzdih zadržani konji, so zaslutila, da se je nekje pred njimi porušil jez, da je pot odprta, in ulica je zabesnela.

Stal je na pločniku, oberoč objemaval drobno drevesce; ne da bi si položil dlani na prsi, je čutil, kako mu srce divja. Preplašeno je pogledal naokoli. Nekaj moških je šlo mimo njega, vsi v svetlih oblekah. Niso ga videli. Zazrl se je vanje, dvignil roko, pa jo spet povetil.

Seveda, saj razumem, si je rekel, saj so tujci... Mimo je stopala žena, vodeč deklico za roko in mala se je zaletela vanj, ker se je ozirala nazaj ter kazala iz venca padli cvet, vtisnjen sredi ceste v mehki asfalt.

„Gleda cvet, pa ne ve, od kod je... Ničesar ne ve... Mala ne ve, nihče od teh že ne ve več... Zato so mirni. Samo ti bi rad bil miren, pa se hočeš pogajati s preteklostjo...“

In tedaj je začutil, kako se je v njem v hipu vse osulo, kako ga pričenja polniti čuden strah.

Potegnil je pogled s ceste, se obupan začel ozirati naokoli. Sami neznanci se gibljejo mimo njega, kakor da ga ne vidijo, kakor da ga sploh ni. In vedno manj jih je... Spet ga je objel strah. Pločnik na drugi strani ceste je čisto zapuščen, kakor da bi drveča vozila izbrisala za seboj vse ljudi.

„Ne... ne...“ si je ponavljal. Nekdo je moral ukazati, naj ga vsi zapustijo. Stisnil je oči, ves obupan strmел v prazno stopnišče; prijel se je za prsi, potem za otekajočo roko in čeprav ni čutil nobene bolečine, je zaihtel.

Skozi vlažne oči se mu je zableščalo belo stopnišče, ob njem visoki težki zidovi, mirni in varni kakor obzidje gradu. Črna bežeča telesa pred njim so kdaj pa kdaj za hip zakrila njegovo belino, a on je vedel, da je prazno, izumrlo.

Spet je čutil, kako mu začenja teči pot po čelu, kako se ustavlja nad obrvmi... Belo stopnišče... Prisesalo ga je k sebi. Kakor začaran strmi vanj, boji se ga, a nima več moči, da bi se uprl.

„Tam so ljudje, tam je mir...“

Počasi se vrača po pločniku in se ustavi prav nasproti stopnišča.

„Štiri leta vsakdanjosti... Oblasla so te kot plevel, zadušila v mir. A mir je lep... In tam zgoraj je lepo, ker je mirno. In bolj hladno... Pa še gotovost je tam, gotovost za jutri, gotovost za pojutrišnjem...“ Ne misli naprej, ne misli na drugo, zdaj ne misli...! Tam so prijatelji, tam ti hočejo dobro. Bolje te poznajo kakor ti sebe, oni vedo, kaj je zate dobro...

Klecnil je s pločnika na cesto in jo začel prečkati. Ni slišal ne hupanja ne preklinjanja za seboj. Kakor v sanjah se je nasmehnil: varno ga nosijo noge preko neznane pokrajine, do bokov z meglo zakrite.

Ustavi se pred stopniščem. Oči se mu počasi vzpenjajo po dolgi izgubljaajoči se strmini... Flores! On je ves čas vedel, do kod sme... ne, ne, ne misli...! Na vrhu bodo velika vrata iz zelenkastega stekla. Samo preko praga! Potem bo vse v redu, ker bo že kako...

Oči so se priplazile do vrha stopnic, trčile ob zeleno steklo in otrpnile. Po celi glavi mu je otrpnila koža v mrazu... ah, „Pa saj si vedel, saj si vedel...“

Vso dolgo pot preko ceste je vedel, da mu ne bo prizaneseno, da mu ne bo moglo biti prizaneseno. Pri vsakem ugrezu stopala v mehki asfalt je vedel, da bo tam čakal on.

Belo stopnišče pred njim je zapuščeno. Tudi zgoraj za steklenimi vrati ni nikogar. Samo on stoji. Tik za zeleno prozorno ploščo. Čaka. Vse druge je postavil v dolgo vrsto na koncu dvorane, kjer v smrtni tišini stojijo za pričo... Čaka, z belimi lasmi nad dobrimi očmi in z blagim nasmehom na ustnih. Ah, on je vedel, kako se bo končalo. Od prvega dne, od prvega porogljivega nasmeha naprej je vse vedel. Zato se tako očetovsko smehlja.

On je ves čas vedel, da se boš spametoval, in se smehlja s smehljajem odpuščajoče ljubezni, da, smehljajem odpuščajoče ljubezni, razumeš, to ni drug smehlja, to je smehlja odpuščajoče ljubezni...

Blagi nasmeh je od samega trajanja okamenel. Zdaj pride počasno vabilo — to je tisto tik pred koncem, česar nikoli nisi mogel dojeti, tisto, ob čemer si vedno trepetal, še ko je môre bilo konec in si spet spoznal svoje roke pred seboj na vzglavniku.

Prijazno vabilo pepelnatozelenih svečeniških rok za prozorno steno.

S silo izruje misel na Sandro, na otroke... John! John! Zamiži.

„Moj Bog! Prosim te, rotim te, stori, da bo vse sam razumel, takoj ko me zagleda...“

V mislih zagleda Johnov obraz in sredi občutka sramote ga zgrabi nepojmljiv užitek, kakor da se je nad nekom pravkar maščeval. Potem začuti solze v očeh in ne ve, za koga so pritekale.

„Saj sem sam kriv, vem, vedel sem od vsega začetka, a vendar... Ti jutri odideš, John! A jaz?... Z ljudmi je treba biti usmiljen, John...“

Ve, da bo vdihnil zastrupljeni zrak in vendar gre globoko po sapo.

Nič se ni zgodilo. Spet bomo sedli za mizo...

„Gospodje, od vsega je najvažnejše to, da se trg v notranjosti države danes šele pričinja širiti...“

GORA

Milena Merlak-Detela

Ne ljubi nežnih megla okoli sebe,
ne ljubi potokov z ukročenimi hudourniki,
ne ljubi ranjenega objema smrek,
ki prestrezajo plazove;
gora ne ljubi nikogar.

19

Z ledenim gladom
mogočnega, oboževanega telesa
se vsesava v vse,
vse muči z nemim krohotom
skritih razpok in prepadov.

Gora se ne boji nikogar;
niti smrti.

Njeno srce je gladka pečina,
na kateri ne moreš utrgati očnice.

^v ŠTIRJE ESEJI O POEZIJI

Francè Papež

I.

SMISEL IN NE-SMISEL V POEZIJI

Značilnost zapadne dejavnosti — in v glavnem njena odlika — je v razumsko konkretnem pojmovanju sveta, v doje-manju določne, pozitivne stvarnosti, v iskanju resnice v stvarnem in logično konsistentnem. Ta dejavnost se izraža predvsem na filozofskem in znanstvenem polju, a podobno logično jasnost si želimo, temu vzporedno, tudi v umetnosti in v poeziji. Tako postavljamo grška dela pred stvaritve renesanse, celotnost in simetrično polnost pred lahkotnost in iščočo neenotnost, umirjenost klasičnih umetnin pred deli z obskurnim, romantičnim impulzom.

Kaj je sploh poezija? Če od njenih treh možnih razdelitev izključimo epsko in dramatsko pesništvo, nam ostane končno neka čista poezija, kjer prvotno govori pesnik samemu sebi in šele nato drugim. V teh esejih se skušam približati predvsem takemu pesništvu. Oxfordski slovar, na primer, navaja za liriko „kratke pesmi, razdeljene v kitice, ki izražajo direktno pesnikove misli in čustva“.

To stoletje je stoletje hitrega tempa, radikalnih sprememb in globokih pretresov v zunanjem in notranjem življenju. Morda je prav zaradi tega tudi stoletje lirike in „čiste“ poezije. Res je, da v teh časih poezijo težje dojamemo, vendar — priznajmo — bolj čutimo in dalj časa uživamo kot nekaj skrivnostnega.

Vsaka pristna pesniška stvaritev — zrela, urejena, globoka — je s svojo izsrednostjo doživetij blizu bitni realnosti in vsaj na prvi pogled daleč od vsakdanjosti. Pod „bitno realnostjo“ razumem to, kar je v stvareh zakritega, skrivnostnega in bistvenega. Platon je dovolil v svoji „Republiki“ pesniku samo štiriindvajset ur postanka: „Če pride k nam kdo od teh gospodov pantomimikov, ki so tako spretni, da vse posnemajo, z namenom da bi nam razkazal svojo umetnost, bomo predenj padli in ga počastili; takoj pa mu bomo tudi povedali, da v naši skupnosti ni dovoljeno bivati takim, kot je on — zakon jih ne trpi. In zato, ko ga bomo bili mazilili in okronali, ga bomo poslali v drugo mesto.“¹ Drugje ugotavlja, da je poezija prava „božanska obsedenost“.² Muze navdihnejo pesnika, da zasluti idejni nadsvet in se seznani z njegovimi skrivnostmi.

Skupek poetičnih intuicij — zasnitek pesmi — so nedoločna, obskurna doživetja bitne realnosti, ki so lahko nekako iztrganje ali ugrabljenje idejno lepega (reflektivna metoda — pesnik je Prometej³), ali pa nenadno razsvetljenje (inspirativna metoda —

pesnik je prijatelj bogov). Na vsak način vidi pesnik stvari drugačne, kot so v videzu vsakdanjosti. Smisel poetične stvaritve je drugačen in prvotnejši od logično razumskega smisla. Pesnik dopolnjuje z absolutnim značajem poetične realnosti (tu je absolutno dostopno iz strani lepote) relativni smisel realnosti.

Poetično doživljanje je odkrivanje in soustvarjanje bitnega in lepega ter je zato dostikrat težko umljivo in ne-logično. Poezija našega Prešerna, vzemimo, je kljub romantičnemu doživljanju dovršena v svoji klasični čistosti in jasnosti. Vendar je tudi ta poezija prežeta z drugo logiko — tako v prvotnih doživetjih, kot v končni podani obliki. Utrreti si pot do te „poetične logike“ ni lahko; zahteva se globoko razumetje vsega, treba je biti blizu stvarcem in sebi.

Pesnik pravi, da je slep, kdor se s petjem ukvarja. Naj je to mišljeno kakorkoli, je smisel v poeziji res zakrit, ukvarjanje s poezijo je „slepota“, v katero zapade in katero mora sprejeti, kdor hoče od poezije kaj dobiti. Treba je, da nek poetični dvom, ko pesnik obenem vidi in ne vidi stvari, zajame vse čutno doživljanje. Pesem ne vrže na stvari nikako luč, ali bolje, ne pove nič takega, čemur pravimo vsak dan „resnično“ — je kot resnica v videzu laži. Napačno bi bilo zahtevati, da naj bi bil tu svet takšen, kot se nam zdi; je takšen, kot je bil v svoji „prejšnji“, pristni eksistenci.

Vsaka pesniška stvaritev ima svoj smisel in svoje poetične logične zakone, ki so starejši in prvotnejši od vsakdanjih. Za vsako pesem je potreben tudi nek čas za dojetje tega smisla in za odkritje njenih „zakonov“. Ne-smisel poezije ni nesmisel, ampak le nek starejši smisel, ki ga je mogoče doseči samo po pristnem bogastvu osebnega življenja, iz lastne, prvotne „stare“ eksistenčne napetosti in iz zmožnosti poglobitve v skrivnostnost biti.

Objektivno je vsaka pesniška stvaritev svojsko in samostojno telo. Med posameznimi umetnostnimi stvaritvami — v prostoru in času — obstoja razmerje medsebojne obogatitve in razjasnjevanja. Tako na primer smisel (v tega vključim nazadnje tudi to, čemur pravimo razumljivost) klašičnih del „sodeluje“ pri razkrivanju smiselnosti novih umetnin, in te — lahko rečemo — spreminjajo na nek način smisel starega.

Poezija je odkrivanje in simbolično soustvarjanje bitne realnosti. Če moremo reči, da se filozofija in znanost s svojim odkrivanjem in abstrahiranjem gibljeta v različnih stopnjah stvarnosti, je za poezijo značilno, da se ji bliža iz ne-stvarnosti in da se vrača vanjo šele po doživetju nečesa višjega, slepečega. Zato se pesnik „oddalji od stvarnosti in mora biti, kot mornar, pogumen v pozabljanju.“⁴ Biti mora pogumen v „slepoti“.

Podobno kot v mitologiji se poezija izraža z namenom doseči resnico in lepoto, ki naj bi ne zajela samo akcidentalnosti in površja, ampak je njen namen prebiti se do pristne, svojske resnice in lepote. Takrat že ni važno, če se tukajšnja najbližja stvarnost in smiselnost prilegata tej resnici in lepoti — poezija začne odkrivati in ustvarjati svojo interpretacijo resnice in bistvenosti. Poudariti je treba, da nista neresničnost in fantastičnost nikdar pravi predmet poetičnega ustvarjanja. Pesem more imeti vedno videz resnice.

Ob pogledu na umetnost in poezijo kot na nekako borbo z nedoumljivim, s tem, kar je skrivnostno ne-resnično, pa se je mogoče približati razumetju tistega načina pesniškega izražanja, ki ga ne povsem določno imenujemo "abstraktno". Teženje po idealnem, po neizraznem najde v umetnosti svojo izhodno strugo redno v svojskem izražanju, v brezmesni in substancialni čistosti forme, v tem, kar se nam zdi zaradi pogreznjenosti v polno vsakdanjost težko razumljivo in neprijemljivo. Pesniški jezik — fantazija besedi — je pri obdelavi tega, kar je tako rekoč "ukradeno", največji problem. Ustvarjanje uporablja lahko za dosego pristnih in svojskih podob nemogoče besedne kombinacije, daje prodornost glagolu, širino samostalniku, tvori nov izraz, a vse je le stremljenje po pravem prijemu in po izrazu tega, kar je odmaknjena čistost in nedotakljivost bitne realnosti.

Smisel in bistvo poezije je poustvarjanje tega, česar ni mogoče zajeti z utesnjenim logičnim izrazom. Napačno bi bilo postaviti nasproti in primerjati "konkretno" poezijo z "abstraktno" — saj te, če izvzamemo, popolnoma avtomatsko izražanje (ki pa je že težko poezija), sploh ni. Težka, miselna poezija še ni "abstraktna".

Pristno poezijo je mogoče prej uživati, kot pa razumeti. Uživati ne-smisel, nevsakdanje in pradoxno — to se zdi nemogoče. Seveda, da ima kaka stvaritev umetniško vrednost, da je zrela, mora vsebovati vedno nek element klasičnosti. Treba je, da doseže ritmično umerjenost, simetričnost globine in razumljivosti, humano širino in vrednost ideje. Poezija se pojavi ob pravilnem spoju forme in materije, v pravilni umetnostni naravnavi, ki ni nič drugega kot nekaka sinhronizacija upodobljene zunanje bitne in lastne notranje eksistenčne realnosti.

Dosedanje izvajanje poetičnega doživljanja in ustvarjanja je zajeto predvsem iz idealistično spekulativnega pogleda. Če je poezija, vzemimo, skrivnostno govorjenje, je to lahko: 1. skrivnostno govorjenje o skrivnostnem, in 2. skrivnostno govorjenje o vsakdanjem. Pogledano iz te druge strani — estetski aktivizem proti kontemplativizmu — pa bi bilo mogoče reči, da je smisel poezije v njeni koristnosti, celo v praktični koristnosti, in v dopolnjevanju vsakdanje življenjske realnosti. To je tudi mnenje, ki išče orientacijo v estetskem materializmu ali v estetiki fran-

coskega socializma iz prejšnjega stoletja. Lepota je v veliki meri akcija, nenehna radiacija notranje poetične in svojske dejavnosti navzven.⁵

Naloga poezije je, da izpolnjuje vrzel vsakdanje, logične stvarnosti. Je sintetični izraz življenja in podoba njegove lepote in stvarnosti. Poetična dejavnost se ne izraža samo v pesmih, ampak je njena bistvena vrednost v načinu človekove eksistence, v njegovem stalnem razmerju do lepote v stvareh in do resnice. To je tisto, čemur je dejal Paul Eluard „poésie perpétuelle“ — praktična življenjska poezija. V nekem pogledu naj bi se človek v poeziji spremenil. Poetične emocije so socialne po svojem smotrnem vzroku umetniškega ustvarjanja; po njih začutimo druge eksistence in nazadnje eksistenco celotne stvarnosti. Poezija povezuje posameznika s časom in s stvarmi; razširiti more eksistenčne silnice v vso širino stvarstva. Najvišji smisel poezije je ustvariti družabne estetične emocije.

Svojevrstni pomen poezije je, da zadosti nekemu „habitu“ čitatelja, da ga vzpodbuja, umirja ali tudi vznemirja in da mu ustvarja pristno humano razpoloženje. Tako nudi poezija dejansko in pozitivno vrednost za življenje; v potrebi časa je zmožna doprinesiti važno rešitev. Na vsak način pa ima ob logično razumskem smislu tudi svoj konkretni smisel.

II.

DVOJE RAZMEJITEV

Intenzivna poetična in kritična ustvarjalnost romantike, simbolizma in tudi surrealizma je pojasnila, tako za lastno poetično delovanje, kot sploh za kritično, dvoje možnih zbližanj poetičnih intuicij: zbližanje z mistiko in zbližanje s filozofijo. Mistika in filozofija bivata v svojih določenih svetovih. Poezija more uspevati samo, kadar je njen svet med obema pravilno razmejen. V nekaterih dobah se vsa umetnostna tvornost nagiblje v eno ali v drugo smer in prav v tem teženju in bližanju v „obmejno“, v sprejetju in asimilaciji miselnih ali mističnih prvin — bolj kot v izolaciji nekake „čiste“ lirike — leže temelji pristne poezije.

Skupni imenovalac velikih romantikov — Poe, Mallarmé, Rimbaud, Novalis, Hölderlin — je iskanje, celo grebenje, v predele nadstvarnega, iracionalnega, v temne globine duše. Romantik hoče ustvariti poezijo, ki bi z magično silo odkrivala globoko notranjost. S svojim skrivnostnim govorjenjem o skrivnostnem se potaplja v morje ekstaze, upijanja se ob podobah sanj in globine jaza. Na prvi pogled je jasno, da je to vedenje prežeto s tipično mistično občutljivostjo. Nemški in francoski romantiki in, pred nedavnim ali še danes, surrealisti, so iskali pot v predele absolut-

nega in logično ne-omejenega. Logično ne-omejeno je vse, kar se bliža aboslutnemu in kar more stalno privzemati nov in globlji smisel. To usmerjanje pa nikakor ni — kot bi človek na hitro menil — nasprotno onemu prometejskemu teženju v drugo smer, v predele filozofskega razumevanja in materialne logičnosti, ampak mora biti v dobri poeziji organsko zraščeno in medseboj se dopolnjujoče. Mistika in filozofija se srečujeta in zaključujeta krog dveh, samo začasno in v svojem načinu iskanja, nasprotnih si dejavnosti.

Miselna poezija, gradeča z intimnimi refleksijami, z dejanskimi simboli in s povzetki iz narave-skrivnosti, ne izključuje, ampak naravnost predpostavlja mistično razpoloženje. Takšno poetično razpoloženje, kjer misel podpira čutne podobe in simbole — lahko bi mu rekli „obmejna“ poezija — najdemo, na primer, v filozofski in socialni pesmi naše Moderne; tu pomeni korak iz poznega čustvenega formalizma, impresionizma ali tudi iz naturalizma. Tako poje in razmišlja Kette v sonetih, ki so prava metafizična, „obmejna“ lirika; ali pa tudi Kosovel, Murn in novejši.

Kaj je in kaj hoče poezija, je vprašanje, ki ga je mogoče delno dojeti vzporedno z razumetjem rasti, izraza in cilja mistike. Direktno, intuitivno, iz svoje notranje „eksistenčne napetosti“ vodeno dojetje transcendence, je mistično dojetje. Tu ni skrivnostno, *kako* je svet, ampak *da* sploh *je*. Mistično doživetje je izredno in aktivno združenje s tem, kar je. „Gotovo obstaja neizrazno in to se za mistika javlja.“¹¹

Poetično iskanje globine, grebenje v bistvenost in v lepoto se oplaja v praktični mistiki. Skupnost mistike in poezije: spustitev do stvari in do njihovega transcendentnega pomena, razumetje in sprejetje vsega, odkritje skrivnosti biti. Mistik povzame vse možnosti, da se čim bolj približa in združi z bitnim. Podobno, kot pesnik, potrebuje in si ustvarja, vsaj na začetku, materialno in čutno podobo biti in stvarnosti — vendar se ob lepoti ne ustavi. Njegov cilj je večnost, absolutnost in poglabitev v molk. Razlika mistike in poezije: pesnik se spusti z isto ljubeznijo v svet, a se ustavi na meji polnosti in eksistence. Ne spusti se dokončno v čisto, asketsko odmišljenost, ampak išče in poustvarja poetične podobe iz zadnjih predelkov konkretnega.

Če je za mistično poetično doživetje značilen inspirativni vpogled v lepoto stvari, je za filozofsko poetično doživetje značilna reflektivno analitična predstava lepega in resničnega. Razum pa tu ničesar ne dokazuje — je samo nekaka potencialna aktivnost, ki se „bori“ s pomenom stvari in jih prisili, da se razkrijejo v svojem resničnem videzu. To aktivno počelo je, bolj kot razum v navadnem pomenu, neka miselno poetična „napetost“ — latentna notranja sila, ki se javlja kot volja (Nietzsche, Lipps), kot zmožnost iztrgati predmet iz bežeče zunanjosti, iz spreminjajoče se narave, ter ga približati njegovi absolutni vrednosti.

Heraklit Efeški bi dejal melanholično: Logos je začetek stvari in borba z njimi. Poetični Logos odpira stvari in pripravlja pogledu možnost za odkritje tega, kar je od vedno pripravljeno za odkritje. Poezija razodeva skrivnosti preko razumsko obdelanih emocij (factibile). Tako je pojmoval umetnost Aristotel in za njim sholastična filozofija.

Poetično ustvarjalna sila, ki se poslužuje v svojem prijemu filozofskih prvin, se javlja predvsem v kritičnih dobah in teži v abstraktnost izraza (zgodnja krščanska umetnost). Pesnik in vsa skupnost so postavljeni pred vprašanja, ki so transcendentna. Značilno za veliko poezijo je obdelava človekovih intenzivnih doživetij: ljubezen in sovraštvo, življenje in smrt, vera in nevera. Poezija je mnogo več, kot lepe, rimajoče se in čustvene besede in mnogo manj (ali vsaj v drugi obliki), kot filozofska, socialna ali religiozna resnica.

Poezija odgovarja s svojsko metafiziko-podobo, ki ne ekspozira nikakih idej, niti ne dá takojšnje in logične rešitve, ampak je le nekaka „funkcionalna filozofija“. Takšna miselno mistična poezija poglobi problematiko človeka in sveta. Ker osvaja direktno in po najbližji poti bistva stvari, je svojevrstna ontologija.

Važnost miselno metafizičnega prijema je vidna predvsem v dramatskem pesništvu in v liriki. Filozofska poezija je še lirična poezija. V obeh, predvsem pa v liriki, ne sme filozofija zamoriti iskre poetične intuicije in prebliskov prvotnega, mističnega doživetja. Tako občudujemo pri Danteju — posebno v „Pecklu“ — genialno predelano filozofskih temeljev v dostopno poetično zgradbo. Ravnotako pri Shakespearu, le da je tam filozofija nadstrešje.

Lirični element v poeziji je muzika, miselno spoznavni in aktivni pa bi lahko, v neki meri, vzporedili s sholastičnim „ratio superior“, posegajočim globoko v metafizično stvarnost.

Od treh sorodnih načinov človekovega izražanja: 1. spekulativnega; 2. poetično mističnega in poetično miselnega, in 3. praktično mističnega (molatev, molk), prodre iz zaprtega kroga eksistence v transcendenco dejansko samo zadnje — praktično mistično. Poetično in v neki meri tudi spekulativno izražanje pa je, končno, le „resno igranje“ — igranje s tisoč možnimi variacijami (iz te strani pogledano lahko tudi abstraktno umetnost laže razumemo). V tem smislu je zapisal Byron v svojem „Don Juanu“:

...ne domišljam si, da razumem
ves pomen besed, ki z njimi sem hotel ugoditi,
a to drži, da nisem nič naklepal —
razen, morda, trenutek dobre volje.

POEZIJA IN VPRAŠANJE LEPOTE

Po Aristotelovi definiciji dramatskega pesništva — „dogodki, ki vzbujajo sočutje in strah ter privedejo do katarze emocij“⁷, bi bilo soditi, da je „katharsis“ končni in odločilni moment dramatskega in v nekem pomenu splošnega pesniškega doživetja. Po drugi strani pa je poudaril filozof važnost lepote: „Vredno umetnostno delo je lepo; opazovanje takega dela vzbuja občudovanje.“⁸ Kaj je lepota in kaj katarza? Na vsak način imamo v umetnostni stvaritvi dva važna elementa, organsko zraščena in drug drugega dopolnjujoča.

Lepota — subjektivno vživljanje ali objektivno lepo v stvarih — je širok atribut in ima, slično kot pojem bitja ali vrednote, mnogo analognih pomenov. Na vsak način je lepota nekaj objektivnega; njena sorodnost z enotnostjo, resnico in vrednoto ji določa podobnost, če ne celo enakopravnost s tem, čemur so dejali sholastiki „transcendens“. Po drugi strani pa išče psihološka estetika počelo in mero lepega v človekovi duševni aktivnosti. Forma kakega predmeta je pravzaprav forma, ki je spočeta v umetnostni volji in notranjem aktivnem hotenju v umetnostno dejavnost usmerjenega jaza. „Doživetje je pogoj za estetski užitek“, pravi Lipps; tako je tudi vsak predmet mogoče videti in obdelati na lep način.

Ustvarjajoči umetnik, ki kolikor toliko pogleda v razne estetike in poetike, pride k zaključku, da se nasprotni vidiki shajajo v neki meri v njegovem umetnostnem doživljanju in ustvarjenju. Po umetnikovem notranjem bogastvu in po pravilni predpripravi (naravna praktičnega razuma), je mogoče takšno zbližanje z bitnim in objektivno lepim, da se izoblikuje končno nek habitus intuitivnega vživljanja lepega. Če hoče umetnik doživljati, določati in ustvarjati lepoto, mora iti do stvari samih, skušati se dokopati do njihovega bistvenega in transcendentno lepega. Pesnik — umetnik se mora nasloniti na to, kar je dano. To je intelektualna kultura in notranja priprava ob zunanji stvarnosti, ki je posebno za ustvarjanje in sprejemanje lirične poezije brezpogojno potrebna. Večina umetnikov zbira v predustvarjalni dobi svoja doživetja in navdihe dolgo pred končnim aktom ostvaritve; to je doba urejanja različnih intuitivnih vpogledov v stvarnost, ko umetnik primerja, sodi in se prilagaja danemu.

Poetika zahteva za dobro poezijo urejenost doživetij in jasnost podajanja tega, kar je najprej v pesniku in tudi v stvarnosti zakrito, neurejeno in nejasno. Umetnost je „zabava, harmonija s popolnostjo in tako tudi podlaga za duhovno harmonijo in sproščenost.“⁹

Zanimivo je vprašanje lepote in jasnosti v sodobni poeziji avantgardističnih smeri s težnjo po direktnem ali abstraktnem

izrazu. V svobodni, mnogokrat avtomatski obliki je podano primarno, nepredelano, večkrat antiestetsko poetično doživljanje. To je poezija revolucionarnega rodu — v Franciji, na primer, Apollinaire, Tzara, Breton, Eluard, Char; v Angliji predvsem pred leti umrli Dylan; v Ameriki Ezra Pound. Čeprav nagib takšne poezije ni doseženje poustvarjene, zunanje lepote in čeprav je več ali manj vezana (Majakovskij) ter je zato tudi humanizem umetnine prikrit in težje dostopen, so vendar mnoga posamezna dela, kljub pomanjkljivosti formalne zaključenosti in koherentnosti, sveža in pristna. Ali je za poezijo, ki ne išče trenutno in „artistično“ lepega, pravilno reči, da nima v sebi neke „zanimive“ in svojske lepote?

Od čitatelja je odvisen smisel pesniškega dela in tudi odkritje svojske lepote, ki jo vsako novo pristno delo poustvarja. Naravnost in neprisiljenost ustvarjanja in sprejemanja, to se pravi, pravilno razmerje pesnika in občinstva do poezije, je prav v dobah ekstremnih dejavnosti — klasično dovršujoče ali avantgardistično iščoče — posebno problematična. Takrat poezijo, če sploh kdaj, ni mogoče dojeti „od zunaj“. Treba je iti vanjo in tam najti lepoto.

Zunanja lepota je pri umetnostnem delu oni primarni element, za katerega pravi Aristotel, da je imitacija ali *poustvarjanje*. Drugo, dopolnjujoče in formalno počelo, za katerega je bolje vzeti oznako *ustvarjanje*, pa je katarza. Ta je, mišljeno v širšem pomenu (Aristotel jo je uporabil samo pri dramskem pesništvu) značilni efekt posameznega dela, tisto ekspresivno, za kar čutimo, da je lepota in še nekaj več. Smisel poezije je tudi v tem: doseči nekaj več. Katarza je delo Logosa in pomeni „borbo“ z danimi stvarmi, borbo predvsem z njihovo zakritostjo in z njihovo inkomunikativnostjo.

Pristna in urejena poezija ne gre toliko za tem, da bi dosegla primarno lepoto (ki v nasprotju s katartično niti ni aktivna); tudi ne za tem, da bi za vsako ceno ustvarila neko posebnost, ampak bolj za tem, da izrazi nekaj tega, kar je obenem v stvareh in v njihovi nadrealnosti. Doživetja in navdihi, ki so temelj takšne poezije, so katartičnega značaja. Intuicije so tu izrabljene v polni meri.

Umetnina more izraziti lepoto in neko nadrealno svojskost biti, ki pa ni nič drugega kot soživljanje in soglasje: 1. s svetom, in 2. z vesoljem bitnosti. Svet je vse, kar je pri roki. Imitacija, ki o njej govori filozof v Poetiki, se ustavi v svetu in v soglasju z muziko sveta p o u s t v a r j a lepoto, za katero drži, na primer, aksiom Vebrove estetike, da „so lepi vsi taki in samo vsi taki faktični irealni liki, ki jim gre in kolikor jim gre značaj ‘likovnega’ soglasja med njihovimi predmetnimi podlagami.“

Toliko, kar se tiče poustvarjene lepote. Dobra poezija in sploh vsaka umetnina ima še drugo dolžino soglasja, ki je so-

glasje z veseljem bitnega in poglobitev v skrivnostnost „harmone s popolnostjo“, s tem, kar je za poezijo „več“. V tem smislu je dejal Shelley, da je vsaka dobra pesem brezkončna. V teženju po dosegu te druge prvine lepote — poetične katarze — leži višji smisel poetičnega dela. In tu že tudi ni na delu samo imitacija ali poustvarjanje, ampak „poiesis“ — *ustvarjanje*.

IV.

NAŠA MODERNA IN SODOBNO PESNIŠTVO

Ob razmišljanju o sobodni poeziji se pojavi vprašanje, v koliko naj gre naše pesniško ustvarjanje po poti, ki jo je utrla Moderna in v koliko se more pri iskanju novega izraza opreti in zanesti na svetovno sodobno poezijo. Vprašujemo se, kakšna naj bi bila pravzaprav sodobna poezija in do kod sega svoboda intuitivnega izraza prvotnih pesniških doživetij.

Težko bi bilo zanikati, da leže temelji našega sodobnega pesništva v Moderni. Ni mogoče razumeti današnjega ustvarjanja, če nismo vajeni najti že v Moderni prvih korakov v pogumnejšo dikiijo. Pri nas si je Moderna ustvarila, ob trudapolnem iskanju in težkih žrtvah, svojski izraz. Poezija najvidnejših — Kette, Murn, Kosovel, Cankar — je bila že usmerjena v izraz širših poetičnih dognanj in večje bližine stvarnosti. Življenjsko moč je črpala v veliki meri — zavestno ali ne — iz reakcije proti artizmu „fin de siècle“, vendar se ni skoraj do druge svetovne vojne povsem osamosvojila od formalnega okvira impresionizma in duhovne podlage simbolizma. Intenzivni pogled modernih je zajemal naravo in človeka v njihovih „površinskih tajnostih“ in razmerjih, a se je spuščal polagoma že v odkrivanje bistvenih momentov in konfliktov.

Oblikovno ima poezija vsaj dvoje možnosti izraza: zgradba poetičnih doživetij je lahko heterogena in sintetična ali pa homogena in analitična. Sintetična oblika poetičnega izraza naše Moderne je imela svojo moč v organski zraščенosti in v zlitju domumljivih in nedoumljivih prvin pesniške intuicije. Prvotna doživetja so predelana tako, da dobe svoj smisel v jasni in celotni podobi, obenem pa že dajo slutiti ono prečiščeno stvarnost, ki jo more dojeti le totalna poetična dejavnost (miselna, mistična; ostvarjalna in ustvarjalna). Nasprotna sintetični zgradbi je nekaka organska amorfnost poetičnega izraza. Teži po razbitju in razkroju doživetij v posamezna „emocionalna jedra“. Svet ni resničen kot celotna in smiselno enotna realnost, ampak se javlja v skrivnostnih, homogenih delcih, od katerih ima vsaka svojo posebno „nabitost“ — polnost biti. Smisel takega pesništva, ki se več ali manj približuje oznaki „abstraktno“, je: 1. podati nadrealno sliko stvarnosti, ki jo sestavljajo posamezna nedeljiva dej-

stva; 2. doseči bistvo in poetično značilnost stvari po rabetju zunanjega, fenomeničnega javljanja.

Če gledamo na Moderno kot na možni temelj za naše sodobno ustvarjanje, moramo dostaviti, da so bili modernisti realisti, ki so se v svojem iskanju nenehno bližali narodni globini, narodnim bistvom (ali nima vsak narod neke svoje stvari, ki jih druge ni, neka svoja bistva, svoje predele biti?). Modernisti so v svojem delu iskali določene pozitivne temelje, v vsem ustvarjanju pa na splošno nekaj več kot samo „lepo umetnost“. Če so ekspresionisti težili v svojski idealizem, ki je hotel za svoje pesniško ustvarjanje najti neomejene perspektive v svobodi intuicij, so se modernisti naslonili na organičnost narodne poezije, ki ni tako lahka in tudi ni njen prvotni namen v tem, da bi zabavala.

Značaj poezije v dobi grajenja in eksperimentacije v času, ki eksperimentacijo zahteva, ne more biti lahkoten in ne more iskati samo estetskega ugodja. Pri nas je značilna za dobo grajenja Kettejeva, Murnova in Kosovelova poezija. Velika zasluga slovenske Moderne je v tem, da je ustvarjala počasi ono razpoloženje, ki vodi pesnika, da se ne ustavlja ob določenih podobah v času, ampak išče nenehno nov izraz že povedanega, trenutno imitacijo imitacije. Naši pesniki so se z grenkobo pritoževali, da jih včasih niso razumeli niti prijatelji, čeprav niso šli s svojim poetično realističnim izrazom še v nikako skrajnost. Pri nas pomeni Moderna samo svežino in pristnost. Epigonskemu formalizmu in v pesimizem vodečim poskusom naturalizma je sledila nena- vadna poživitev, ki jo je zmozel fizično trpeči rod. Kljub tragičnosti svoje dobe in kljub negotovemu, kratkemu življenju (v cukrarni ali kjer koli), je ustvaril sintetično, občuteno in svežo poezijo — takšno, kot jo je zahtevalo dvajseto stoletje: eksperimentalno, samosvojo.

Verjetno najbolj zmotno mnenje o potrebi in smislu sodobne poezije je, da naj bi govorila srcu naravnost, ali tudi razumu naravnost. Nobena dobra poezija ne govori naravnost. To ni storila niti Prešernova ne Kettejeva in ne Balantičeva. Ima svoje meje in svojo oddaljenost. Umetnost sploh ne deluje naravnost — to se ni dogajalo niti v zlati dobi klasike, sodobna umetnost pa je to še posebno potrdila. Smisel in cilj pesniškega dela ni tu in zdaj, niti ne kako „konkretno“ govorjenje; smisel je samo poezija (pri trnascendentnih vrednotah so možne prav za prav le tautologije).

Značilno za eksperimentalnost naše Moderne je, da ni zašla v pretiranost iracionalne predelave snovi iz podzavesti, ampak se je naslonila na imaginarno konkretnost in domačinsko bližino stvarim. Svetovno moderno pesniško ustvarjanje je šlo v pionirsko raziskovanje odmišljenih in tujih predelov realnosti.

Vprašujemo se, koliko se more pesnik oplajati iz polpretekle narodne tradicije in koliko iz svetovne poezije? Koliko iz „konkretne“ in koliko iz „abstraktne“ poezije? Na vsak način je potrebna poglobitev v tradicionalno, sintetično ustvarjalnost, ki je

temelj vsemu delu. Za eksperimentacijo in kot trenutni pripomoček za prehod v polno, bodisi „konkretno“ ali „abstraktno“ poezijo pa more dobro služiti avantgardistična poezija s homogenim in amorfnim izražanjem. Dobro desetletje pred drugo svetovno vojno je bilo pri nas nekoliko manj plodno. Lahko bi rekli, da se je takrat pretrgala povezanost s tisto Moderno, ki se je še kolikor toliko hranila iz impresionizma in simbolizma. Takrat se je dokončno oblikovala zavest kritično ustvarjalnega razpoloženja. Na zunaj se kaže to v povzemu kompleksnejših, bolj „ekonomskih“ oblik, na znotraj pa v ritmični vitalnosti metafizičnih in mističnih prvin ter v globlji poetični discipliniranosti.

Ob eksperimentalni liriki se pojavi človeku vprašanje, kakšen smisel ima in kakšno korist. Sodobni literat mora biti koristen. Ni rečeno, da se naj spušča na polje, ki mu je v bistvu tuje, ali kot tako sploh nedostopno. Če je sodobno pesništvo težko, razmišljujoče, je to samo toliko, da svoje podobe in vizije postavlja na trdna tla. Dialektika takšnega ustvarjanja je v bistvu povsem nestrokovno razmišljanje. S spontanim „poetičnim razglabljanjem“, ki je prav za prav popolnoma filozofsko in tipično diletantsko, pa išče tudi sodobna poezija le trenutek svoje zabave in dobre volje.

¹ Platon, Rep. 398.

² Platon, Phaedrus, 245.

³ „Pesnik je pravi tat ognja.“ (Rimbaud, *Lettre du Voyant*.)

⁴ M. Heidegger, *Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung*, 131.

⁵ J. M. Guyau, *Les problèmes d'esthétique contemporaine*, 1904.

⁶ Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, 6.44.

⁷ Aristotel, *Poetika*, 1449.

⁸ Ibid. 1122.

⁹ Aristotel, *Politika*, 1339.

ZABLODELA REKA

Milena Merlak-Detela

Najlepša mesečina
ne ogreje reke,
ki s svetlo vodo
ne more ljubiti bregov.

Bregovi so skalnate stene,
skalnate stene,
ki se jih še kalna voda
dotika z bolečino.

Svoje počasno ubijanje
prikrivajo
z biseri
meglenega jutra.

Najlepša mesečina
ne ogreje reke,
zgubljene
med skalnate stene.

Smrt
bo zapustila
hladno
skalnato
strugo.

^v SRECANJE

Marko Kremžar

Zunaj je divjal vihar. Oblaki so se podili tik nad strehami in pošiljali valove razbičanega dežja med sive zidove, ki sta jih zdaj pa zdaj stresala tresk in grom.

Ceste so bile prazne. Ljudje so čepeli po svojih luknjah, se jezili in bali, kadar je treščilo v bližini. Pa ne vsi. Niko je užival. Krčevito vzpet se je oklepal železnih križev na visokem oknu samice. S pohlepnim užitkom je poslušal tuljenje viharja; kaplje, tisočkrat zdrobljene in razpršene na okenskih okvirih, lesenem zaslonu in ostankih šipe so mu rosile konice shujšanih prstov, ki so trepetali od navora.

Zdrsnil je na tla in pritisnil uho na debelo steno. Blisk je oslepil. Tresk je bil tako silovit, da je v ušesih kar zvenelo. Fant je užival. Zaprl je oči.

Dež je naraščal in veter je tulil kakor zbesnela množica. Le grom se je počasi oddaljeval, a še vedno pretresal zemljo.

To je bil trenutek maščevanja nad temi tisočkrat prekletimi zidovi, nad mestom, nad ljudmi, nad svetom; ura izničenja in svobode. Čutil se je močnega sredi vihre, ki je pognala ljudi v zavetje, med stene. Mrzil je šum, ki je prihajal s ceste, strehe, ki so mu zapirale pogled, ljudi, ki jih je slutil tam zunaj. Bili so del sveta, ki se je vrtel svojo pot mimo sivih zidov, brezbrizno, površno, nevzdržno.

Ni sovražil preračunano, razumsko, temveč nagonsko, divje, strastno. Zakaj? Odgovora ne bi vedel.

Verjetno so to skovali dolgi meseci samice. Tu in tam so mu dodelili tovariša, a nikdar za dolgo časa. Od sinoči je spet sam. Sotrpina so obsodili na smrt.

Slišati je bilo, da neurje ponehuje. Še enkrat se je vzpel na okno. Res, ponehuje.

Daleč nekje je zagrmelo in kakor na povelje se je nalive spremenil v miren, pohleven dež, čigar šum se je pričel mešati s cviljenjem tramvajskih koles in hupanjem avtomobilov.

Klecnil je in se sesedel v kot. Roke so mu mrtvo padle čez sključena kolena, oči so srepele v nič, nad desno nosnico mu je rahlo drhtelo...

Miličnik je prenehal s pisanjem in bobnal s peresnikom po debeli vpisni knjigi. Bobnal je, molčal in z narejeno brezbriznostjo opazoval človeka, ki ga je imel pred seboj.

Pravkar so ga pripeljali, za čez noč, so rekli, pa kdo bi verjel. Njegova naloga je bila vpisati jetnika in mu določiti celico, pozvati stražo na hodniku in — lahko noč.

V dveh minutah bi mogel opraviti z njim. In potem? Nočna služba je dolgočasna.

To pot utegne biti zanimivo, kajti človek pred njim nosi uniformo. Častnik N.O.V. je. Zastavnik.

Vzrok pripora ni preveč jasen. Ko bi bila le prometna nesreča, kakor stoji na listu, ga najbrž ne bi prignali takoj v centralne zapore. Sabotaža bo. Ali pa tudi ne... Morda je le res, da drugje ni prostora... V teh zmešanih časih je vse mogoče.

Jetnik je stal pred pisalno mizo z rokami v žepu in gledal v strop. Ni imel dosti čez dvajset let. Gladke, črne lase je imel počesane v brezhibno prečo. Zagoreli obraz so križale ostre, prav nič mladostne poteze.

Kadar se je ozrl na pisarja v plavi, resasti uniformi, mu je v temnih, vdrlih očeh zaigral zaničljiv nasmešek.

Miličnika je ta samozavest jezila, naravnost dražila ga je. Pogleda sta se križala in peresnik je prenehal bobnati.

„Torej, kako si rekel — kradel si, praviš?“

Uvod sicer ni bil tako sijajen, kakor bi si zdolgočaseni pisar želel, vendar bi po vseh pravilih in izkušnjah moral spraviti onega s tira. Pa nič. Kakor da bi govoril steni.

Miličnik je spustil pero, obesil roko čez stolno naslonjalo in razkročil noge pod pisalno mizo. Ni vredno, da bi se človek razburjal, saj je le šala...

„Če boš trmast, boš slabo vozil tu notri, tovariš zastavnik! No, kaj si počel, če nisi kradel?“

Oni pa je stal mirno, skoraj nepremično. Čez čas je šele skomignil z rameni, kakor da bi šele tedaj nejasen, nadležen glas priromal do njega.

„Kaj zmiguješ, menda ne boš trdil, da ne veš, zakaj si tu! Daj, zini, da opraviva,“ se je delal važnega miličnik. Nič kaj mu ni bil po volji novi jetnik. Ljubši so mu bili politični. Tem so izbili trmo, še preden so prišli do njega.

„No, tovariš, bo kaj?“

Tovariš pa je razklenil ustnice, kakor da bi se ravnokar zdramil, nasršil obrvi in zapičil pogled v paznika za pisalno mizo. Ni kričal. Mirno, skoraj veselo, pa vseeno ledeno mu je zvenel glas:

„Če te zanima, tovariš miličnik, in če res ne verjameš tistim papirjem tam, ki gotovo govore na dolgo in široko o vzroku mojega nenapovedanega obiska, naj bo — moril sem. Ubil sem človeka, ki je bil nadležen, približno tako kakor ti, tovariš pisar.“

Miličnik je pobesil pogled, pomočil peresnik v črnilo in pričel risati pajace po umazanem pivniku. Na vsak način je hotel pokazati, da ga ni mogoče vreči s tira. Ko je čutil, da se mu je žila umirila, je zamrmral, medtem ko je pajacu senčil visok, valjast cilinder:

„Moril si torej, lepo to. Upam, da te obesijo, tovariš...“

Tedaj pa se je zgodilo nekaj, česar zaspani varuh ljudske varnosti ni pričakoval.

Brezbrižni zastavnik je planil k pisalni mizi, da se je stresla zelena svetilka na njej, se zaril s prsti v les in zarjul s strašnim glasom, da je miličnik nehote segel z roko v priprti predal.

„In če me... in če me! Kaj tebi mar, —hudič!“

Obraz mu je zaripel od togote. Z usločenim hrbtom je stal kakor pripravljen za skok.

Motrila sta se za hip in obema se je zazdelo, da sta šla mor-da nekoliko predaleč.

Jetnik se je vzravnal in pogladil lase.

“Daj mi cigareto.”

Miličniku je visel od ustnice čik. Odlepil si ga je in frcnil preko mize, ne da bi odmaknil roko od predala, kjer je hranil revolver.

Vihar se je že davno pomiril. Skozi zamreženo okno so sijale redke zvezde.

Niko je še vedno sedel na tleh, objemal suha kolena in sanjaril. Pri frančiškanih je bila ura. Glas je priplaval po vlažnem zraku jasen in močan, kakor da bi zvonilo za vogalom, pa ga ni zmotil. Kadar je sanjaril, ga je bilo težko zdramiti, že od nekdaj. Odkar je bil zaprt v samici, mu je bilo to edino razvedrilo.

Vse mogoče in nemogoče je premleval, navadno — nemogoče. Mislil je nanjo kot na svoje dekle, četudi si nista nikdar dala besede. Vendar, če ne bi bilo vseh teh strašnih dogodkov, bi se gotovo našla. Če ne bi bilo vojske, revolucije, okupacije, če ne bi bilo Petra in Nandeta in če ne bi bili vsi trije sošolci in prijatelji.

Prijatelji? Bili so različnega mišljenja, pa so le vedno tiščali vkup, da so bili kakor triperesna deteljica. Šele revolucija je nakrhnila prijateljstvo, a zlomila ga ni; kljub vsemu, Nande, lahkomišeln kakor je bil, se je navduševal za partizane, on —

Niko, ki se je imel za dobrega katoličana, je držal z belimi, Peter pa ju je miril.

Nande ni bil komunist in če bi mu tisti večer, ko se je prišel poslavljat, kdo rekel odločno besedo — morda bi ga odvrnil. Bilo je ob italijanskem razpadu. Nihče ni vedel, kaj bo. Kaj storiti? Nande še ni bil trdno odločen. Bogve, kaj ga je vleklo v hribe, ideali — pustolovščina — mladost? In kaj ga je odvrčalo od tega koraka — kajti jasno je bilo, da se je boril za odločitev! Je bil mar dvom — strah — ali dekle, na katero so vsi trije mislili in molčali?

Policijska ura je že bila, ko je prišel. Kdo se je brigal tisti dan za laško policijsko uro. Odšla sta za hišo, na vrt, da bi bila sama. Govorila sta o položaju, šoli, Nemcih... o vsakdanjostih, kakor to delajo ljudje, preden zberó pogum za to, kar jih teži.

Bil je nemiren, živčen. Površno je sledil razgovoru in cefral med prsti rumenkaste liste divje trte..

Dvignil se je, kakor da se misli posloviti in vprašal brezbrizno, mimogrede: „Ti, poslušaj, ti si sicer belček, a nisi baraba, povej, kaj bi storil, če bi stal pred odločitvijo. Recimo, če bi moral izbirati med... ne vem, kako naj ti rečem — med tem, kar je — recimo, dolžnost in tem, kar ti svetujejo domači, kar je verjetno pametno...”

Ni mogel več zakrivati dvoma in glas se mu je pričel tresti od razburjenja, krinka malomarne brezbriznosti je izginila po prvih besedah.

„Ne vem, če me razumeš. Vzemimo, kaj bi ti mislil o človeku, ki bi zaradi več ali manj osebnih razlogov ne storil tega, kar čuti, da je njegova dolžnost.”

Niko je videl prijateljev boj. Slutil je, kaj se dogaja v njem. Če bi tisti hip hotel, ne bi Nande šel v hribe. Razgovarjal bi se z njim, ga poslušal, debatiral kakor že stokrat, oživil dvome; pustil bi, da se prijatelj umiri — izpove. Govorila bi o bodočnosti, Sloveniji, komunizmu, novem socialnem redu, eden bi napadal, drugi branil, in fant bi se morda umiril. Mogoče bi nanesel pogovor tudi nanjo... Pa je molčal. Mislil je na črno laso dekle in na to, da jo ima tudi Nande rad. Molčal je, kakor da razmišlja, potem pa s farizejsko preudarnostjo odgovoril lepe besede, ki so bile podle kakor Judežev poljub: „Mislim, Nande, da bi v tem primeru poslušal glas vesti — storil svojo dolžnost...”

Ko je drugi dan zvedel, da je Nande odšel v gozd, mu je bilo, da bi z glavo tolkel ob zid.

Bil je že na poti na naborni urad, da bi se zapisal med domobrance, pa se je spomnil Petra, pomislil na dekle in se vrnil.

Potem sta bila nekaj mesecev tiha tekmeča, dokler niso poklicali Petra v delovno službo in se je Niko le odločil ter postal domobranski propagandist.

Tovariši so se ločili. Revolucija jih je raztepla in dekle je ostalo samo. Tu in tam se je oglasil s pozdravi Nande od bogve kod, včasih jo je obiskal Peter. Tudi Niko bi jo mogel — včasih —, pa je ni in vedel je, da je ne bo, dokler bo Nande v hribih.

Čas je divjal. Prišel je majnik in z njim smrt, svoboda, sužnost, vse hkrati.

Ni bežal. Skril se je in čakal, da se vse poleže. V skrivališču ga je ona večkrat obiskala. Povedala mu je, da je šel Peter tik pred koncem v hribe k partizanom, da je Nande baje visoka živina nekje na Hrvaškem in da ga vsak čas pričakujejo v Ljubljano.

Sedela je pri njem, pripovedovala in ga bodrila. Ko se vrne Nande, bo že kaj ukrenil, da reši smrti nekdanjega sošolca, prijatelja.

A Niko je dvomil in nič prav si ni mogel želeči njegovega prihoda.

Neke noči so vdrli v skrivališče in ga odpeljali. Potem so ga zasliševali in zdaj sedi v celici in čaka. Nihče se ne zmeni zanj. Čaka, čaka...

Bogve, kdo jo je dobil? Nande, Peter... ali nekdo drug, čisto tuj, nepoznan? Da bi čakala nanj, ni več mislil, četudi je tako rad sanjaril o tem.

Predno so odvedli zastavnika proti celici, mu je stražar še enkrat pretaknil žepe. Prazni so bili — že preiskani. Nič nevarnega.

Miličnik za mizo je pokimal in že sta stopala s stražarjem po temnem hodniku. Železna vrata so zarožljala za njima.

Roke je tiščal v žepih. V ustih je mečkal izprošeni čik in kadar je vsrknil dim, ga je zapeklo pod nosom, da je nehote zamižal na desno oko.

Ko je paznik odklenil celico, je ogorek odletel kakor žareč pljunek v dolgem loku na tla. Jetnik v rjavi uniformi je pogledal za njim in vstopil preko globoke stopnice — v samico.

Modra mesečina je osvetljevala pol stene, kót ob vratih in del sivih tal. Le tik pod oknom je bil pas teme, kamor oko ni moglo prodreti.

Zastavnik se ni premaknil in ni potegnil rok iz žepov rjavih vojaških hlač, dokler ni slišal, kako se je izgubil odmev paznikovih korakov po mrtvem hodniku. Daleč nekje so treščila že-

lezna vrata, ključi so zazvonili enkrat, dvakrat in potem — mir.

Tiho je bilo kakor na dnu kraške jame...

Desnica je zdrsela iz žepa in se zarila v goščavo črnih, ne več brezhibno počesanih las, dvakrat, trikrat zapored, pomela nemirne oči in se ustavila na ostrem, predrznem nosu. Prav tedaj je bilo, ko se je oglasilo iz temnega kota ob oknu:

„Pozdravljen, Peter!”

Ni bilo v glasu ne presenečenja ne veselja ne nejevolje. Nobenega čustva ni razodeval glas, pa se je vendar zastavnik Peter zdrznil. Obsijan z mesečino je buljil oči v temo in bela roka mu je trepetala ob nosu.

Noge bi rade ušle proti zaklenjenim vratom, pa so mehka kolena odpovedala pokorščino. V temi se je nekaj zganilo. Najprej dvojne oči, potem ves suhi, prepadeni obraz, nato v teman površnik zavita postava.

„Kaj zijaš, strela, saj nisem smrt!”

Niko je vstal in se pretegnil. „Kdo bi si mislil, da bodo tebe sneli, in še to, da te pošljejo meni v varstvo.” Čudil se je, kako da ga nenadno srečanje z nekdanjim prijateljem ne gane.

Slučaj, čuden slučaj, vendar — skoraj lepše je biti sam ali v družbi s kakim neznancem. Opazil je, da se je tovarišev obraz medtem umiril in iz napol odprtih ust je zaslišal hripavo vprašanje:

„Ti tukaj? Živ?”

Tisti hip je Niko začutil, da ta, ki mu stoji nasproti, ni več oni Peter, ki ga je miril z Nandetom, kadar sta se preveč razvnela; ki je spremenil vsako idejno razliko v malenkost, vsako še tako ostro debato v šaljivo besedičenje; prijatelj, ki je omogočil, da so prebili skoro tri leta revolucije kot dobri tovariši, kljub razlikam, ki so tlele v njihovih dušah.

Pred njim je stal drug človek.

„Nimaš odeje?”

„Ne.”

„Tu imaš konec, sedi.”

Sedela sta in molčala.

Nikova kratko ostrižena, kakor lobanja izsušena glava se je naslanjala na mrzli omet, medtem ko je Peter podpiral brado s pestjo in pazil, da mu roka ne bi zakrila nasmeška, ki ga je s težavo priklical na obraz.

Sram ga je bilo, da se je bil prestrašil. On!

Sedela sta in molčala.

„Nisem vedel, da si postal — hm, narodni junak. Kakšen čin imaš?”

Peter je zmignil z rameni.

„Zakaj si notri? Te je pamet srečala ali si padel v nemilost pri kakem višjem tovarišu?”

Novodošli je molčal, da je Nika pričel obhajati dvom. Pa ne, da bi ga poslali kot vohuna.

„Ti, če so te poslali v kaki uradni misiji...”

„Tepec!”

„Nič se ne ve. Takle oportan junak, kot si postal ti, je vsega zmožen.”

„Ne bodi otročji! Komu misliš, da si zunaj še mar? Slučaj.”

„Pripoveduj!”

„Kaj želiš, da ti povem, prijatelj Niko?” Glas je bil posmehljiv.

„Vse. Kaj je bilo s tabo, z... z njo...” tudi Niko bi bil rad ravnodušen, pa je čutil, da mu postaja glas hripav. Ni se premaknil.

„Z njo! Se mi je zdelo, da te še vedno muči. Pa bodi brez skrbi, zate je odklenkala.”

Tudi zastavnik je sedel nepremično in žareče oči so opazovale kot mesec okroglo lobanjo, ki se je naslanjala na steno, da bi laže vzdržala udarec.

„Se je poročila — z Nandetom?”

„Nande? Ha, fant, ti nisi na tekočem! Nande je mrtev. Razumeš, mrtev kakor hudič! Pa tudi ti si mrtev, tudi ti, že leto dni. Razumeš, otročaj, vsi ste mrtvi. Tudi ona, vajina ljubica. Le jaz sem še živ! Vam vsem na vkljub, prokleti tepci!”

Sikal, bruhal je besede, da je onemogel hropel na končku odeje, in si grabil z belimi prsti šop kuštravih las v zavesti, da laže sebi in onemu tam le, ker dekle ni mrtvo, skoraj gotovo ne; ker se bo jutri, morda že danes zavedla in pričala proti njemu... proti njemu...

Začutil je, kako ga nekaj grabi za rjavo bluzo. Ko je dvignil pogled, ga je spreletelo, prav kakor tisti hip, ko ga je glas pozdravil iz teme.

Tik pred obrazom je zagledal par nepremičnih, jekleno sivih oči in prsti dveh koščenih rok so tipali skozi debelo blago.

„Govori, svinja, govori — če ne... pri Bogu...”

Obvladal se je in z močnim sunkom vsega telesa pognal izsušene kosti nekdanjega sošolca v teman kot, odkoder so bile prilezle. Odeja je obležala prazna med njima. Pregaril jo je in si uredil primeren sedež ob nasprotni steni, ki jo je med enim in drugim oblakom belila mehka mesečina.

Poravnal si je lase, pogladil bluzo, se namrdnil v temo, da

se mu je pol priprto oko nevarno zalesketalo in pričel, kakor da bi v kavarni pravil prijetno zgodbo.

Iz teme ni bilo glasu, nihče ga ni motil in besede so odmevale od golih, mrzlih sten, kakor da bi se pomenkovali duhovi v grobu.

“Po tvoji smrti, kajti mrtev si, četudi se otepaš, po tvoji smrti torej, sva si postala z dekletom že kar dobra prijatelja, boljša kakor kdaj koli prej. Ko je pa odšel še naš dragi Nande v srečno večnost, pa sploh ni bilo mogoče misliti boljših — recimo — tovarišev od naju.

Kot brat in sestra. Smešno, kaj? Midva, pa brat in sestra! Pa to je bila le prva stopnja, le uvod. Ona je še žalovala za vama. Za teboj, ki so te likvidirali rdeči, za njim — no pa to je že druga storija.

Vsekakor, ona je žalovala, jaz pa sem čakal. Ne vem sicer, kako je mogoče žalovati kar za dvema hkrati, posebno še, če je eden izdajalec kot ti, drugi pa podivjan partizan kot on, pa to je bila njena stvar. Čudno je tudi, priznam, da sem toliko časa vzdržal v svoji krepostni vlogi. Res, včasih človek poseka sam sebe. Dejstvo je, da sem se dobro zadržal.

Vse je šlo po predvidenem načrtu. Ona je počasi popuščala, vidva sta bila vedno dalj, jaz pa vedno bliže... vedno bliže... Vse do danes, bolje do včeraj, ker se mi zdi, da je že odbilo polnoč. Včeraj sem zagrešil majhno taktično napako. Stvar je bila sicer — kakor rečeno — malenkost, a pri velikih načrtih je uspeh odvisen od malenkosti.

Poklicala me je po telefonu, kot je imela navado, in zmenila sva se za majhen izlet. Ker ti morda ni znano, naj ti pojasnim, da je bila včeraj sobota. Zame in zanjo je pomenilo to prosto popoldne. Dan je bil topel, lep, sončen, kakor po naročilu, ustvarjen za izlet in za ljubezen.

Ah, in še to, prav včeraj je minilo osem mesecev, kar nas je zapustil naš prijatelj Nandek, medtem ko gniješ ti — po mnenju žalujočih ostalih, že leto dni v kočevskih gmajnah.

Vsekakor pomemben dan. Vzel sem majorjev džip in sva se odpeljala. Zavil sem proti Savi.

Mislil sem na gosto vrbovje, mlado travo, pokrito z marjeticami, gozdičke pri Tomačevem, na celo vrsto skritih kotičkov — pa me je prosila, naj zavijem k Sv. Križu, na njegov grob, da bo pomolila za vajini izgubljeni duši.

Kako bi ji odbil, dobri in zvesti prijatelj, tako sveto prošnjo? Najino razmerje je bilo namreč še povsem 'bratsko', četudi sem sklenil, da je čas, da po mesecih tega čudnega žalovanja preidem v drugo fazo... Saj razumeš, pomlad gre h koncu. Sem,

skozi zidove, najbrž ne pride, ampak zunaj! Zunaj, človek, ni da bi govoril...

Pripeljal sem jo, kamor je želela. Šla je prav do groba, jaz pa sem ostal v vozu in kadil cigareto.

Hitro se je vrnila, sedla tesno k meni in rekla, naj poženem. Tiho sem bil, pa ne zaradi tako imenovane svetosti kraja, temveč da bi ne opazila, kako sem razburjen. Vozim previdno, kakor da bi bil slep, saj stojim tik pred ciljem, "strateg"! Po dolgoletni borbi opazujem, kako razobeša nasprotnik belo zastavo.

Ko sem hotel zaviti desno proti Savi, se je nagnila k meni, da sem čutil vonj njenih las, me prijala za roko, ki mi je počivala na krmilu: "Ne, Peter," je zašepetala, "ne, Peter, pelji me domov." Tedaj pa sem storil tisto taktično napako. Morda prav zato, ker sem imel zmago takorekoč v rokah.

Moral bi ji ugoditi še to pot, jo peljati lepo domov in čakati boljšega dne, ko ne bi bil spomin več tako živ, ko bi v naravi pozabila na vse; ali na plesu, ko se ne bi v mojem objemu niti spomnila, da sta kdaj živela dva skisana idealista. Ali pa morda še bolje, če bi zavil z vso silo na desno po prašni cesti proti reki. Tarnala bi, morda malo jokala, potem pa bi jo prevzel dan, pomlad...

Tako bi moral storiti, a tudi veliki strategji imajo svoje slabosti in moja slabost je — kakor ti je zdaj menda že jasno — ona.

Upirala se je, ko sem jo objel, saj veš, vsaka se upira, in nisem se zmenil za smešne udarce. Ko pa je hotela skočiti iz voza, sem videl, da sem se prenaglil, a nazaj nisem niti hotel, niti mogel.

Pognal sem džip, da ni mogla nikamor. Drvela sva. Motor je tulil in mali džip je bolj letel kakor vozil okrog ovinkov. Ko sva priletela na glavno cesto, sem potisnil pedal prav v dno. Z levico sem držal za volan, z desnico pa njo okoli pasu. Vsa bleda je bila od strahu. Hiše, vozovi, ljudje, vse je švigalo mimo naju. Plesala sva med naloženimi kamioni kakor blisk. Spet sem se čutil trdnega. Česar nisem mogel doseči vsa leta, je storila ta blazna vožnja. Začutil sem, da dobivam oblast nad njo.

V elegantnem loku sem se zapodil pod viadukt in pritegnil dekle bliže k sebi. Kar zaslišim krik. Za hip mislim, da spet ona kriči nad menoj, pa ne! Sam hudič je pognal na cesto otroka — prav meni pod kolesa.

Čutil sem, da sem zadel. Pogledam okrog, nikogar! Že sva bila okrog ovinka in skozi viadukt. Na oni strani je stal miličnik. Nič ni videl. Tedaj pa je skočila ona — prokleta — in pričela vreščati na pomoč, da sem povozil otroka in vrag vedi, kaj še.

Miličnik je gotovo ni razumel, a je videl in slišal krike. Za-

brlizgal je. Jaz podim po dveh kolesih okrog prvega ovinka, za menoj brlizga, ob meni vpije nora babnica, pred menoj težak, z lesom natovorjen kamion. Smrt? Ne. Rešitev!

Medtem ko sem z levico izpeljal džip skoraj izpod tovornega avtomobila sem z desnico porinil dekle na cesto, — pod kolesa.

Po tem, kar se je zgodilo, zame pač ni bila več kakor nadležna priča.

Tako. Vse je bilo v redu. Džip je bil, kakor rečeno, last našega majorja in nihče ni vedel, da sem si ga izposodil, četudi bi kdo zapisal številko, kar pa ni verjetno. Doma bi avto opral, dolil nafte, ga vrnil, šel v kino in konec. Pa so morali prav tedaj popravljati tisto prokleta cesto. Še sreča, da si nisem zlomil vratu, ko sem prelomil rdečo preklo, ki je zapirala polovico ceste in zavozil v kup gramoza.

S tem je zgodbe pravzaprav konec. Začela se je menda, ko smo bili še otroci, ali vsaj ko sta bila vidva še otroka. Mogoče že v prvi šoli, še preden smo vedeli, da je ona sploh na svetu.

Ona je zgodbo le poživila, vse pa se je začelo že mnogo prej. Seveda je res, da je postala vsa stvar zanimiva, resnično zanimiva, šele, ko sem se vrnil po uspešnem osvobojenju in te našel na tistem podstrešju vsega prepadenega, nadutega in do ušes zaljubljenega tepca. Preziral sem te vedno, a tedaj sem te sovražil.

Se čudiš? Tudi domišljija ima oči in ona je vedela toliko povedati o tebi, da sem te videl, če sem le za hip zamižal. Prosila me je, naj ničesar ne ukrenem, dokler ne pride Nande. On, veliki, vplivni Nande bo rešil vse težave...

Pa kakor vidiš, ni rešil ničesar! Še sebe ne.

Zgodba je postala mojstrovina tisti hip, ko si je Nande kot dober tovariš pognal kroglo v glavo. Vihravi listič nekdanje triperesne deteljice si je nekaj tednov po tvojem nenadnem in čisto neprostopoljnem odhodu s podstrešja, kot pravijo pobožne duše, sodil sam."

Peter je obmolknil, da bi laže presodil učinek svoje zgodbe, pa ga ni mogel. Nobenega čustva ni bilo v glasu, ki je prihajal izpod okna:

"Lažeš! Ti si ga umoril."

Zastavnik se je presedel, stegnil noge in skušal s pogledom prodreti temo.

Lahko bi ga strl, lakoto prestradano! Pa ne! Naj poslušaj! To, kar je za enega oddih, more biti drugemu muka. Zato naj sliši, naj trpi, hinavec!

"Premalo te je, okostnjak, preneznaten si, da bi ti lagal. Vedno si bil majhen, malenkosten in prav je, da vsaj enkrat v življenju slišiš, da si bedak.

Nikdar nisem imel previsokega mnenja o vaju dveh, ne o Nandetu, ne o tebi, kljub vajini vzornosti. Se še spominjaš, kako smo se skupaj vozili v šolo? Spočetka mi je bilo kar nerodno v tako vzorni družbi. Pa ne dolgo. Čim dalj smo hodili vkup, bolj ko sem vaju poznal, bolj sta se manjšala v mojih očeh. Vzorna mladeniča! Ti s svojim svetohlinstvom in on gizdalin s kodrasto grivo! Prvo, kar sem sovražil na njem, so bili tisti svetli, kodrasti lasje. Rad bi vama postal enak, dokler nisem spoznal, kako sta prazna. Ko je izbruhnila revolucija, sem se na tihem smejal vajinemu lahkovernemu idealizmu, pa sem se vaju vseeno držal. Niso bili časi, da bi človek zanemarjal zveze. Kako sem vaju preziral! Bila sta otroka, ki sta se igrala revolucijo, mamina srčka, poglobljena v čudovite debate o idealih, pa nista imela pojma o življenju. Kaj je tako gobezdalo vedelo o tem, kako smo živeli mi po "kasarnah", deset družin na enem hodniku, po pet otrok v eni sobi! Vzornik, ki ne bi zlezel niti do druge šole, če bi moral študirati v kuhinji, zakajeni od sopare, sredi črede takoimenovanih bratcev in sestic, ki tulijo, da preglase celo radio v sosednji sobi, kjer se sosedja gnjavi s svojim ljubčkom. In ti, edinček, ki si se kot polh zaril vsak večer v pernico in ti ni bilo treba poslušati materinega joka in očetovih kletev, ti si govoril o krščanskem zakonu kakor sam papež, ti s svojim polnim trebuhom. Enakost in krščanska ljubezen! Obenem si pa prigrizoval jabolka in z maslom namazane kruhke. Za Božič si mi podaril svoj obnošeni pulover; da me ne bo zeblo, si dejal, pa sem ga vrgel v Ljubljano in ga preklel — cunjo obnošeno — s teboj vred. Že tistikrat v tretji šoli! Hudič in vajine hruške, enakost, bratstvo in ljubezen, ki niso za drugega, kakor za to, da pokažete človeku še na ta način, da je ničla, smet, mrčes v primeri z vami in vašo krepostjo."

Nekajkrat je zasopel, pa nadaljeval, to pot mirneje.

"Zdaj vidiš, kaj si. Nikdar nisem rekel, da so mi ideali kaj mar, vidva pa sta slavila svoje koristoljubje za idealizem. Ti si se bal, da rdeči tebi in tvojemu staremu spodnesejo stolček, on, Nande, malo bolj prebrisan, pa je menil, da je treba pravi čas prisloniti piskrček, da se bo pri delitvi splačalo. Malo je manjkalo, pa bi mu uspelo. Pa mu ni. Veš, zakaj ne? Polovičar je bil, prav kakor ti. Dvema gospodoma bi rad služil — pa ga je vzel vrag!

Morda ga ne bi, če ne bi bilo mene, vsaj tako kmalu še ne. A kakor sem ti že dejal, dragi tovariš okostnjak, tisti večer, ko sva se po vrnitvi prvič srečala z Nandetom, se je moj načrt spremenil v mojstrovino!

Prišel je iz Korduna zbit, utrujen, razočaran. Ni bil tako pomemben, kakor so govorili. Ko je bilo revolucije konec, ni bil nihče več pomemben.

Koj ko sem ga zagledal, sem vedel, da ni nekaj v redu. Pogrešal je stare družbe, dobre besede; saj veš, kako je, če se človek počuti osamljenega. S postaje je prišel naravnost k njej. Tam sva se našla. Pripovedoval je svoje doživljaje, ona pa je poslušala. Vprašal je po tebi in povedala mu je, da se skrivaš, da si revček, da se zate boji, dokler ni obljubil, da se bo zavzel zate, da se ti nič ne pripeti. Povedala mu je, kje si — in še tisto noč so te vzeli. On je prisegal, da ne ve ničesar, a kdo bi mu verjel.

Ko je zaklenila za njim, je stal na hodniku ves potr in ubog — meni na milost in nemilost.

Povabil sem ga k sebi.

Poslej je redno zahajal v moje stanovanje, pa tudi jaz sem ga večkrat obiskal kakor dober prijatelj, v skrbeh za tovariša, ki je zabredel na stranpota...

Skoraj vsak večer je prišel na kozarec. Kadar je bil pijan, je kričal, da se ubije, da ne more več; kadar je bil trezen — in to ni bilo pogosto — je stokal, da ga je zadela kazen za vse mogoče zločine, da mora zdaj trpeti za nekaj, česar ni storil, ker je brez kazni moril, in vrag vedi, kaj še.

Ko je bil zadnjič pri meni, je bil ves iz sebe: "Za nas ni več rešitve," je cvilil. "Ni rešitve! Veš kaj smo? Morilci, zločinci! Prej so nam govorili o svobodi, a to je pekel!" Rečem ti, če bi ga slišal kak rajni belček, bi se mu še po smrti dobro zdelo.

Tožil je, jaz pa sem kimal in pritrjeval. On, da ni pomoči za nas, jaz, da se nas ne usmilita ne Bog ne hudič; on, da je nesrečen, jaz, da nas čakata le smrt in trpljenje; on, da naj bi vsaj ona razumela in verjela, jaz pa — preveč ga je ljubila, Nika; kako mora sovražiti tistega, ki ga je izdal... pa sem moral paziti, da se mu ne bi v obraz smejal; on, da te ni izdal, da je to kazen božja, jaz pa sem se modro držal in natakala žganja v vinski kozarec.

Ko sem ga spremljal domov, sem mu zaupal, da se mislim ustreliti. Bil je pijan. Vprašal je, kako. Povedal sem, da s prav takim samokresom, kakor ga ima on za pasom, da je življenje presvinjsko; za poštenjake ni druge poti. Smo pač žrtvovana generacija. To mu je bilo všeč. Ko sem ga pustil pred hišo, je buljil oči v revolver in ponavljal, da je žrtvovana generacija."

Petru so se oči medtem že privadile na temo in četudi je mesec že zdavnaj zginil za zidovi, je razložil postavo, ki je slo-nela ob steni pod oknom.

Napenjal je oči, da bi prestregel kak gib, izraz okrog ust, pogled poln jeze in onemoglega sovraštva, a ni šlo. Bela lisa na steni je sicer bila obraz, a to ni bil več obraz živega človeka. Ko se ne bi včasih zganila guba na obnošenih hlačah, ki so mo-lele proti sredini celice, ko ne bi bile roke v naročju tako krče-vito sklenjene, da so se členki belili v temi kakor živosrebrne kroglice, bi mislil, da je govoril mrliču.

Tisoč misli se je podilo Niku po razburkanih možganih. Vsa energija, kar jo je premoglo šibko telo, je bila strnjena v eni sami točki, v enem samem vprašanju, ki pa ni imelo jasne oblike. Čutil je, kako se pogreza v negotovost, kako se vse okrog njega spreminja v dvom. Nekje v zraku visi bistvo, ki ga ni mogoče izraziti z besedami, vprašanje brez odgovora in brez meje, kakor bi se vse življenje spremenilo v en sam težak vprašaj. Zakaj? Zakaj vse to...

Čutil je odgovor, a se ga ni zavedel. Vprašanje, pomešano s kljubovalnostjo, trpljenjem in neprikritim sovraštvom, je bilo preveč opojno, da bi si resnično želel odgovora.

Zdaj je udarilo na dan vse, kar je tlačil v sebi, zdaj je bil opravičen. Preveč gorja, preveč, da bi se zatajeval... Pred njim leži, ne človek, temveč simbol zla, vzrok trpljenja, pričetnik...

Obup je privrel do vrha in koščeni prsti so se zarili v krepki, rjavi vrat.

Petra je napad presenetil, saj je bilo, kakor da bi senca planila nanj in se mu zarila z nohti v živo meso. Za hip je omahnil, obšel ga je strah pred smrtjo. Ko pa se mu je posrečilo razkleniti krčevito koščene klešče okrog vratu in mu je vdrl v pljuča hladen, jutranji zrak, se je oddahnil. Četudi še vedno s hrbtom na trdih cementnih tleh, je pričel uživati. Bilo je kakor sproščenje po dolgem, mučnem čakanju.

Zdaj, ko čuti na sebi težo suhega, podivjanega telesa, mu je laže. Končno ni več razlike ne očitkov, ne tujih ne lastnih. Vprašanje je le, kdo bo močnejše zagrabil za vrat.

Skrčeno koleno, ki je iskalo opore ob sovražnikovem želodcu je že drugič zdrknilo v praznino. Levica je varovala vrat, desnica je iskala po ostriženi glavi pripravnega prijema.

Skoraj negibno sta ležala in sople, da se jima je mešala vroča, slinasta sapa.

Potem je Niko zastokal, začutil je topo bolečino v ušesih in možganih. Teža ga je prevladala vznak. S poslednjo silo se je zaril v napeti vrat, ki se mu je črnil pred očmi, čeprav je vedel, da je vse zaman.

Nekje daleč je zaslutil tisto moreče vprašanje, kakor v megli je še enkrat začutil uporni, grenko prijetni dvom, pa ga je odpodil kakor nadležno muho, kajti zazrl je odgovor na vsa vprašanja in vse dvome.

— — —

Čutil je, kako se je telo pod njim streslo in ohromelo, pa ga je še vedno tiščal k tlom. Bal se je trenutka, ko bo zagledal pred seboj mrliča, kajti bilo je prvič, da je ubil človeka z lastnimi rokami. Postal ga je groza.

Ko ga je izdal OZNI, si je zagotavljal, da izvršuje dolžnost, pri Nandetovem samomoru je bil preponosen na uspeli načrt, da bi mislil na zločin, in včeraj v avtu je bil nagon po samoobrambi tisti, ki ga je prisilil, da jo je pognal pod kolesa. Zginila je. Le škoda, da mu najbrže ni uspelo. Ona živi in bo pričala. Posebno še, če izve, da je... umoril Nika, bo pričala brez usmiljenja. Uživala bo, ko bodo brali njegovo obsodbo, vesela, da se je maščevala... Živel bo. Za oba bo imela besede opravičila, le zanj, ki bo trpel Bog ve kje sam, zapuščen — nič — nič.

Pričelo se je daniti. Kmalu bodo zarožljali ključi, vstopil bo paznik in našel mrliča. Zaklenil bo vrata in tekel poročat. Potem se vrnejo. Stali bodo in gledali. Eni v uniformah, drugi v civilu. Prišel bo major, morda polkovnik, tiho se bodo menili, tu in tam se bo kdo ozrl nanj, ki bo sedel sključen poleg že mrzlega, togega trupla. Sonce bo svetilo na našive rjave uniforme. Major bo skomignil z rameni in odšel s polkovnikom. Dva bosta ostala. Take reči je najbolje opraviti tiho. Brez šuma, brez besed. Pristopila bosta...

Pograbil je mahedravo gmoto za rame in jo vlekkel v kot. „Tako.“

Potem so mu prsti kar sami od sebe zrahljali pas. Stopil je na prste. Dosegel je rob okna, a do križev ni prišel. Poskočil je. Premalo.

„Preklete vendar.“

Spet je pograbil mrliča, to pot za ovratnik in ga potegnil pod okno. Slišati je bilo, kakor da bi zaječal, ko mu je stopil na hrbet. Komaj je dosegel.

S konci prstov je privezal pas na rešetko. Potegnil je. Vzdržalo bo. Zanka mu je visela ob zidu celo ped nad glavo.

Stopil je v čudno mehke stopnice in posadil truplo ob steno, da je glava kakor odlomljena nihala sem ter tja.

Pod roko je začutil hlad. Streslo ga je. Nagnusno delo. A misel ga je vsega obsedla. Trikrat mu je spodrsnilo, četrtič pa se je le obdržal na že otrplih ramenih. Medtem ko se je z eno roko prijemal za rob okna, je z drugo pripravljaval zanko. Šlo je. Čez ušesa je šlo težko, a ne preveč. Zdaj jo je občutil okrog vratu.

Svojevvrsten občutek ga je obšel, ko se je zavedel, da drži v roki lastno življenje. Neka čudna slast je bila v tem. Videl je usnjeni pas, vozal na železni prečki, črni križ rešetke, za njim jutranjo meglo. Za meglo je nekje moralo biti sonce. Mesto se še ni prebudilo, vsaj do sem gor še ni prišel noben glas, morda prav zato, ker je vse udušila megla. Vedno gostejša je postajala, vedno težja in bolj bela.

Ni več gledal skozi odprtino. Pogled mu je zastal na križu, kamor je privezal pas. Prsti so pričeli polzeti. Na čelo mu je stopil pot.

Ne! Vse skupaj je bila prevara. Včeraj na cesti je bila nesreča, to tukaj je silobran in kaj mu morejo. Nihče mu nič ne more, tudi ona ne. Morda se niti ne zave...

Prijel je zanko, da bi si jo strgal z vratu, pa je začutil, kako se je zganil mrlič pod nogami. Otrpnil je. Truplo pod njim je lezlo niže in niže.

Zdaj je visel le še na prstih. Noge so iskale opore... Da, tu je glava... Odgnal se je, da bi dosegel vozal, rešetko, da bi se rešil, toda glava je omahnila stran in mrtve oči so strmele v par vojaških čevljev, ki so v zraku zaman iskali tal.

Šele tedaj se je Peter zavedel, da bi klical na pomoč. Dva-krat je zarjul, preden so mu prsti izgubili zadnjo moč. Čutil je, da se usnje napenja, misli so se zmedle, z grozo je srepel v mlečno belino, ki se je pričela spajati s črnim, železnim okenskim križem.

Telesa ni več čutil. Vedel je le, da živi, ker se oprijemlje vrvi, ki mu jemlje življenje.

Pas se je izmuznil iz utrujenih rok, bobnenje v ušesih je prehajalo v molk. Obvisel je tako, da se je s prsti dotikal tal. Izbu-
ljene oči so zrle v križ nad seboj.

Pol ure nato so ju našli.

Pas se je medtem toliko nategnil, da je obešenec stal na tleh, medtem ko je oni drugi naslanjal nanj glavo, z rokami v

naročju kakor zatopljen v premišljevanje ali molitev.

Še isti dan so ju pokopali v skupnem grobu. Političnega pripornika, ki je čakal sodbe, in tovariša zastavnika, ki je bil priprt za eno noč vsled prenagle vožnje in prometne nesreče.

Vse so opravili brez šuma in brez besed, da ne bi bilo škan-dala.

Ko je dekle po nesreči okrevalo, so ji povedali, da je njen tovariš podleгал poškodbam. Celo grob so ji pokazali.

Ko so jo zasliševali glede nesreče, ni mogla veliko pojasniti. Otrok, ki jima je prišel pod kolesa, je tekel za žogo. Potem je mižala, da ne bi videla krvi, in vpila od strahu, dokler je ni sunek na ovinku vrgel iz vozila. Zavedela se je šele v bolnišnici, kamor jo je pripeljal šofer tovornega avtomobila.

Niso je več nadlegovali. Lahko bi živela mirno, ko bi si ne-prestano ne očitala, da je s svojo muhavostjo zakrivila smrt svojega zadnjega in najljubšega prijatelja.

SMRT MESEČNICE^v

Milena Merlak-Detela

S predolgimi lasmi
se je zapletla
v mučilno kolo noči;
bila je drzna.

Po nedolžnem obsojena
je mučila sebe
v črnih vrtincih;
bila je svetla.

Biriči tal
so poznali
samo svojo lakoto;
bila je usmiljena.

Ni vedela,
da je noč življenje,
da lepota umira prva;
bila je živa in lepa.
Sedaj je mrtva.

STANKO MAJCEN PRIPOVEDNIK

Tine Debeljak

Dr. Stanko Majcen je pred tremi leti — 29. oktobra 1958 — praznoval 70-letnico svojega življenja. Nismo opazili iz daljave, v kateri smo, da bi se doma spomnili njegovega jubileja, ali njegovega dela, ter da bi ga skušali označiti, vrednotiti in uvrstiti v smislu sodobne literarne kritike v tok slovenske slovstvene zgodovine. Pač pa se ga je spomnila Slovenska kulturna akcija v Buenos Airesu s spominskim večerom 8. nov. 1958 ter z besedo o njem v Glasu (V. l. štev. 20-21).

Toda pomembnost Stanka Majcena kot pisatelja bi terjala mnogo več. Že zdavnaj vsaj pošten literarni esej, če že ne posebne monografične obdelave. Ne enega ne drugega še nima doslej, dasi je njegovo delo bilo precej vidno, pa še bolj pomembno. Res je, da ga je takoj ob začetku njegove literarne poti predstavil javnosti dr. Ivan Grafenauer v svojem — za tedaj pionirskem — članku O naših najmlajših (DS 1915), kjer je podal opis dotedanjega dela par let preje nastopivših obetajočih pisateljev Jožeta Lovrenčiča, Narteja Velikonja in Stanka Majcena (tega na str. 41-44). To so „najmlajši dominsvetovci“ tik predvojne generacije. Ta analiza je bila za desetletje edina oznaka Majcena-pripovednika. Od tedaj se je namreč pisalo samo o Majcenu *dramatiku* in to spričo njegovih edinih dveh knjig do druge svetovne vojne, dramah *Kasiji* (1919) in *Za novi rod* (1922), katerih prva je šla tudi čez oder Narodnega gledališča. Tako so pisali Kraigher (LZ 1919, 759), Koblar ((DS 1919, 293 in DS 1923, 127), Robida (DS 1920, 94), Juš Kozak (LZ 1923, 376), Lovrenčič (Mladika 1923, 382) itd. Oceno njegovih dram je ovrednotil tudi Čeh dr. Wollman v svoji sintetični knjigi *Slovenské drama* (Bratislava 1925, str. 244-49, o kateri sem priobčil obširnejši referat v DS 1927, 252, 284). Gotovo podaja sintetični pogled na Majcena-dramatika dr. F. Koblar v svoji *Najnovejši slovenski drami* (Ljubljana 1954), katere pa še nisem dobil v roke. Pač pa isti Koblar označuje biografsko in bibliografsko Majcena v Biografskem leksikonu (nekako do l. 1930), kar mi predvsem dobro služi za oporo pri tej razpravi. Jedrnato oznako o Majcenu je podal tudi dr. Slodnjak v svojem očrtu *Pregledu slovenskega slovstva* (1934, str. 470|1), o Majcenu - *pesniku* pa dr. Ložar v antologiji *Slovenska sodobna lirika* (1933), pionirsko z likovno-estetskega kriterija, katerega sem skušal dopolniti z literarnega v svojem referatu o tej knjigi (v DS 1934).

To bi bilo tudi skoraj vse, kar se je pisalo o Majcenu *do druge svetovne vojne*.

O njegovem delu med drugo svetovno vojno je bilo napisanega nekaj besed ob izdaji knjige črtic *Bogar Meho* (1944), tako moja napoved v Naši knjigi založbe Jugoslovanske knjigarne (oktobra 1944), kakor tudi v pregledu književnosti teh let v Zborniku Zimske pomoči (1944). Člankov, napisanih ob priliki izida in nagraditve knjige v Slovincu in Jutru, kakor tudi poročil ob uprizoritvi Majcenove drame Matere zadnje dni aprila 1945 v Narodnem gledališču, nimam pri roki, da bi se mogel kako opreti nanje.

Potem — se mi zdi —, da se ni pisalo o njem *desetletje*, kajti v Janeževi Zgodovini slovenskega slovstva (Maribor 1953) ni Majcen niti omenjen. Tudi Priročni leksikon iz l. 1955 (Ljubljana) ga ne imenuje, dasi je v njem zabeležen neki Majcen, natakar in partizan... Šele v najnovejši izdaji l. 1957 je Majcen imenovan, toda samo med dramatikami ne pa pisatelji, dasi je tudi tovrstno njegovo delo označeno s par besedami, predvsem z zaključnimi: „Med krščansko socialnimi literati je Majcen veljal za radikalnega, saj je usodo literature vezal z zmago proletariata“ (str. 602). Kako je prof. Slodnjak označil njegovo življenjsko delo v svoji nemški Geschichte der slowenischen Literatur (Berlin 1958) mi ni znano. Vem pa, da Majcena med predstavniki slovenske proze v letih med dvema vojnama, ki so izšli v prevodu v Beogradu (1960) pri založbi Nolit — ni.

To naj bi bilo — po moji tukajšnji vednosti — vse, kar je bilo pisanega o Majcenu, dasi niti tega vsega ne morem uporabljati za svojo razpravo. Kot je vidno, je bilo govorjeno o njem več kot dramatik, skoraj nič pa o pripovedniku. O takem se je podrobneje izrazil samo Grafenauer, mimo drugega pa le Koblar in Slodnjak.

Toda Majcen je napisal vsaj *petdeset črtic*, katere bi morale biti že zdavnaj zbrane poleg Bogarja Meharja vsaj še v eni knjigi njegove proze. V letu 1944 mi je pisatelj sam dal nalogo, pripraviti to knjigo njegovih zbranih starejših črtic, pa me je čas s svojimi dogodki prehitel. Kdaj bo izšla? In kje?

Toda pripravljajoč se na to poverjeno mi delo, bi rad poziknil podati s to razpravo *razvoj in pomembnost Stanka Majcena kot pripovednika ter mu najti mesto v času in v našem slovstvu posebej*. Pač tako, kakor mi je mogoče v razmerah, v katerih živim, in v kraju, kjer sem daleč od slehernih knjižnih virov, še bolj pa od osebnih stikov.

ŽIVLJENJE IN DELO

Morda prav pri Majcenovi umetnosti ni brez pomena, da vsaj v par besedah označimo njegovo življenje in rod. Je eden redkih starejših slovenskih pisateljev, ki je izšel že iz meščan-

skega okolja izobražencev. Njegov oče je bil namreč profesor slovenščine Gabriel Majcen, pisec slovenske slovnice za ljudske šole, kmetijski pisatelj in strokovnjak ter znani javni delavec v Mariboru; leta 1918 je bil ob propadu Avstro-Ogrske član Narodnega sveta za Maribor, sodelavec in prijatelj dr. Korošca. O materi pravi dr. Julija Pajman (Šopek trnja, Buenos Aires, 1960, str. 105), da je bila „bavarska plemkinja“, babico, materino mater, pa Majcen sam opisuje v Detinstvu kot „obubožano plemkinjo s severa“. V njegovi krvi se torej mešata slovensko narodno zavedno razsvetljeno meščanstvo in propadajoča nemška aristokracija, kar daje človeku na zunaj plemenitene kretnje in naznotraj prefinjeno mišljenje. Njegov stric je bil Jožef Majcen, stolni dekan in prošt mariborske škofije, urednik njenega uradnega glasila, najožji sodelavec dr. Napotnika.

Kot sin take družine se je Stanko Majcen rodil 29. oktobra 1888 v Mariboru. Maturiral je l. 1908 v Mariboru, nakar je študiral pravo l. 1911-1913 na Dunaju. L. 1914 pa je vstopil — po opravljenem vojaškem roku — v upravno službo pri štaterskem deželnem namestništvu v Gradcu. Že takoj prvi mesec pa se je začela prva svetovna vojna in je moral kot rezervni častnik s prvimi četami na fronto, kjer je bil tudi ranjen. Medtem je napravil l. 1917 doktorat prava ter bil nato dodeljen k okupacijski vladi v Beogradu. Tam ga je zatekel razpad avstrijske armade. Po prevratu l. 1918 je služil pri pokrajinski vladi v Ljubljani, nato v Mariboru l. 1923, nakar je bil kot upravni strokovnjak poklican v Beograd l. 1927 za šefa kabineta ministra dr. Korošca. Ostal je tudi sicer visok uradnik notranjega ministristva in je kot tak napisal v srbsčini strokovno pravno knjigo. Nato je bil po l. 1935 poklican v Ljubljano za podbana, to je — najvišjega uradnika upravne funkcije, dočim je politično predstavljal ban dr. Natlačen. Kot upravni uradnik je ostal na svojem mestu tudi pod okupacijo. Po letu 1945 je bil upokojen. Preselil se je na imetje svoje družine v Slovenske gorice, kjer je doživel svojo sedemdesetletnico sam s svojo soprogo, kajti v zmedah maja 1945 je izgubil svojega edinega sina-četnika.

Literarno je Majcen začel delovati kot srednješolec s pesmi mi v Domačem Prijatelju, Zori, Ljubljanskem zvonu, v podlistkih mariborskih listov Slovenski gospodar in Straža ter ljubljanskega Slovenca. Kot akademik je največ pisal v dunajsko Zoro, visokošolski list katoliškega dijaštva, katerega urednik je bil v letih 1911-1913. Tu je poleg pesmi priobčil odlomek iz petdejan-ske romantične igre Alenčica, kraljica ogrska (1912). Kot visokošolec je prešel v Dom in svet l. 1913, ko je bil na zunaj urednik prelat Kalan, s črticama iz Slovenskih goric Novi ljudje in Voznik Marko. Drugo leto, ko je prevzel uredništvo dr. Izidor Cankar (1914), je postal Majcen eden *glavnih predstavnikov novega dom-insvetovskega rodu*. V tem letniku je priobčil več „povestic“ in

aforizmov, ki jih je že pisal kot vojak s fronte. Ves čas vojne je priobčeval „povestice“ v DS do l. 1917, na kar ga dve leti ni najti v DS. V tem času je namreč pisal v Beogradu — med prevratom — dramo *Kasijo*, ki je izšla l. 1919 pri Novi založbi v Ljubljani. Nanovo se je pojavil v DS l. 1920 s sanjsko dramo *Dediči nebeškega življenja*. V DS l. 1921 je priobčil še tri povestice iz beogradskega življenja. L. 1922, ko je prevzel uredništvo DS pesnik Silvin Sardenko (kanonik dr. A. Merhar), je pisal širšo celoletno avtobiografsko povest *Detinstvo*, ki pa je po štirih poglavjih prenehala, kajti urednik je — izgubil rokopis. Povest je ostala torzo. V l. 1923 je napisal še eno „povestico“, s katero se je zaključila *prva doba njegovega pripovedovanja*. Sledil je namreč dramatski prizor Apokalipsa (DS 1923), ter knjižno izdane tri enodejanke *Za novi rod* (Naša založba v Trstu 1922, tiskana pa v Kranju). V tem času je napisal nekaj esejev o Podržavljeni umetnosti, o Cankarju in družbi, nekaj Kronik in Zapiskov, aforizmov ter nekaj ocen o važnih literarnih delih teh let, o pesniških zbirkah Župančiča, Vodnika, Seliškarja, Oniča, dramah Preglja in Kraigherja ter aforizmih Rozmana (vse v DS 1920-1923).

V l. 1924 pa se je pojavil vnovič kot pesnik (ciklus *Zemlja* DS 1924), kar je nadaljeval v l. 1925. Nato pa — utihnil. Utihi za celo desetletje, da ne rečem, skoraj dvajsetletje...

Literarna žetev te *prve dobe* je poleg dram in esejev in kritik 23 „povestic“ in štiri poglavja avtobiografije, gradivo ki prihaja v poštev za moje razpravljanje o Majcenu pripovedniku.

Toda leta 1935 se je Majcen nepričakovano pojavil — v Mladiki pod Finžgarjevim uredništvom z dramo *Prekop*, ki naj odkrije skrivnost Ljubljanskega barja. Verjetno je drama ena tistih Majcenovih del, o katerih pravi BL, da „ima še več del v rokopisu“, ter je torej starejšega datuma. To se da sklepati tudi iz tega, ker je izšla tako „izolirana“: pred njo nič, za njo nič več. Sama stoji v razdobju med 1925 do 1943, ko je bil zaposlen v ministrstvu v Beogradu in po l. 1935 v Ljubljani, kjer ga je zajelo še več dela in ni bilo misliti, da bi še kdaj prijel za pero. Njegovo ime kot književnika se je pozabilo in tudi pri PEN-klubu ni bilo zanimanja zanj, dasi ne vem, če je bil njega član. Gotovo je, da se njegovih sestankov ni udeleževal. Stal je stran od literature, a ob vrhu javne uprave, in literarno občinstvo je pozabilo nanj.

Okupacija je razbremenila podbansko delo in odgovornost. Bil je eden višjih uradnikov pod zasedbeno oblastjo, ki ni več odločal, le še izpolnjeval uradne posle, dovoljene domačim uradnikom po mednarodnih pogodbah. Tedaj ni več občutil stiske časa. Ko sva skupaj v paru spremljala oktobra 1942 pogreb dr. Natlačena z Žal na pokopališče k Sv. Križu, sem ga zaprosil, naj že stopi iz literarne nedelavnosti in naj mi kaj napiše za Dom in svet, ki ga šteje med svoje največje uspehe. Ni mi odklonil, celo

priznal je, da bi zdaj imel dovolj časa za tovrstno delo. In res: kmalu sem dobil rokopis Zito, prvo črtico iz cikla iz Kristusovega življenja, podpisano s psevdonimom in s prošnjo, naj jo, „če je kaj vredna“, priobčim v podlistku Slovenca... Po toliko časa literarnega nedela — kot da je izgubil vero vase. Seveda sem ga naprosil, naj mi jo da za Dom in svet, podpisano s praviim imenom. Tako so odslej prihajale k meni precej pogosto njegove nove črtice o Kristusu v Palestini in Slovenskih goricah, legende, katere sem priobčeval v Dom in svetovskih zbornikih l. 1942 do 1944, pa tudi v Slovenčevem koledarju za l. 1944. Te so nato dale prvo Majcenovo pripovedno knjigo *Bogar Meho* (Ljubljana 1944), kot 27. knjigo zbirke Naša knjiga pri Jugoslovanski knjigarni in obsega 27 črtic iz zadnjih dveh let. Knjiga je dobila prvo literarno nagrado Predsedništva Ljubljanske pokrajine, po izreki razsodišča pod predsedstvom prof. Peterlina, v katerem sem bil poleg Božidara Borka tudi jaz. Ko mi je razodel Majcen, da piše tudi dramo, sem to sporočil tedanjemu intendantu Drame prof. Modru, ki je nato stopil z Majcenom v stik. Iz tega srečanja je dozorela drama *Matere*, ki je doživela krstno predstavo zadnje dni aprila l. 1945. Pisatelj se krstne predstave osebno ni udeležil. Do reprize v Ljubljani ni več prišlo.

S tem se je zaključila druga doba Majcenovega pisateljevanja.

Če nadaljuje in kako nadaljuje tretjo dobo, mi ni več znano. V javnosti se ni več oglasil tako močno, da bi prišel glas do mene.

OKVIRNO POGLAVJE

Stanko Majcen spada kot pisatelj v tako imenovani „tretji rod dominsvetovcev“, kakor je označil njegovo „pripadništvo generaciji“ že prof. Slodnjak leta 1934 in ga nanovo potrdil dr. Kacin v Meddobju 1960 (V, štev. 1-2) v članku Začetki slovenskega ekspresionizma, za katerega delno dopolnitev naj se smatra tudi ta moj sestavek. To se pravi: v tisto sijajno plejado mladih leposlovnih talentov, večinoma dunajskih in graških visokošolcev, ki so z Izidorjem Cankarjem leta 1914 „zavzeli“ ilustrirano „družinsko“ revijo Dom in svet in jo spremenili v izrazito literarno in likovno umetnostno revijo evropske gladine na katoliški podlagi. S tem je postal Dom in svet avantgardna revija novega desetletja in čez skoraj dve desetletji 1914-1934 nosilec novega literarnega hotenja in sloga, ki ga splošno imenujemo — po zgledu nemških literarnih opredelitev — „ekspresionizem“. Ta literarna smer je vladala „med obema vojnama“, dokler je nekako v letu 1935 ni začel preraščati nov slog „nove stvarnosti“, ki se je po vojni zmagovito sprevrgel v „socialistično stvarnost“, ali v materialistični realizem. S tem, da sem označil, da je DS postal

„avantgarda“, ne mislim, da je zbral okrog sebe najboljše tedanje pripovednike in pesnike, temveč le, da se je najbolj „revolucionarno“ pognal v nov čas in njega „modo“ in najbolj odločno pretrgal s svojo lastno preteklostjo. Zvónovi pripovedniki in pesniki so bili večji in manjši, toda Tavčar, ki je tedaj pisal najmočnejše naše pripovedništvo, je bil še ves v poetično romantičnem realizmu pred findesièlske dobe, sodobnika Novačan in Levstik sta bila še v naturalizmu in v romantiki, pol Govekarja pol Cankarja; in pesniški sodobniki Gradnik, Albrecht, Glazer, Debeljak, Golja, Gruden itd. so bili še vse preveč odvisni od Župančičeve besede, ter so se šele iz njega ven pozneje razvili v svoje pesniške osebnosti. DS pa je najprej s svojo mladino iz obrobnih slovenskih dežel (Goričani so bili Pregelj, Remec, Velikonja, Lovrenčič, Bevk, Res... Štajerc Majcen... Izo Cankar sam je bil iz Vojvodine in se je moral učiti slovenščine šele v gimnaziji v Ljubljani, kamor je prišel iz Sida...) naredil najprej „skok čez samega sebe“, preskočil je tradicijo mahničevske estetike in ustvarjanja po njej, predvsem Medvedovo tradicijo v pesmi in Detele in Lee Faturjeve družinski idealistični realizem (dasi je Detelo in Finžgarja skušal pomladiti), in je tudi skočil takoj do Ivana Cankarja in istočasno že preko njega; s pesmijo pa naravnost iz starega kalupa v „brezoblično“ prostost „futurizma“.

Dr. Kacina zanima, kaj je zbralo to družino ob Izidorju Cankarju: ali Cankarjeva voditeljska narava, ali „podzavestno hotenje“, isti „Sturm und Drang“ mladine iste dobe? Rekel bi: najprej *drugo* in potem *prvo*.

Isto čutenje v dušah izobražencev teži po podobnem izrazu.

Prav gotovo je bilo v letih pred prvo svetovno vojno organizacijsko gibanje katoličanov, kakor ga je v javnem življenju vodil Janez Krek najsodobnejše moderno gibanje. Iz predhodne mahničevske defenzivnosti proti liberalizmu je Krek že začel ustvarjati pozitivne vrednote, ofenzivno družbeno podobo po zamisli katoličanov ter je prevzel veter ne toliko z liberalnih kot s socialističnih sap. To „progresivno“ gibanje je zlasti po letih splošne volilne pravice — 1906 — zavzelo vse javne postojanke in pritegovalo mladino kot slednje dinamično „napredno“ gibanje. Na leposlovnem polju pa so bili politično močni katoličani še vedno v mahničevski defenzivi, še vedno so se branili modernega „vdora“, ne samo naturalizma, temveč tudi simbolizma, ki jim je bil „anarhija, dekadenca, cinizem, in sploh moralni in idejni nihilizem“. Silovito so se držali klasicizma in vzgojnega realizma in Opeka je DS držal še vedno v obliki, „ki zanima odrasle in ne pohujšuje mladine“. Najbolj z Evgenom Lampetom je bil odporen proti slednjemu vdoru novosti v literarno umetnost, dasi je Kat. obzornik z Grivcem že slutil metafizično globino v takih modernih simbolistih, kakor je bil češki Brezina (1901). Intuicija, simbolizem, ta protimaterialistični vzgon nove romanti-

ke, se v DS še ni razodel kot sila, ki lahko dvigne v duhovnost vse leposlovno ustvarjanje, in ki naj bi predvsem poslužila katoliškim umetnikom do ravnopravnosti in nadvlade. Svoj čas je dr. Puntar napisal (DS 1920, 37): „Cankar je bil v literaturi to, kar dr. Krek v politiki: oba sta po svoje pripravljala socialno dobo...“ Toda Krek je v politiki obvladal socialiste, treba bi bilo obvladati tudi Cankarja v literaturi, in če ne zavzeti njegovega položaja, vsaj spraviti ga z njega. In to so hoteli dominisvetovi kritiki Lénard, dr. E. Lampe, Terseglav „vsi ti nahodni cerkveniki v svetem hramu našem“, kot pravi Cankar v Krizantemi, zoperstavljaajoč se njegovi idejnosti in oznanjujoč njegovo umetniško propadanje zaradi idejnosti, ne umetnosti. Toda Cankar je osvajal mladino in z njo bodočnost. Tudi katoliška mladina je odklanjala Cankarjevo idejnost, toda čutila je v njem mojstra novega sloga, in ni več smatrala slog dominisvetovskega epigonstva za edini umetnostni izraz dobe, temveč se mu je vedno bolj odtuževala, zlasti od klasicističnega verzificiranja in kmečkega folklornega in zgodovinskega realizma. Zato se je spočetka oklenila Meška, ki je bil že sodobnejši s svojim lirizmom in ki je prav v tem času z romanom Na Poljani (l. 1907) in dramo Mati (1908) nastopil zavestno proti Cankarjevemu „brezdomovinstvu“, potepuštvu, odkrivanju samo slabih strani domovine, kateri je celo vrgel v obraz psovko „vlačuga“. Meško pa je obe svoji deli posvetil „Domovini, s sladkostjo in bridkostjo ljubljeni“. Hotel je proti „pohujšanju“ postaviti ljubezen do doma in prikazati njega notranje jedro, da navduši mladino za narodnostno delo v okviru slovenstva (Meško, Izbrano delo IV, 328). Meško se je postavil proti Cankarju z umetnostnim delom, pa je le bolj zajemal z deklamacijami v njih, kakor s silo umetnosti same. Toda pokazal je pot *umetnostnega dela*, ki edino lahko „ozdravi“ literaturo moralne dekadence modernih.

Tak je bil položaj v slovenski književnosti v prvem desetletju novega veka: na eni strani čudovit zagon protinaturalistične in protimaterialistične novoromantike, simbolizma, ki se je iz ibsenovske borbenosti proti neetiki sveta že bližal materlinkovskemu občutju skrivnostnosti... Aristokratska umetnost, ki zaničuje publikum in se dviga kot ptič Samsoživ nad maso (Župančič), do katere „sovrašтво je tako pristrčno“ (Cankar) in ki vidi na slovenskem javnem življenju samo „opičjo krinko“, katero je treba razkrinkati in pokazati „pohujšanje“ v nagoti... Toda vse to je povedano v sijajni besedni umetnosti, kakor je dozdej Slovenci še nismo imeli. Genijalni ustvarjalci na eni strani, na drugi pa težko vozarjenje po kolotečinah ritma in škripanje rim, Pegaz brez poleta, pa proza brez dinamike. Prepad med umetnikom in družbo..., ki sta si tuja. Do nerazumevanja tuja. Pa to ne samo preprosto ljudstvo, temveč vodilni ljudje krog Doma in sveta. Ko je Cankar napisal Lepo Vido pred petdesetimi leti, (1911), je dr. Opeka v DS označil delo takole: „To najnovejše

Cankarjevo delo (v dramatični obliki) sva brala dva moža z izrecnim namenom, da izpregovoriva o njem v DS. Toda glej: zgodilo se je nama, da nobeden ni razumel, kaj Cankar hoče. Čudna stvar! Tisti lepi jezik zvoní... zvoní... kakor pograbski zvonovi, o katerih gre glas, da jih ni lepših v deželi — a človek ne ve nazadnje, kaj pomeni vse to zvonjenje. Kdo je ta Lepa Vida, za katero žene srce vse te bolne študente? Ali je mladost? ali ljubezen? ali kateri ideal je? — Kaj hoče tisto večno hrepenenje, ki je „človeku v krvi“? Ali mu je cilj življenje, uživanje? — ali smrt? — Katera filozofija je po Cankarjevem kaj vredna?: ali zdravnikova? ali Mrvova? ali Poljančeva? in kaj prevzaprav uči ta filozofija? ali kaj? ali nič? ali katero pozitivno idejo? ali sam nihilizem?... Kdo razberí vse to iz drame? — Skoro se nam zdi, da nas Cankar tu in tam za svoj kratek čas dene malo na poizkušnjo, češ: Tu imate — pa ugibajte! Kdor ne ugame prav, tega zlasam!... Že dobro. Ampak težko se je sprijazniti z mislijo, da je umetnost — uganka.“ (DS 1919, 72). Katoličani, ki niso mogli voziti ne po materialističnih kolovozih naturalistov, ne se loviti po anarhističnem nihilizmu dekadentov, so vozili *ob poti* s pozitivno idejo kot s starim konjem z zaklopkami na očeh, da ne pade v jarek. Kako priti na širokorazgledno cesto in pogrnati v dir in polet Pegaza?

To je bilo vprašanje tako slovenskih kakor drugih katoličanov, ki bi radi v literaturi pokazali uspehe in iz zamudništva in nazadnjaštva prešli v aktualno sodobnost?

Visokošolci, ki so iz majhnih slovenskih razmer prišli v vseučiliška mesta, so se znašli v novem duhovnem ozračju. Kavarne avstrijskega tipa so nudile s kopicami svojih časopisov in revij dovolj možnosti za spoznavanje duha v svetu in za premike ustvarjajočih tokov tudi na umetnostnem polju. To prvo desetletje dvajsetega stoletja pa je že bilo v znamenju odklona od naturalizma, zlasti od grobega zolajevskega materializma. Nietzschejevski nadčlovek in njegovo zaničevanje mas in povprečnosti, pa njegov odpor proti ustaljenim vrednotam predvsem moralnim za novo etiko, je vodil v heroiziranje skrajne individualnosti. Bergsonovo intuitivno dožemanje življenja je na svoj način premagovalo znanstveno vrednost le tega, kar dojemash z dotiki vseh čutov, in je odpiralo na široko vrata v skrivnost življenja, v mistiko, v iracionalnost. Ibsen je poudarjal vsepovsod družbeni greh, ki ga je bičal s svojo etiko, odkrivajoč krinko predvsem z meščanskih plasti lepega videza, pa notranje gnilobe. V tem času je zavladal nad Evropo Dostojevskij s svojim psihologizmom in „transcendentalnim realizmom“, v katerem sta se srečavala nebo in zemlja v srcu človekovem kot najresničnejša resničnost, vsebolj resnična kot sam videz zunanje stvari. Mlajši Gorkij je pa uvajal socialno potepuško romantiko „iz življenja vrženih“, pa zato borečih se za prevratno spremembo socialnega reda, kar je po ruski revoluciji 1905. leta postal še bolj kričeč

motiv v svetovni literaturi. Na Francoskem so naturalizem pre-
magovali sprva s še večjo rafiniranostjo čutov in smislov, kar
je vodilo v impresionizem, vibriranje svetlobe in zraka, pa z Bau-
delairjem v globine „nage duše“, kjer se je poganski upor kr-
ščanski morali družil s potrebo po veri v nekaj stalnega, trdega,
kar je izrazil Verlaine z „Modrostjo“. Ta je našel iz subjektiv-
nosti in zmed časa, iz utrujenosti v orgijah duha in telesa pot
k veri, ki se je vendarle kljub vsemu nasilnemu in kričečemu
tajanju budila v dnu teh nemirnih, neustaljenih in trpečih duš
findesiècla in desetletja po njem. Za pesimistično grozo, obupom
in cinizmom časa se je dvigala zavest neke transcendentalne več-
nosti, kar je dvigalo življenje v skrivnost, v slutnjo, v zadnje
zatočišče duše, ki se je vedno bolj poudarjalo v umetnosti.

Naturalizem predhodne dobe se je javljal v grobih podobah
materialističnega življenja velemest, velikih platen greha in pa-
noram industrializiranega kapitalizma. Prva reakcija pa je zašla
v razkošje čutov, v pesimizem, v nihilizem, v ironijo in sar-
kazem, v kritiko povprečnosti in preko nje v uporno revolucio-
narnost, nato pa v fantastičnost, vizionarnost, v eksotiko, pa
tudi v preprostost, v stilizacijo in poetizem. Moderni junaki so
hoteli doživeti vse in izraziti vse: metaje se v vrvež življenja,
v erotične „črne maše“ zločinov, v magijo opija in absinta, v
nemir in muko teles in duha, da so se pozneje utrujeni zatekli
v mir, v preprostost in v vero staršev, kakor se je zgodilo Strind-
bergu, Bahru, Prszybyszewskemu, Kasprowiczu... pa Verlaineu
in Francozom sploh, kjer so najvišji duhovi prav v tem deset-
letju začeli uhajati Renanovemu vplivu in z Bloyem, Claudelom,
Peguyem stopili na romarsko pot verske obnove in cerkvenega
krščanstva. Umetnost tega nemirnega iskanja se je v literaturi
imenovala sprva impresionizem, dekadenca, potem simbolizem, v
zadnji razvojni dobi že nova romantika in končno ekspresionizem,
ki je z besedo samo poudaril težnjo, izraziti sebe iz *dna svoje*
duše na ozadju okolja, resničnega ali imaginarnega, dočim je
naturalizem poudarjal prav narobe pot: statični in statistični opis
okolja, ki požira vase človeško dušo z vso silo usodnosti, ki ji ni
odpora ne moči in ne volje do njega. Zmago duha proti zmagi
gmote: *Nova renesansa človeka in človeškega na ozadju večnost-*
nega, transcendentalnega vrednotenja, ki spreminja vrsto duhov-
nih in družbenih vrednot v svetu.

Če je naturalizem ustvarjal opisne podobe velikega ob-
sega in je bil roman njega najdoslednejši izraz, objektivizi-
rano dogajanje „resničnega dogodka“, psihologizirane reportaže,
je novi čas ustvaril kot svoj najvidnejši literarni izraz *novelo*,
subjektivistično podobo svojega privida, sanjsko zgodbo, ali pa
tudi le simbolno prispodobno za nekaj važnejšega, kakor pa pravijo
besede in snov. Toda tudi novela je bila že prevelik tekst za izraz
kratkega hipa, ki je razburil ustvarjajoči živec umetnika; zato
se izraža najlaže v črtici, in končno celo samo v *aforizmu*,

v domisleku, ki je imel v sebi težo cele novele: odkritje in preblisk globine duše. Na Dunaju je tedaj živel Herman Bahr, ki je morda najdramatičnejše doživljal in preživil vse te dobe fin de siècle ter je od naturalizma prešel preko vseh zgoraj omenjenih -izmov v ekspresionizem, kateremu je to ime dal on sam. In ta je bil „prijatelj Jugoslovanov“, kot je pisal DS ob njegovi konverziji (DS 1914, 133), kar je pomenilo, da je bil v stikih z dunajskimi Jugoslovani ter je imel vpliv nanje. V tem času je bil najvplivnejši pisec aforizmov in kratkih dnevnih glos P. Altenberg, ki je z rafinirano in ostro duhovitostjo komentiral svojo dobo in svojo misel. Schnitzlerjev naturalizem usodnosti in brezmiselnega seksualnega kroga se je umikal s Hoffmannstahlom in Wildgansom že v novi klasicizem in romantiko, v katere sanjsko podobo je prehajal celo sam naturalistični mojster Hauptmann. V duhu desetletja je bil že beg iz materializma in zunanosti v sanjske vizije in v metafiziko, v to, kar imenuje na pr. Janež v svoji najnovejši zgodovini slovenske književnosti „buržuazno filozofijo iracionalnosti... s skrajno nazadnjaško idealistično smerjo...“ (404).

Kako so na to „moderno dobo“ reagirali *nemški katoliški krogi* v tem času, naj omenim samo dva primera: smer Kralikovega Der Grala in Muthovega Hochlanda. Prva revija je težila po „begu iz sodobnosti“, iz materialistične sodobnosti, ki je poganska, ter se povrniti v *staro romantiko*, v barok, v zgodovinski idealističen realizem, pa v sodobni kmečki roman z zdravimi idejnimi poudarki. Predvsem so proti naturalističnemu romanu vele-mestnega tipa poudarjali „Heimatkunst“, „domačijsko povest“, ki bi naj na osnovi impresionističnih opisov posameznih pokrajin dvigala njihovo specifično folklorno in duhovno podobo, če le mogoče v kontinuiteti s preteklostjo. Ta povest naj predvsem izraža poudarjeno nacionalno in etično idejo, ustvarja naj proti internacionalni težnji moderno — *narodno umetnost*. Zdravo hrano moralno zdravemu narodu, po receptu ustvarjanja: naturalizem opisa, toda resničnost odnosov med duhom in gmoto ter lepoto v oblikovanju. Predvsem pa se struja loči od druge v tem, da poudarja objektivnost opazovanja, realizem bi rekli, proti subjektivnosti, epiko proti liriki, historičnost in neke vrste tendenčnost z ozirom na „dobro ljudstvo“. Liendhart, Bartels, Bartsch, tudi Schönherr in Handel-Mazzettijeva so bili izpolnjevalci teh smeri in drugih podobnih z geslom: „Los von Berlin — na deželo!“ Muthov Hochland pa je trdil, da je „*beg iz sodobnosti*“ slabo znamenje, da mora tudi katoliški umetnik stopiti „v sredo življenja“, mora biti moderen, stremeti mora za sintezo sodobne kulture in krščanstva. Išče naj zato bolj „na človeškem temelju kot na božjem strahu temelječe rešitve“. Naj ne poudarja ločnic, temveč to, kar druží. Predvsem naj ima najmodernejši izraz. Tudi naj ne izključuje subjektivizma in ne vernih protestantov. V

jezuitski reviji Stimmen aus Maria Laach pa je pater J. Kreitmayer orisal moderno dušo in sodobno umetnost kot nje zvest odsev. Moderna umetnost hoče v najskrivnejše koticke srca, raziskuje psihologijo človeške duše, jo razgalja do nesramnosti, do cinične samoizpovedi. Hoče do samega sebe. Je hlastanje po efektu, originalnosti. Izbruh strasti in razdraženosti. Pesimizem kot izraz tostransko umerjenega človeka. Je egocentrična umetnost, umetnost jaza, nasprotje narodni umetnosti kot izrazu mas, oblikovalka hipa, momenta. Zato črtica. Toda v zadnjem času je moderna umetnost sita materializma, metafizika je zopet na častnem mestu, srca preveva neko religiozno hrepenenje, čeravno nejasno, prečustveno morda, a vendar značilno. Za najmlajše naj velja: kulturnih pesimistov in ozkosrčnežev ne maramo v svojih vrstah... „le veseli optimizem vodi do cilja“...*

Ta težnja po transcendentnosti in duhovnosti je že znak *ekspresionizma*, izrazne umetnosti nasproti vtisni (impresionizmu), in hoče predvsem biti izraz hotenja človeka in njegove volje. Po mnenju nemških literarnih zgodovinj naj bi ekspresionizem, ki je nemškega izvora, vseboval v glavnem štiri smeri: *aktivistično, primitivistično, gotsko in baročno*.

Aktivistična je bila predvsem smer, ki je težila po kritiki družbe, civilizacije, birokracije, kapitalizma itd. s poudarki antimilitarizma pa borbe za srečo človeštva. Primitivistična je odkrivala modrost in enostavnost izraza v eksotičnih narodih. Tretja in četrta pa pomenita odklon od klasicizma, od naturalizma renesanse k starim dobam z močno čustvenostjo, h *gotiki in baroku*. Prvi teže po radikalni spremembi družbe, po razbitju obstoječega reda osvobajanja od filistrstva in meščanske družbe. Primitivisti teže po pradoživetju, po metafiziki in celo teologiji, po katerih mnenju ni mehanizacija kriva propada družbe, temveč človekov odpad od Boga... Umetnost ekspresionizma je tudi odklon od čutne strani, je duhovna umetnost, ki ne vpoštevata perspektive, temveč z abstraktnimi sredstvi izraža svojo dušo. Ta umetnost je usmerjena na večnost in ni prikazovanje mnogovrstnih doživetij, temveč enega samega; veliko čustvo, ki ima svoj vrh v ekstazi in človekoljubno osvobaja človeka od okolice (Dr. S. Ježić: Hrvatska književnost, 1944, 400).

Francoski „surrealizmus“ pa je proti nemškemu ekspresionizmu bilo podobno gibanje, le da je bolj temeljilo na funkcioniranju misli, na izrazni subtilnosti psihološkega dogajanja na osnovi intuitivne pronicavosti v dušo junaka, ter je v tem po-

*) Misli teh člankov citiral deloma iz spomina, ko sem svoj čas prelistaval Der Gral in Hochland deloma po člankih Lovro Sužnik: Ob jubileju Karla Mutha, (DS 1928, 54), Dr. J. Šile: Handel-Mazzetti (DS 1914), dr. A. Res: Moderna duša in moderna umetnost (DS 1914, 205).

gledu bliže Dostojevskega „transcedentalnemu realizmu“ kot nemški mistiki.

Spričo takega svetovnega razvoja so z vidika dunajskega vlemesta tudi dijaki katoliškega gibanja skušali najti svoje mesto na polju literarnega delovanja. Vsega tega zrcalo je njih glasilo Zora, ki so jo izdajali Daničarji. V komentarju Pregljevi knjigi Moj svet in moj čas (Buenos Aires, 1954) sem navajal tovrstno delo akademika Preglja, kako je v okvirju daničarskih sestankov in Zorine listnice v l. 1904-06, ko ji je bil urednik, predaval in dajal študirati teme sodobne važnosti: o Nietzscheju, sodobnem simbolizmu, stari romantiki, klasicizmu, o dekadenci, ki jo je odklanjal kot bolezen časa, o objektivnem duhu Medvedovem in pomanjkanju historizma v Sardenkovi Romi itd. Čutimo, da se je nagnil, bi rekel, h Kralikovi težnji po motivih stare romantike in baroka, da je celo svojo prvo resnejšo pesniško zbirko naslovil zavestno protidekadentsko Romantiko (1910). Kaj so si Daničarji — mahničevci — predstavljali ob izidu te zbirke, priča Mazovčevo pisanje, „da je pesnik Zore in mlade pesniške generacije, ki definitivno hoče rešiti stremljenje, da se uveljavi tudi v umetnosti in da tudi l j u d s t v o d v i g n e ...“ (Zora št. 6, 7).

Vemo, da je akademik Jakob Šilc leta 1908 imel v Gorici na dijaškem zborovanju predavanje o potrebi med Slovenci domačijske književnosti, „Heimatkunst“.

Videti je bilo, da je ta domačijski ideal dosegel Meško tistih let, ko je napisal povest Na Poljani (1907) in dramo Mati (1914), uprizorjeno l. 1908. Velikonja je razpisoval dijakom nagrade za najlepše naloge na temo povesti, dramo pa je v odlomkih priobčil štiri leta prej (Zora 1909-10) kot je knjižno izšla. Prof. Robida, ki je tudi izšel iz tega kroga in je že služboval v Kranju, je l. 1908 bral v rokopisu Meškovo dramo ter je Mešku navdušeno pisal: „Cankarju ste v njej povedali v umetniški formi to, kar sem se zaklel jaz, da mu povem v znanstveni... pa je res zadnji čas, da slovensko navdušenje odpove Cankarju kredit. Na Vašo premijero bom pripeljal 50-100 dijakov, da bo naša ‚pokobiljena‘ in ‚pohujšana‘ mladina Vas še bolj cenila“ (Meško, IV).

Sošolec Izo Cankarja A. Erjavec, je v Zori 1909-10 propagiral nov optimizem in naslon na zemljo, gotovo pod vplivom prav iste „domačijske umetnosti“, ki so jo propagirale nemške umetnostne revije. Istočasno je Izo Cankar pribil v isti Zori enakovrednost slogov in svobodo v izberi. „Lepota ni ne objektivna ne subjektivna, temveč relativen pojem in obstoji v relaciji med predmetom in opazovalcem. Vsaka tehnika ali katera koli struja je s čisto estetskega stališča upravičena. Umetniku je le skrbeti, da si izbere tisto, ki je najbolj prikladna izraziti popolni značaj predstavljanih stvari“ (246). S tem je mladi Cankar priznal tudi vse moderne struje kot upravičene in enakovred-

ne starejšim. Odpor proti moderni umetnosti v osnovi ne obstaja več.

Leta 1911 je isti začel priobčevati v DS svoje klasične Obiske, prvo umetnostno reportažo o umetnikih najrazličnejših idejnih orientacij in tudi umetniških smeri, da bi tako posredoval stik med umetniki in občinstvom.

Leta 1912 je napisal razpravo Simbolizem v francoski književnosti (DS 1912, 148), kjer je razložil ta revolucionarni estetski pojav, ki je bil evropska moderna literarna struja in je „preobrazila način umetniškega izražanja sploh...“ Nato pa je zapisal: „Celo pri nas na Slovenskem — in tu morda bolj kot drugod — se giblje pesništvo skoro brez izjeme v simbolistični smeri, dasi nismo nikdar imeli zadruga simbolistov s hotenim ali določenim programom.“ Razprava je izšla v istem DS kot dve številki preje Opekova zavrnitev Cankarjevega simbolizma, da se čuti kot naravnost udarec proti njemu.

Par števil pozneje (str. 351) pa je že naznanil „najnovejšo umetnost“ *ekspresionizem*, naslanjajoč se na najznačilnejšo nemško revijo „Der blaue Reiter“, tedaj avantgardo nemškega ekspresionizma, in ga razložil „kot ne več slikanje narave, temveč nje zavedno abstrakcijo, duhovno vsebino pojavov. Ekspresionisti skušajo naravo razmaterializirati..., izraziti to, kar je najbistvenejše v umetnosti: osebne misli in čustva... njihovo geslo je svoboda in neodvisnost... l'art pour l'art.“ — Ta zadnja fraza za ekspresionizem gotovo ne velja, ker je poudarjala duševnost proti umetničenosti; zanimivo pa je, da podčrtava Cankar Tietzejevo misel, da „ekspresionizem ne bo mogel zmagati stoletnih (naravnih) oblik..., da se bo ob tej navadi skrhalo moč ekspresionistov. Zmagati bi mogli le tedaj, ako se bo v vsej naši kulturi izvršil velikanski bistveni preobrat.“ — Zdi se mi, da je Cankar ostal vse življenje neke vrste realist, manj mistik kot oster analizator podzvesti in miselnih akrobacij, ki so postale same zase oblikovanja vredne ter je s tako svojo duševnostjo on sam napravil takoj nato preobrat v slovenski književnosti s svojim — ne romanom ne potopisom ne esejem — s svojo edinstveno umetnino *S poti* (DS 1913). S to izredno leposlovno stvaritvijo, „ključnim pojavom v slovenski literaturi na pragu prve svetovne vojne“, kot jo imenuje Stele v uvodu k Cankarjevemu Uvodu v likovno umetnost (leta 1959), je podal zgled suvereno svobodne umetnosti brez tendence ali pozitivne ideje in to v DS, v katerem je napravil resnično — *revolucijo*. Ljudje so zmajevali nad glavno osebo Fritza, duhovitega umetnostnega kritika (v resnici Poljaka duhovnika Detloffa, kot je odkril Stele, v katerega spremstvu so skupno napravili izlet v Italijo l. 1910) kakor piše dr. Debevec v DS 1914 (59), da je „popolnoma neumljiv, da je 'prismojen', da se ne ve, ali ima pisec s Fritzom kak namen ali nobenega...“ (Torej se je pojavilo

ob Izidorju Cankarju isto vprašanje kot ob Ivana Cankarja Lepi Vidi: *kakšna pozitivna ideja, kakšen namen?*) Debevec je dobro uganil, da je smisel tega potopisa: „prodreti v dušo hiperkulturnega človeka, ki samega sebe muči z vedno novimi problemi — pravcati heautontimorumenos —, ki se mu gabi ponavljati to, kar so drugi pred njim našli in trdili in ki v bližini preprostega človeka začuti vso svojo zavrženost in nepotrebnost. Fritz je sestavljen iz samih *ugank*. In kdo ni?“ (Leto prej je vpraševal Opeka: Ali je umetnost uganka?) — „In Cankarjev slog je ‚nov slog‘, diametralno nasproten vsaki plitkosti in površnosti... slog paradoksov, elips, filozofskih metafor.“

Dom in svet je torej bil tam, kjer bi ga še prejšnje leto urednik Opeka ne hotel videti. Težko se je sprijazniti z mislijo, da je umetnost — uganka. Zdaj je takšna uganka našla pot v sam — Dom in svet. Toda — *dr. Opeka ni bil več njega urednik*. Pač pa prelat Andrej Kalan, marijaniški vodja v Ljubljani, kjer je bil pred njim vodja dr. France Lampe, ustanovitelj Doma in sveta, in je bila revija nekakšna *hišna tradicija*. Toda prošt Kalan je bil še starejši od dr. Opeka, pa naj prevzame list za mlade? On, ki je sicer kot urednik Domoljuba tiskal Ivanu Cankarju prve feljtone, ga reševal iz denarnih stisk, ki je pozneje napisal nekaj pesmi, pa prevajal iz francoščine in španščine, sicer pa bil aktiven politik, poslanec, v vodstvu Ljudske stranke, predsednik Katoliškega tiskovnega društva itd. gotovo ni bil poklican, da prevzame uredništvo revije za nov čas. Toda bil je vodja zavoda, kjer je bil Izidor Cankar njegov gojenec, ta čas pa prefekt, zato sem mnenja, da ga je prevzel — v njegovem imenu in zanj. Kot prehodno stanje do Izidorjevega uredništva.

Dr. Kacin se sprašuje v omenjeni razpravi: „Zanimivo bi bilo vedeti, ali ga (DS) je dr. Lampe (Evgen) predal po dogovoru ali brez trenja?“

O tej revolucionarni spremembi pri DS se doslej ni vedelo mnogo, zadnji čas pa je prišlo v evidenco nekaj izjav, ki nam odgovarjajo tudi na to vprašanje. Dr. Stele je v življenjepisu dr. Izidorja Cankarja v drugi izdaji njegovega Uvoda (1959), napisal, da ga je Kalan že kot gojenca določil za urednika Doma in sveta, zato ga je dal študirati v bogoslovje, in potem — ne da bi šel kdaj v duhovno pastirsko službo — poslal na univerzo študirat umetnostno zgodovino; in ga je pošiljal na umetnostna potovanja po Italiji, da ga namenoma usposobi za literarnega in umetnostnega urednika svoje revije. Tako je Izidorja Cankarja za urednika DS *določil in vzgojil* prelat Andrej Kalan. Usposobil pa se je sam in — ne da bi ga izbrala družba njegovih vrstnikov —, se je izkazal po svojih izrednih umetniških zmožnostih naravnost rojen za to mesto, kakor se je videlo doslej iz vsega njegovega teoretičnega in praktičnega dela pri reviji, ki je bilo najvidnejše in najpomembnejše pa tudi najmodernejše izmed vseh „mladih“. Da pa sprememba ni bila brez revolucionarnega posega, se vidi iz Meškovega članka v Listkih l. 1924 (ponatisnjen

v Zbr. spisih IV, 1959): „Ko je dr. Opeka odložil oziroma pod pritiskom mladih moral odložiti uredništvo Doma in sveta in je dobila list v roke nova struja, so nekatere nas starejše kratko malo prezrli in odrinili... V Marijanišču so priredili izvoljenim slovesno pojedino, veliko večerjo. Dr. Opeka mi je kratko za tem bridko in jedko pripovedoval: „Trinajst let (brž je rekel trinajst, dasi bi sedaj priseči ne mogel) sem urejeval list, pa me niso povabili. Sicer ne bi šel, to so lahko vedeli. A vsaj tako takti naj bi bili, da bi mi kako besedico rekli...“ Ali se je ta večerja zgodila leta 1913 s sprejemom prelata Kalana, ali 1914 z oficialnim uredništvom Cankarja, ne vem. Vem samo to, da je dr. Opeka urejeval DS od l. 1901 do 1912 in da mi je ob prvem srečanju z menoj v moji rojstni hiši v Škofji Loki, kjer je obiskal našega sorodnika župnika Ažbeta iz Milwaukeeja, ko se je mudil pri nas na počitnicah, rekel: „A, tudi vi ste eden tistih, ki so nas stare vrgli iz Doma in sveta!“ Seveda jaz nisem bil udeležen pri tem, ker sem šele v l. 1921 stopil v DS, toda dokaz mi je, da ni šlo „brez trenj“ in da je bil tu vzrok „duh generacij“ kateremu je pripravljala pot Izidor Cankar, njemu pa odprla vrata v Dom in svet prelat Andrej Kalan.

Tako je postal Izidor Cankar urednik revije, v kateri se je z njim razvila „tretja generacija dominsvetovcev“.

In pridružil se jim je tudi — Ivan Cankar.

Notranje organsko ali samo zunanje zaradi osebnih okoliščin in zvez do Kalana in bratranca Izidorja Cankarja? Nimamo še toliko podatkov, da bi mogli o tem soditi, toda Cankar je sodeloval pri DS že tudi l. 1913 pod Kalanom, pa 1912 in prej pod Opeko, kljub temu, da mu je bil list nasproten. Toda le poredkoma in v l. 1913 je Debevec zapisal, da „vemo, da v DS ne daje svojih najboljših stvari“ (DS 1914, 84). Odslej pa je dajal *najboljše*.

„Ali je Mohamed prišel k gori ali se je gora približala Mohamedu?“ je vprašal Evgen Lampe, ko je videl Ivana Cankarja tiskanega v Moh. družbi (DS 1912, 35). „Oba sta si šla naproti,

* Kot urednik je nato Izidor Cankar izpeljal filozofsko-estetski spor o umetnosti z Alešem Ušeničnikom v smislu nove struje, kakor o tem lepo informira dr. Kacin v omenjeni studiji. Kako pa se je izkazal kot idealen urednik, poroča Finžgar v svojih spominih, ko je šele ob njem začel resneje študirati problem pisanja. „Pred njim se nismo nič učili...“ Nazorno pa je njegovo delo mentorja mlajšim pisateljem opisoval bogoslovec Janez Sadar, poznejši profesor risanja v škofijskih zavodih in končno župnik v Koprivniku, ki je zapustil po smrti nekaj zvezkov rokopisov, opisujočih na način Vzorov in bojov svoje obiske s pesmimi pri Cankarju. Zanimivi literarni dokumenti so bili dolgo časa v moji knjižnici v Ljubljani. Kje so sedaj, ne vem.

toda gora je imela daljšo pot do preroka“. Tudi Dom in svet je moral napraviti velik razvoj, da je Cankar lahko vstopil vanj odslej s svojimi najboljšimi stvarmi, ter postal ne samo reden sotrudnik, temveč tudi najvidnejši. Od „samosrajčnika“, študentovskega lista do družinskega ilustriranega pa do umetnostne revije, od starega folklornega pripovedovanja preko historične romantike in kmečkega realizma do moderne psihološke črtice in hiperkulture svetovljanstva. Moral se je odreči vsem drugim prilastkom, samo ne službi Lepoti. Moral se je prilagoditi sodobnosti, da je lahko sprejel vase sodobno ustvarjanje kot pogonsko silo samega sebe, ne pa kot oviro. Petindvajset let je trajalo do konca 1912. leta, ko je urednik lahko zapisal: „Vsak napredek smo si osvojili. Izpreminjala se je moda, različen je okus občinstva, zlasti v leposlovju so se vršile tačas prave estetske revolucije. Tudi ta razvoj ni šel mimo nas. Vsaki struji se je prilagodil naš list...“ (str. 480). Tako se je tudi moderni umetnosti, simbolizmu in novoromantiki, pa realizmu in psiholorizirani studiji. Ko je Izidor Cankar napisal S poti, je s to revolucionarno umetnino za vselej razbremenil dominsvetovo leposlovje vsega neumetniškega balasta in tendenc ter ga posvetil umetnosti sami. Ni uvedel formalizma in lartpouirlartisma, temveč umetnost je rešil tendenc in vzgojnosti ter jo določil oblikovanju življenja in njega globin, ki niso razumsko jasne in vidne, pa so vendarle polnokrvne in *kot take* religiozne. Zato ni brez smisla začel svoj prvi letnik z molitvijo iz svetega Avgušтина.

Finžgar je nekaj let pozneje (DS 1917, 9) zapisal stavek: „Le nekatoliška dela naj ne bodo dela katoliških leposlovcev,“ hoteč s tem poudariti, kako nas je „politika poplitvila, da je sramota,“ in da je „potreba, da se DS otrese vsake politične čobodre in zbere ljudi, ki morda ne svetniško, pa vendar resnično doživljajo in občutijo moč in ustvarjajočo silo vere; v njih delih bo zažarelo to doživetje — ne po načinu pedagoško didaktične struje, tudi ne v frazarskem krilu politike, ampak jasno bo kot blisk.“ Toda ta stavek je zapisan v članku v taki zvezi, da se da razlagati tudi tako: „*navadno* se zahteva od katoliških leposlovcev, da naj *le nekatoliška* ne bodo njih dela.“ To se pravi: so, ki zahtevajo od katoličanov *posvetna dela*, ki naj *le v bistvu* ne bodo *nekatoliška*, t. j. *proti* katoliški morali. On pa da hoče več: izrazito notranje katoliška... Obe zahtevi — navadna in Finžgarjeva — imata neko skupno zahtevo: „dela naj ne bodo strankarsko politično, zunanje katoliška, ampak *po doživetju*, pa čeprav obravnavajo posvetno vsebino. Z drugimi besedami: tudi na pr. strankarski socialni demokrat lahko piše v DS, če niso dela *po doživetju proti* katoliška, še celo pa, če *ustrezajo katoliškemu etičnemu redu*...“

Ali ni v tem nekaj tistega duha, zaradi česar je Hochland sprejemal tudi protestantske pisatelje?

Toda poleg vsega tega je bila Ivanu Cankarju odprta pot v DS tudi po *notranji strani lastnega razvoja*. Za sabo je imel že vso dunajsko dobo neurejenega nemira svetovnih vplivov in velemestnih trenj, nietzschejanskega nadčloveštva, bohemskega zaničevanja publike in socialističnega upora, ki se je s Hlapcem Jernejem zavihtel v zadnji plamen socialistične revolucije, pa je že z Jermanom vstopil dvom vanj in se odslej vedno bolj poglobljal navznoter. Na Klancu, Križ na gori so bili spomeniki njegovega vračanja v domovino, ki je peljalo preko Sarajeva in njegovih sonetov v Kurentu, te posebne zveze z Bogom mladosti, da bi skoraj mogli govoriti o konverziji, če ne bi vedeli, da je v bistvu vsega Cankarjevega altruizma bila ljubezen do trpečih bolj iz Kristusove ljubezni kot Marxovega sovražstva (Wendel). Leta 1909 je napisal sam v Legendi o Kristusovi suknji: „Brate, čemu jokaš? Raduj se in vriskaj od radosti; tudi ti nosiš Kristusovo suknjo kakor jo nosim jaz. Kakor jaz in milijoni trpečih. Pa pride čas in blizu je, ko se bo razodelo vse do konca, preslavno razodelo, da smo mi vsi, mi zmagovalci, ki smo trpeli zaradi pravice, nosili rdečo Kristusovo suknjo!“ (DS 1920, 9, iz rokopisa). Gotovo pa je vse njegovo ustvarjanje zadnjih predvojnih let — črtice z Rožnika, kakor tudi Milan in Milena in zlasti Lepa Vida — odločno nemarksistično pisanje človeka idealista romantičarja, pesnika hrepenenja, ki mu pomeni ljubezen odrešenje, povečanje, npravstveni preporod posameznika pa prenovno družbo. Zato je sodelovanje Ivana Cankarja na najvidnejših straneh novega Doma in sveta pomenilo organski razvoj revije v najbližjo sosesčino Cankarjeve smeri in Cankarja v bližino mladih dominisvetovcev, ki so mu bili zelo blizu po umetnostnem hotenju.

Še celo po tem, kar je šele snoval in je bil njegov načrt zadnja leta življenja: njegova afirmacija Boga, Domovine, Matere v Podobah iz Sanj ter začetek povesti iz Kristusovega življenja Ženitnina v Kani Galilejski, o kateri poroča Puntar, da bi v njej združil socialni in religiozni altruizem v eno podobo; zlasti pa še namen, pisati zgodbe o slovenskih ljudskih rezbarjih obpottnih Kristusovih podob, o katerem sporoča Govekar. Zdi se mi, da je šel isto pot kot poljski Kasprowicz, ki je iz socialistično borbениh in naturalističnih podob bede in sovražstva prešel v slikanje Podob na steklu, v katerih je dosegel največje mojstrstvo.

Tako je Cankar tudi notranje rasel v krog dominisvetovcev in ti so se mu čudovito približali, med njimi gotovo najbolj Stanko Majcen, zaradi česar ta intermezzo. Pa tudi zato, da ni tako neupravičena sodba dr. Preglja, ki jo je napisal v Mentorju, da je „Cankar prvi slovenski moderni katoliški pisatelj“. Vsi drugi dozdej so bili namreč z ozirom na moderno še zamudniški, razen seveda Izidorja Cankarja, ki pa je šel z njo in že — preko nje.

Kako je Majcen v času, ko se je pripravljaj na svoj pisateljski poklic, gledal na problem slovenskega katoliškega pisatelja?

Majcenovo pojmovanje pisanja se je razodelo najbolj ob Pregljevi prvi knjigi, zbirki Romantika (1910), kot jo je ocenjeval v mariborski Straži (14. 10. 1910). Kmalu v začetku izpove svoje občudovanje moderni pesniški izrazni moči: „Ne trdim, da nismo razvajeni po blesku, ki ga meče Župančičev verz, ne trdim, da nismo razneženi po Cankarjevi subtilni prozi, ki je moderna biblija. Prav gotovo smo in sicer še bolj kot se zavedamo. A to nas moti, ko uživamo priprosto kakor Jezus v jaslih neusmiljeno revno obleko Pregljevih pesmi. Kdor ne ve, kaj je nagota jezika, kaj je beseda brez zvoka, verz brez vonja, ta naj okusi ta sad! Bogatini, ki praznujejo v razkošnih posteljah, naj ležejo na to meniško ležišče, luksuriozne dame, ki plavajo v oblakih parfuma, naj poduhajo to trpko zelišče, virtuozni in žonglerji jezika naj poslušajo te vsakdanje... besede pesnika-asketa forme?“ S tem je poudaril, da je Pregljeva beseda *nesodobna*, ki nikakor ne more *tekmovati* s sodobnim stanjem poezije in proze in ugajati razvajanemu občinstvu. Na ta način ne bomo prišli nikamor s poezijo, „ki nam je l. 1910 tako španska!“ „Reminiscenca na romantiko 18. in 19. stoletja je ponesrečena... Komu se hoče stari romantični duh upreti danes? Ali črni vojski duhov, ki vznemirja svet z razvojnimi teorijami? Te res okujejo duha in objamejo peruti fantazije. Ali nepregledni procesiji glasnikov, ki propovedujejo evolucijo ‚vsega trdnega‘? Ali četi roparjev, ki ponoči trgajo vence z idola vernosti? *Ta boj bo prevzela nova romantika, ki bo z novim, času in njegovemu značaju primernim duhom zavojevala novo vojsko. Njej ne bo tuja nova tehnika in njen jezik se ne bo razlikoval od tega njenih nasprotnikov.* Formalno bo popolnoma dosegala vzore svojih sovražnikov, ki predvsem gojijo obliko in virtuoznost sredstev. Mržnja do najmlajših pridobitev bo izginila, započelo se bo *sočustvovanje z vsemi borečimi in trpečimi, ki vsako idejno gibanje čutijo najgloblje.* Šele stvar, ki se ji *med izvoljenci* ne bo treba sramovati svoje obleke, bo s pridom oznanjala *ново vsebino*...“ Majcen prevzema borbenost z idejnimi nasprotniki kot uspešno le tedaj, če umetnost ne bo manj vredna in manj lepa, manj sodobna. Boji se pa tudi, da „*Pregelj ne bo naš posvetni poet.* Ta bo moral zemljo ljubiti bolje in srce mu — Bog obvaruj! — ne bo smelo biti umito človeških želj...“ Majcen bi si torej želel novega slovenskega *posvetnega pesnika* — ne zgolj religioznega, takega, ki bi bil navezan na *zemljo in njene strasti*. Tu ne gre več za akademsko geslo „Z Bogom za ljudstvo!“ ampak „z naj-

višjo in najbolj življenjsko poezijo za izbrance.“ Kako daleč smo od mahničevskih načel že leta 1910! *

Še jasneje pa je to izrazil v drugem pismu iz Dalmacije (Straža 1911, šte. 150): „Religioznost Pregljevih verzov je vrhu tega dokaz, da se v stvari — (svetne poezije še nismo vključili v katoliško umetnost!) — ni nič spremenilo, ko je v smislu naših ‚predpisov‘ zapel lajik.“

Istočasno je v Zori (1911, str. 161) napisal tudi poziv dijaštvu, naj „se vrne od politike k znanosti in umetnosti!“. Na drugem mestu pa: „toda ta umetnost naj gre proč od slabe ljudske umetnosti, ki ji je znamenje sužnja vžgano pri rojstvu.“ (Zora 1911-12, str. 35).

Na podlagi teh nekaj izjav visokošolca Majcena je razvidno, da se je opredelil za *moderno smer*, kakor jo je gojil Muth v Hochlandu, kjer se je zavzemal za najvišjo tehnično razvojno in modernemu času ustrezajočo umetnost katoličanov, ustvarjajočih bolj iz človeških kakor božjih zakonov... Zato potrebujemo ne religioznih, temveč svetnih pesnikov za današnji čas! *Svetovljansko leposlovje, ne pa slabo ljudsko umetnost*. Ne v smislu Krekovega ljudsko prosvetnega dela, temveč v smislu Izidorja Cankarja *suverene umetnosti*.

V Zori, ki ji je bil urednik l. 1912-13, je ocenjeval Achleitnerjevo nemško povest iz Slovenskih goric *Der Waldkoenig* in ob njej napisal: „V nas spi toliko oblikovnih snovi, toliko življenja, da bi ga ne zmogli slovenski umetniki, če bi jih bilo trikrat toliko, kot jih je. In pri nas se toži, da nimamo domačih povesti, da ljudstvo gine ob tujeslovenski in inozemski literaturi. Fantje, Bartsch ni bil prvi in Achleitner zadnji, ki nam je z večjo roko odkril bogastvo slovenske zemlje. Prišla jih bo še nedogledna vrsta in vsak bo imel uspeh in vsak bo imel srečo. Braniti jim ne moremo, saj zemlja je božja in vsakega izmed nas in lepota se ne skriva pred nikomer. A to se mi zdi vredno povedati na tem mestu, da nismo popolnoma varni pred tistim, ki bo prišel in očital, da je slovenska zemlja zadihala prej iz nemške knjige kot iz slovenske“ (Zora 1912-13, platnice).

To pisanje bi pa dalo misliti, da se je nagibal Majcen k „Heimatkunstu, k domačijski povesti“ in jo terjal za slovenske pisatelje kot jo je propagiral v imenu slovenskega dijaštva Šilc nekaj let prej v Gorici, in jo prevzemal Pregelj. Grafenauer se je ob teh besedah vprašal, kakor se mi: „Ali niso te besede napoved njegovega bodočega programa?“ (DS 1915, 44).

* Tu bi omenil, da ima Pregelj ob robu te kritike, ki jo poznam iz njegove ostaline, pripisano: „Reakcija na mojo oceno v Zori, kjer sem na koncu le pogojno izrekel mnenje o tvoji morebitni *poznejši vlogi*.“ Na kaj se ta glosa nanaša, ne morem ugotoviti, vendar pa odkriva sled k neki napovedi poznejše Majcenove literarne poti, ki bi bila danes gotovo zanimiva, tako z ozirom na Pregljev proroški dar kakor na Majcenov razvoj.

Do tedaj je namreč napisal le še par pesmic in objavil fragment iz drame Alenčica, kraljica ogrska, verjetno že koncipirana po navdihu Lepe Vide.

Kako pa bo začel s svojo prozo?
Svetovljansko ali domačijsko?

V letniku Zore, ki ji je bil Majcen urednik, je napisal v imenu visokošolcev jurist Vekoslav Vrtovec oceno Cankarjeve Lepe Vide, katere ta hip ne morem citirati, pa se je spominjam. Ni noben odklon nerazumevanja kot v Dom in svetu, ampak pridružitev in sprejem v celoti, kakršna je. Postala je izraz novega dematerializiranega umetniškega rodu.

Razkol med starimi in novimi se je tako dovršil prav ob Cankarju in njegovi Lepi Vidi posebej.

Katoliški „mladi“ so sprejeli Cankarja za svojega mojstra, in samo ob njem bi hoteli iti naprej, kot je nekaj let pozneje izrazil dr. Stele: „Ob Cankarjevem grobu se je zopet razvnel stari boj starih in mladih... Bistvo tiči v čisto nekaj drugem: *Čas se je spremenil, obče razpoloženje dobe je postalo drugačno.* Navidezno temeljiti, miselno utemeljeni so stari značaji, naš pa je intuitiven, vase potopljen, gledajoč, manj razpravljajoč. Podlaga nove dobe postaja zavedno, pa še bolj nezavedno, bolj in bolj misticizem, stare je racionalizem. — Cankar ne odgovarja popolnoma temu snujočemu se razpoloženju, odgovarja pa mu v veliki meri in to je glavno, in zato je on junak sedanjosti. Razume se, da ne mislimo ostati pri Cankarju. Cankar je šel preko svoje dobe, premagal našo literarno preteklost, in čimprej bomo mi premagali njegovo stališče, tem hitrejši bo tempo našega napredka. Bodočnost je tistih, ki gredo preko njega, in le toliko imajo pravice do nje, kolikor so stopili dalje kot on.“

Tretja generacija dominsvetovcev je stala tudi z Majcenom — pred tem vprašanjem, kako napraviti ta korak *naprej*.

čas na tribuni

KULTURA ZA RDEČIMI ZASTORI

„Polemika je mati književnosti,“ trdi hrvaški esejist Stanislav Šimić. Vendar nam plodonosne polemike v slovenskem tisku po drugi svetovni vojski ni bilo mogoče razviti. Reprezentativna literarna revija „Naša sodobnost“ ni pokazala niti volje niti sposobnosti, da bi z nekoliko drznimi posegi izpremenila togo, enobarvno obličje sodobne slovenske literature. Duhovno mrtvilo, ki ga je prinesla komunistična družbena struktura, se je zajedlo v uradna pojmovanja kulturnih vprašanj, da je morala vsa naša nekdanj tako barvita kultura ostati daleč za življenjem. To negativno sliko je še povečal svetovni položaj. Obe vojski, silovit tehnični napredek in omrtvelost kulture so razvrednotili glavne človekove ideale: Resnico (Bog, vera), Dobroto in Lepoto ter razkrojili humanistično zavest. Glavna literarna pojava v našem času sta dogmatizem in nihilizem, ki kažeta na vznemirljive libe današnjega sveta: na nemoč, brezperspektivnost, zmedo, hinavščino in obup, predvsem pa na pomanjkanje trdne vere, iz česar vse ostalo sledi. Zato je razumljiva vztrajnost, s katero se vodilni slovenski književniki poslužujejo kalupov edinozveličavne materialistične miselnosti (dogmatizem) in odklanjajo vsakršen bolj revolucionaren poizkus kakega navdušenega mladega pisca, ki bi to stanje skušal izpremeniti. Čeprav na straneh revije „Naša sodobnost“ Ciril Kosmač objavlja včasih dobro, impresionistično polno in prijetno zvonečo prozo, največkrat kot projekcijo preteklosti v sodobno življenje, in čeprav tu in tam zapoje Udovič katero boljših pesmi, to še ne more rešiti slovenske kulture iz globoke umetniške, zlasti pa idejne krize. Naravnost tragično pa postaja stanje, kadar se ozremo na najmlajšo literarno rast, ki jo vodita v mladinski reviji „Mlada pota“ Mitja Mejak in Ivan Potrč. Mladoletnik, kakršen se izpoveduje na straneh te popularne mladinske revije, je navadno pisec površnih in samoljubnih ljubezenskih črtic ter naivnih, neprepričljivih in shematizira-

nih slik iz današnjih razmer. Pesniki te revije pojmujejo poezijo kot dekoracijo prostega verza brez idejne in čustvene vsebine (Cundrič). Prav redko začitimo rahel preblisk, ko tak literarni začetnik izpoveduje svoje rane in išče tolažbe za njih. Koliko mladih talentov je zamorjenih zaradi „umetniških nasvetov“ in „kritičnih pripomb“, ki jih poudarjata idejni in stilistični anarhist Ivan Potrč in zmedeni poet Mitja Mejak. Literarni kritik, ki mu je pri srcu nadaljna rast slovenske literature, bo moral čimprej odkriti gibala tega, za sedem črnih tančic skritega mladega človeka in pokazati na njegov pravi obraz: na zmedo in obup zaradi družbe, v kateri se ne more uveljaviti tako, kot bi se hotel in mogel ter na njegovo tiho in nežno hrepenenje po tistih sončnih dolinah, kjer takega sveta ni in ga ne bo. Hkrati se bo moral mladi človek v sebi tudi sam razgibati in se zavedeti svoje moči do vseh tistih, ki mu preprečujejo, da bi vstal in zaživel.

Revija „Naša sodobnost“ objavlja najraje prispevke članov Društva slovenskih književnikov. Objavlja jih celo takrat, ko v jezikovnem in stilističnem oziru ne dosegajo umetniškega nivoja (pesmi in drame Mateja Bora). Ostaja pač zvesta svojemu, za razvoj slovenske književnosti škodljivemu načelu: Drži se zanesljivih imen, da se ne boš nikomur zameril. Med njo in revijo „Mlada pota“ ni torej nobenih bistvenih razlik, kar velja tudi za vse ostale slovenske literarne publikacije. V vseh primerih jih namreč družijo ista toga legalizirana komunistično-materialistična miselnost in zahteva po socialističnem realizmu (čeprav bi to uradno radi zanikali), kar je obenem tudi edini umetniški in selekcijski kriterij.

Seveda pri vsem tem ne smemo pozabiti na tista literarna hotenja, ki se zavedajo ničevosti birokratičnih proklamacij „o umetnosti in umetnikih“ in ki skušajo razviti svoj, sodobnemu človeku bližji in bolj resnični svet. Ti pisci pojmujejo literaturo širše kot teorijo socialističnega realizma, vendar jih čestokrat domače razmere, zapadna nihilistična literatura in lastna nemoč zavajajo v malodušje in zmedo. Te, včasih priznane, v glavnem pa nepriznane pisce muči resignacija in strah, pod težo mračnih čustev in misli se jim umetniška izpoved zapleta v klobčič dvoumnih in bizarnih izrazov ter modernističnih domislic, pri čemer postajajo vedno manj samosvoji in resnični. Protest te neuveljavljene generacije je mračen; za svetlo bojno napoved, za sintezo tradicionalnega klasičnega principa z novimi abstraktnimi vrenji, ki kažejo na kozmično bučanje današnjega časa, nimajo niti moči niti vere. Med največje odlike teh piscev spada gotovo njihova vztrajnost, s katero se bojujejo za svojo lastno revijo. V časovnem obdobju petih let so si z velikimi žrtvami pribojevali kar tri revije. Prvima dvema, „Besedi“ in „Reviji 57“, je bila odmerjena le kratka, a vseeno omembe vredna življenjska doba. Vsaka od teh revij je namreč razgibala slovensko kulturno življenje in ga v določenem smislu

tudi obogatila z nekaterimi talenti (Lojze Kovačič, Dane Zajc, Jože Pučnik, Janko Kos, Taras Kermavner). Vendar so se državni svarilni žarometi hitro prižgali: zmeraj se je našel članek, ob katerem se je birokratov prst ustavil. Kovačičev „Zlati poročnik“ je kot objektivni prikaz življenja v sedanji jugoslovanski armadi bil zadosten povod, da je morala „Beseda“ utihniti. Tudi Pučnikov naivni namen, da bi posegel v marksistični pojem *razreda in boja med razredi* in z nekaterimi novimi elementi revidiral marksistično-leninistično učenje, mu je prinesel obilno plačilo: devet let strogega zapora, „Revija 57“ pa je prenehala izhajati. Tudi novo revijo „Perspektive“ so že napadli zaradi člankov Janka Kosa in Tarasa Kermavnerja, ki znova začenjajo sodobno vprašanje o generacijskem problemu.

Zadnja večja slovenska kulturna afera, prisilna upokožitev profesorja slavistike na ljubljanski univerzi dr. Antona Slodnjaka, na katerega je vodilni marksistični ideolog Boris Zihlerl uprizoril pravi „lov na čarovnice“, je položaj še poslabšala. Zihlerl je v resnici komunističen pozitivist, ki je zbral marksistično-leninistične filozofske teze, a jih ni znal samostojno razviti in prilagoditi našemu času in razmeram. Zato je razumljivo njegovo omejeno in dogmatično stališče do svobodnejših literarnih in znanstvenih pojavov, ki sem jih že opisal. Njegova naziranja so vedno naletela na odobravanje tistih vodilnih krogov, ki se jim je zdelo kulturno-znanstveno gibanje zadnjih let „družbeno nevarno“, „pesimistično“ in „brezperspektivno“ in so mu hoteli zastaviti tok. Seveda so se ob tem zmotili: sile, ki so jih navidezno zatrli, so v stalni pripravljenosti, da ob ugodnem trenutku s podvojeno močjo planejo na dan.

Omenjeni B. Zihlerl je takoj po izidu Slodnjakove knjige „Geschichte der slowenischen Literatur“ (Berlin 1958) predaval v januarju 1959 na zboru volilcev v Mariboru, kjer se je tudi dotaknil Slodnjakove nove knjige in jo napadel. Pozneje je ožigosal Slodnjakova stališča tudi v Ljubljani in mu očital metafizična, idealistična in pozitivistična naziranja. Proti univerzitetnemu profesorju se je dvignila prava gonja: kritiki so knjigo raztrgali, Boris Zihlerl, tedanji dekan filozofske fakultete Metod Mikuž in asistent za svetovno književnost Dušan Pirjevec pa so mu vsilili prepričanje, da je najbolje, da odstopi. Slodnjak se je vdal in podpisal upokožitev. Študentje, ki so (razen komunistov) podpirali njegovo stališče in hoteli celo demonstirati, so ob takem razpletu zadeve počasi utihnili.

Seveda je ozadje vseh teh dogodkov širše, kot sem ga do sedaj nakazal. Slodnjaka v resnici niso upokožili zaradi knjige, ki jo je napisal v nemščini in ki je kljub nekaterim samosvojim naziranjem in medlim tezam dovolj reprezentativna. Resnični vzrok upokožitve je bil njegov odpor proti tako imenovanemu tristópenjskemu študijskemu sistemu, ki se sedaj uvaža po vseh jugoslovanskih univerzah. Po

tem sistemu bi vsak univerzitetni slušatelj v dveh letih diplomiral iz osnovnih predmetov, v štirih letih iz posebnih, medtem ko bi se po štirih letih lahko posvetil postdiplomskemu študiju in morebitni disertaciji. Na tak način bi država hitreje izšolala „strokovnjake“. Slodnjak se je protivil taki poenostavitvi in poplitvenju akademskega študija in ni hotel za svoj predmet izdati priročnika, ki bi strnil gradivo različnih študijskih knjig. To je utemeljil s pripombo, da se na tak način študentje nikoli ne morejo navaditi na pravilno znanstveno delo.

Omenjeni pojavi so vtisnili v kulturno življenje mnogo malomarnosti, ki so tipične za komunistične države. V časopise se vriva puhlo frazerstvo in besedičenje, slovenščina pa je popačena z mnogimi kroaizmi. V kinematografih prikazujejo filme s hrvaškimi podnaslovi. Seveda iz tega še ne sledi, da hočejo voditelji zlitih Jugoslovane v enoten narod. Skrbno se moramo namreč varovati pretiravanja in prenapetosti. Slovenska narodna zavest je namreč tudi v sedanji Jugoslaviji dovolj močna, da se bo narod ohranil. Ko so srbski študentje hoteli imeti v Ljubljani na tehniki predavanja v srbohrvaščini, so se Slovenci odločno uprli. Nikomur ni več hodilo niti na misel, da bi takšne dogodke ponovil.

Z dejstvi, ki sem jih na kratko nakazal sem hotel razgaliti bistvene slabosti današnje slovenske kulture. Državni poseg v kulturno delovanje je povzročil globoko krizo. Ne smemo pa biti črnogledi. Slovenske tvorne sile so dovolj močne in razgibane, da bodo ob ugodnem trenutku rešile ta težki problem. Ujeti smo v komunistični začarani krog, po drugi strani pa nas udarjajo viharne valovi mračnega svetovnega časa. Vendar moramo verovati v svitanje in v svobodno dobo, ki jo je že pred več kot sto leti opeval Prešeren. Diktatura s svojimi dogmatičnimi in zatiralnimi načeli je kratkotrajna stvar: človeški duh je še vedno ozdravel in se vzel na višje vrhove. Ob tem se moramo spomniti, kako čudovito vlogo so imeli v tem osvobodilnem boju tisti ljudje, ki niso omagali zaradi krutega časa, temveč so z gorečimi plamenicami odšli v temno noč in ji vrnili zvezde. Tudi mi — doma in v tujini — stojimo pred isto nalogo.

Retz, februarja 1961.

Lev Detela

črke besede misli

r u d a j u r č e c

MED ČRKO IN MISLIJO — BESEDA

„Pisatelj je tisti,
ki nima ničesar povedati...“
Alain Robbe - Grillet

Bilo je v maju 1959.

Bila je prva nedelja v mesecu; oznanjal se je dan po tisti soboti, ko smo v Buenos Airesu obhajali slavnostni večer za naš prvi jubilej.

Oči so počivale skozi ure, kolikor jih je od noči še ostalo. Še vedno me je ščemelo: dvorana je bila v valovih luči, razpoloženje je kipelo v šumeče barve, medel zvok sreče je dihal v miru molka.

Prebujal sem se v motnjavo dneva, se lovil v spominih, ki jih je srce hotelo biti polno. Še je bila sladka utrujenost v meni, bolečina se je bala bližine. Želel bi se dolgo ohraniti blizu ljubezni, veri: skozi špranjo na oknu je rezal v sobo žareči žarek žarnice z ulice — še je bila noč, kot zlato proso razkropljena. Pred menoj je bila danes dolga pot.

V bolnišnici me je čakal prijatelj.

9996... 9996...

— — —

Dan je bil daleč, pogreznjen v temó. Promet na glavni ulici za vogalom se je votlo bližal. Nisem ga preslišal: izza vogala je že prihajal, kakor vsak dan, se ustavil pred vežo, steklenice so zaropotale. Sledil je paket kopit, odbrzel je drugam. Vsak dan enako...

9996...

— — —

Prebujanje sem odlagal, obisk v bolnišnici sem odlašal že nekaj tednov, nekaj mesecev. Ne bom se mu več mogel ustavljati: breme

povedati ob postelji. Bil sem brez besede, nisem je našel, ko sem se snoči vračal proti domu. Iskal sem jo v pogledih, kretnjah, podobah v dvorani in na odru. Upal sem, da se bom prebil, našel bom in bom zjutraj poln jasnosti. Budil sem se. Bilo je kakor vse doslej: ne bom imel besede, ob uri obiska bom še bolj prazen.

9996.

— — —

Na pločniku se trgajo prvi koraki, v bližnji cerkvi je prvič pozvonilo. Po ulici hite, poznam njih obraze, srečavamo se, smo istih misli. Vživljal sem se leta in leta, želel, da bi mi bilo laže — le odlagal sem vse, sledov ustalitve ni bilo nikjer. Misli in besed novega sveta ne poznam. Sam sem tam, kjer sem bil: besede za prijatelja ne najdem, v meni je mrtvo bolj kot pa v njem po obisku smrti. Name se razteza, kar je bilo, je in bo.

I

Bil sem v tramvaju mnogo pred časom. Ko sem se na vogalu zagl na vozilo, sem se ozrl: ne, ni ga bilo, ni mi sledil, udarcev palice ni bilo slišati po praznem in opranem tlaku.

Ura je bila zgodnja, nebo umito kot zrcalo, sonce mirno, že zjutraj žareče. Stolp in kupola cerkve težka v slovesni pobožnosti — še nekaj hipov in mimo bomo. Zdrseli bomo po aveniji.

Bil sem korak bliže.

Spočelo se je pred nekaj dnevi, bil je dan na pragu velikega tedna. Na zemljo je legalo občutje prvih jesenskih dni. Zavijal sem okrog vogala ene tistih kvader, ki se jim ne znam izogniti. Pod visoke evkalipte je hiša sekala ostre stene v škotskem gotskem stilu; oporniki v rdeči opeki, strehe ošpičene, okna v slokih zavojih. Nikdar ni bilo nikogar pred hišo; mir in molk povsod. Pomislil sem: hiša mora biti polna strahov. Pač — ob pločniku je bilo rdečesivo vozilo. Mirovalo je, kakor da nikdar nikogar nikamor ne vozi. Bivanje življenja se je izenačilo z bivanjem smrti.

Prvi dan velikega tedna se je spremenilo. Že od daleč me je dirnilo. Na pločniku pred hišo so stali: med fantoma dekle. Skušal sem kreniti na drugo stran ceste, zbrzeti mimo tesnobe, ki se je ponujala. Bilo je prepozno. Spoznali bi, da sem se jim izognil. Tik ob njih sem se ozrl na okno v prvem nadstropju. Tam sem ga zagledal: črn klobuk na glavi, trd ovratnik pod brado, črna kravata, sivi lasje pod krajci klo-

buka, črno pobarvani brki pod nosom. Igral se je z zračno puško. Najbrž je hotel streljati vrabce. Oni trije so se mi rahlo odmaknili, hotel sem brž mimo, ko je šavsnilo nad mojimi lasmi. Ob meni je jeknilo dekletke. Ozrl sem se: sredi čela jo je zadela gumasta kroglica, oni na oknu se je hihital, fanta sta se naglo odtrgala, hotela sta zbežati. Pospešil sem korak; na vogalu sem se ozrl na hišno številko:

9996.

Korak je postal težak, rad bi se obrnil, se vrnil domov, ko je zazvonilo. Pri cerkvi je bilo plat zvona. Ni bilo za požar, tudi ne za redno službo božjo. Pozvanjali so samo z enim zvonom, bližal se je mrlič: pred cerkvijo se razporejajo vozovi z venci, štirje vranci so pripeljali krsto, dvignili jo bodo, ponesli čez stopnišče, na pragu bo blagoslavljanje v ornatu in kadilu, vrata se bodo široko odprla, krsto bodo slovesno položili na katafalk.

Iz hiše je zadonelo loputanje vrat, nakrat sta bila na pragu, dekle v plašču in v črnini, on z drobno palico v roki. Ko sem hotel mimo, me je spoznala; sklonila je glavo, njeni lasje so se usuli čez čelo, oni je bil že pri vratih vozila, dekle je padlo na sedež, butnilo je v motorju — šel sem za njima. Bili smo nekaj kvader od cerkve; prečkal sem park in bil pred njima na stopnišču.

Prišli smo prepozno. Pontifikalni rekviem je bil že ves v kadilu, oltar zakrit v srebrno meglo. Ozrl sem se: Evelina je bila na desni strani ladje. Oziral sem se po njem in se vpraševal, zakaj sem dal dekletu ime Evelina... Neznano petje je prihajalo s kora, Kyrie je silil v rotnje. Zazeblo me je, noge so se lepile k tlom, kakor da bi bile hrome.

Dies irae, dies illa...

Orgle so donele, registri in pedali so ropotali, piščali so sikale, njegov glas je vse premagal. Pel je v baritonu, razlival se je v zmagoslavje, jemal stenam svetlobo, sveče ob katafalku so postajale svinčene, globina cerkve se je hotela odpreti. Ozrl sem se na kor: bil je on, šop sivih las, črni brki pod nosom. Pel je kakor iz trobente, rasel v fortissimo, rezal vame, kakor da mi lupi pokostnico z vsake kosti posebej.

Smrt je prehajala v zmago. Oni za orglami ji je našel besedo, barvo, melodijo. Vse je obstalo, pogrebci po klopih so bili kakor mrtvi, duhovniki pred oltarjem so mirovali, na vse je legala poslednja sodba, mrlič na katafalku je bil svečana priča resnice.

Ozrl sem se po dekletu: zakaj je prihitela iz hiše smrti na to pirovanje smrti?

Ves veliki teden sem se v cerkvi oziral po njej; ni je bilo. Hodil sem mimo njenega doma. Iz za sten je zvenel mrtev molk. Po nekaj dneh je pri cerkvi zazvonilo plat zvona. Prihitela sta, opravilo je bilo, kakor da je njegov praznik. Iz cerkve sem šel za njima. Ustavil sem se na vogalu pod številko 9996, ko je okno nad mano zaškrtnilo. Gledal je name: vrsta koščenih zob se je smejala. Poslej sem opazil, kako mi je včasih sledil. Od časa do časa si je nataknil črna očala.

Tramvaj se je zazibal v toplino majskega dneva. Vozim se na pogreb, v mislih sem le pri dekletu, ki sem mu dal ime Evelina. Želim si, da bi bil pogreb že mimo, pri dekletu pa nisem prišel niti do zaves smrti, ki z njo domuje.

Ob nedeljah popoldne so bili v naših krajih najlepši pogrebi. Kdor je umrl v petek, je imel srečo, da je bil pokopan v nedeljo popoldne in skoraj vsa fara je šla za njegovo krsto. Ljudje so potem dolgo rekali: „Imel je lep pogreb, res lep pogreb je imel...“

Župnik v sosedni fari je zbolel. V nedeljo sem stal ob našem župniku na grobu fanta, ki mu je mlatilni stroj odtrgal roko. Opravilo je bilo mimo, začelo se je obredje, lastno samo tej fari. Dekleta so pristopila h grobu — v cerkvenem pevskem zboru so bila samo dekleta —, voditeljica zbora je ponesla velik zvezek pevkam pred oči, dala znak in zapele so žalostinko. Zvezek je bil v debelih modrih platnicah, na velikih straneh so stale velike črke, med besedilom živo poslikane podobe angelov, svetnikov, Boga Sodnika, v ozadju smrt, za njenim hrbtom Satan ves v črnini. Besedilo, slike, napev — vse je bilo delo voditeljice pevskega zbora. Pesmi so bile zložene v dvanajst kitic, vsaka kitica je imela dvanajst verzov in vsak verz enako število besed. Opevale so pokojnika življenje, njegove zadnje ure, slovo od staršev, bratov, sorodnikov in prijateljev. Mene je najbolj zagrabil refren, ki se je ponavljal: Roka, na eni strani noter — roka, na drugi stran ven. Drobne roke sem stiskal pod paramente, ki mi jih je župnik naložil čez lakte, zahajajoče sonce me je ščemelo v oči, pesem je šla h koncu, ko sem opazil svojo sestro, kako rine proti pesnici; dobila je zvezek, ko je bilo pesmi konec.

Dolgo sem se trudil, da bi doma odkril zvezek. Krožil je med vsemi, pred menoj so ga skrivali. Prišel je dan, ko sem bil sam doma. Pretaknil sem vse, našel zvezek, se umaknil v skrivališče v drvarnici in — bral, bral. Gledal sem podobe smrti, črnobeke okostnjake, zavite v temnomodre ali krvavordeče plašče. Kosa na ramenih smrti je bila v rumeni barvi. Sledili so angeli in svetniki, sv. Jurij je bil podoben generalu Lavdonu iz knjige Čast in slava habsburškega cesarstva. Zvezek je ostal pri meni nekaj dni. Ko sem ga vrnil na staro mesto, je bilo ravno prav: pesnica je prišla ponj, v sosedni fari so imeli spet pogreb.

Še ena pesniška zbirka je priromala v naš dom tiste dni. Bila je prva izdaja Gregorčičevih pesmi. Sive, gosto ošpičene črke na naslovni strani. Nisem razumel besed, da je „izdajo omogočil mecen notar Gruntar...“ Prebiral sem, dojel le malo. Bilo je čudno, a lepó. Lovil sem besede, plule so mimo, rahlo kot pene: ljubezen, lepota, resnica, nedolžnost, večnost... Kupil sem si zvezek, začel pisati, pisal ure in ure. Bil sem kar odsoten, kakor zamaknjen. To je bilo zame usodno. Iskali so me, sestra je klicala po dvorišču; nič nisem čul. Nazadnje jo je zaneslo v drvarnico. Bil sem ravno nad novo stranjo. Sunila mi je pod roko, iztrgala zvezek, pred očmi se mi je zavrtilo; še sem sedel, ko sem slišal, kako se je praznila knjižnica med poleni. Bil sem na robu nečesa hudega, rok nisem čutil.

Dolgo si nisem upal iz drvarnice. Zbudil sem se, ko sem slišal, da je nastal v hiši dirindaj. Stekel sem čez dvorišče na ulico in se potepal dolgo v mrak.

Kaj sem storil? Polagal sem besede v zvezek, bile so besede: ljubezen, smrt... Le kam naj se dam? Kako bo doma, razvedelo se je že pri sosedih in med otroki — jutri bo v šoli jo.

Potepa je moralo biti konec, večer se je sipal. Ko sem se hotel prikrasti v zadnjo sobo, so me v prvi sobi čakali kakor v špalirju. Moral sem skozi predor sester in bratov v sobo k mami.

Sedel sem na klopco za njenim hrbtom. V prvi sobi je vse potihnilo: prisluškovali so. Mama se ni ganila, ni me pogledala, molk me je stiskal za grlo. Globoko sklonjena je šivala. Stisnil sem se ji ob krilo. Želel sem si, da bi vstala, nekam segla, vresknilo bi, sladko zabolelo — bilo bi mimo, vsega bi bilo konec.

Čakal sem kazni, morala bi priti. Igral sem se z nečim, kar je bilo kakor posvečeno. Po nemarnem sem se igral, hotelo me je biti sram, čutil sem, kako sta me boleli besedi: Ljubezen... Smrt...

Zvezek je ležal sredi mize, široko odprt, kakor je bila odprta velika mašna knjiga, ki sem jo vsako jutro prenašal z leve na desno in z desne na levo stran oltarja. Gledal sem velike črke, videl, kako sem besede pravilno razporejal. Luč je rezala črke, tresoč sem se naslonil na mamo. Oni v predsobi se niso premaknili, noben stol ni zaropotal, nikdo ni smuknil čez prag.

Nič se ni zgodilo, strahotno nič. Mama je vbadala šivanko, vbodljaj za vbodljajem — in čakala. Slonel sem na njej — velik grešnik, rad bi pokazal roki: poteze greha bi se poznale, zažarele bi, kakor da bi hotele zgoreti. Stisnil sem se bliže. Mami je bila glava čisto nizko med rameni, silila je k prsim, breme je naraščalo, trlo jo je, hotelo jo je zlomiti... Le za ped sem bil od njenih lic: šivanka je bila ob ustnici, komaj jo je vbodla, je bila šivanka spet na ustnici. Vedel sem: nekje je solza. Bilo jih je vedno več, zadrževala je vzdih... Tiho dihanje dveh bitij je hlepelo nekam daleč, daleč. Le nit je pohitevala po pomoč.

Moral sem biti mrtvaško bled: šivanka ni več vbadala pravilno, oči niso mogle skozi tančico solz.

Besede ni bilo, ni bilo besedice.

Če bi me mama sama malo potresla, bi se sesul v prah in pepel. Sekunde so trajale, kakor da bi bile ure, nit se je umirjala, oči so se otresale koprene. Vstala je, počasi in težko, se obrnila proti meni, mi objela glavo v svoje vroče, vlažne roke, kot da bi me hotela oprati za vso večnost, me rahlo pridvignila, usmerila svoje oči v moje in me dolgo, dolgo gledala.

Oh: Beseda...

Za vedno bi mi razkrila skrivnost. Bil je pogled, samo pogled: bile so oči, velike in lepe, kot nebesa dobre, za življenje, za smrt pregloboke.

Nekaj dni zatem sem videl zvezek v rokah gospoda nadučitelja. Gledal me je s čudnim, prijaznim nasmehom in ko ga je rinil med knjige na polici, je bil počasen, zadržan, skoraj nežen.

Ob nedeljah se v Buenos Airesu tramvaji umikajo avenijam; vozijo po stranskih ulicah, polnih senc in pritajenega šumenja. Tramvaj ne vozi, ne polzi; dviga se, kakor da bi bil med nebom in zemljo.

Pomikal sem se proti središču mesta, do bolnišnice je bilo še daleč, daleč...

Evelino sem iskal, srečen, ker me je trgala od poti v bolnišnico. Ker v cerkev ni prihajala, sem jo iskal po ulicah. Pred hišo pod evkalipti sem postajal kar sredi ceste. Le malo vozil je prihajalo mimo. Zrl sem v vrata, upal, da se bodo odprla in bom spoznal, da se je v hiši zgodil čudež: smrt je oživila, smrt živi... Vrata se niso odprla. Ni bilo nikogar, ki bi vsaj potrkal nanje.

Nekega dne sem se zmotil, vrata so se odprla, dekle je pohitelo čez prag, v nekaj sekundah je bila že pol kvadre daleč. Krenil sem za njo. Umirila je hojo, spoznal sem, da gre v park na gričku nad kolodvorom. Sedel bom na klop, čakal, grebel v njeno in svojo misel, iskal resnico. Bil sem že v drugi kvadri, bila sva blizu, ko sem zaslišal korake, udarce palice ob tlak. Ozrl sem se: trd klobuk je čepel nad sivimi lasmi, črni brki, kamnita vrv ostrih zob pod njimi; natikal si je črna očala.

Zdrvel sem mimo Eveline, se spustil po hribu skozi park na kolodvor in v nekaj minutah bil v ulici Maipú, iskal zavetja, zagledal čudno igralnico, naglo kupil ploščice, si zastavil igro pri prosti mizi. Nisem še začel vrteti vzmeti, ko je potolklo za mojim hrbtom.

Sledil mi je, me zasledil.

Postavil se je ob sosedni mizici, razporejal dirko konj, si zastavil številko:

9996.

Tramvaji vozijo počasi, privozijo varno na cilj. Mislim sem, da sem sam v svojih mislih, ko sem začutil, kako je nekdo odločneje sedel na klop ob meni. Ozrl sem se in naježil obrvi, ko sem zagledal njegov široki smeh. Bil je Viktor Vida:

„E, duša draga, tudi ti na tramvaju, Ruda?“ je drobil razposajeno.

„... veš, so dnevi, ko se počutim dobro samo na tramvaju... zlasti kadar me moré besede, se luščijo misli, se rojevajo podobe...“

Dvigali smo se na most:

„Glej, smo kakor med nebom in zemljo... ves svet nama je priplaval naproti kot polna čaša... polna sedanjosti, ki je že večnost... glej, kako je Buenos Aires lep...“

„... kadar bom sedel ob tebi in te ne bom videl, me ne spoznaj, me ne ogovarjaj... so časi, ko sem votel za besede, slep za vizije in podobe... strašni dnevi, strašni...“

Naglo se je poslovil, kakor da bi se hotelo nekaj vriniti med naju... in se obrnil s stopnišča; ni se ozrl po meni, ostal sem sam z besedo, ki je za popoldanski obisk še nisem vedel.

Pred menoj je bila široka avenija, na desni je kipelo proti nebu poslopje Colóna. Ljudje so hiteli proti vhodom, nad vrati je glasno zvonilo k dopoldanskemu koncertu. Bil sem prepozen; blagajnik je okonce zaprl, ko sem prišel na vrsto. Hotel sem že naprej po trgu, ko je pristopil študent in mi ponudil: šesti sedež v loži je prost, tovariš ni prišel, prodal bi mi vstopnico. Kmalu sva bila v dvigalu in pred ložo.

„In spored?“ sem dehnil, predno je odprl.

„Dallapiccola, Schönberg in Stravinski,“ je zagostoliel. Mene je zazeblo: želel bi si danes kaj drugega.

Sedel sem v ozadju lože. Sopran je s spremljavo orkestra izvajal Dallapiccolo. Pianissimo v eni sami liniji nespremenljivosti, violine so komaj dihale, glas pevke je tlel kot tli plamen večne lučke, stvarstvo je legalo v šelest molčanja. Ozrl sem se v lože nasproti.

Evelina je bila v prednji vrsti, ob njej Pablo in Marcelino — imeni sta kar jeknili vame — za njima je stal oni, snemal črne naočnike, se pripravljaj, da ponese kukalo k očem.

Hotelo me je pogrezniti še globlje v naslonjač, melodija se ni dvignila niti za las zvoka. Bil sem prisoten in odsoten, ubog in bogat:

„Resnica je v številki 9996; kako jo bom odkril?“

Oni med koncertom kukala skorajda ni snemal z oči. Po meni je lezlo; čutil sem steklenost mraza. Ko je bilo koncerta konec, sem naglo vstal, se še hitreje poslovil, bil na trgu, si vzkliknil:

„Za poldrugo uro sem bliže hiši smrti...“

Odhitel sem, za menoj so se zlivali iz Colóna. Nisem si drznil pogledati, kam gredo, kje imajo vozilo.

Kam naj se dam?

Tudi najbolj hrupna avenija je ob nedeljskih popoldanskih urah tiha, kakor mrtva. Do bolnišnice je še daleč, lahko bi se spustil do reke... Še bolj bo prazno, ob sebi bom slutil steno vode. Razrvanost bo za mojim hrbtom, oči bodo počile na mirni, modri gladini valov.

Na oglu ulice Maipú sem se spomnil; kar zaneslo me je. V igralnici bo ob tej uri mir, le redki bodo ob mizicah ali zabojih. Sam bom med mrtvimi predmeti, ogoljufani čas me bo odrešil.

„Ali imaš besedo za bolnika?“ je jeknilo srce.

Stal sem v žgoči tihoti, bilo je v soboto popoldne, bilo je v Ljubljani, Ajdovščina pred kavarno Evropa je žehlala v praznoto. Tramvaji so se prepeljavali čez križišče, bilo je, kakor da vozijo po preprogah. Izza Rožnika in Šišenskega vrha je zvonilo: bilo je ob uri, ko je Ljubljansko polje pelo za delopust.

Čakal sem na vozilo. Zavrgel sem misel, da bi na Bled potoval z vlakom. Prijalo mi je, da bi se na avgustovski večer popeljal z avtobusom v naročje gora.

Izza vogla je prihajal Oton Župančič. Stanovala sva v sosednjih ulicah. Tolkel je s paličico ob tla, čez roko je imel plašč, na glavi visok, nekoliko pokvečen klobuk, nosil je črna očala, osrte poteze obraza so se lomile v trdoto. Zazeblo me je; na Bled potuje, živel je tam v poletnih mesecih, videval sem ga v vili ob Zaki. Najraje bi se okrenil in odšel proti kolodvoru, ko je privozil avtobus. Oton Župančič je vstopil prvi, sedel na sedež ob vhodu, voltairovski profil je rezal skozi steklo.

Že več let sva se in se nisva poznala... Bilo je že pred letom 1935, ko sem prvič sedel v družbo pri njegovi mizi v kavarni Union. Bila je njegova literarna družba, prihajal je mednje vsak dan; bilo je mnogo besed, iz Župančičevih ust jih je bilo malo, skoraj nič. Prihajal je, poslušal — ali je bil res prisoten, ne vem. Nikomur ni pogledal v oči, iz zvoka, iz kretenj je spoznaval, kdo je govoril, na obrazu ni bilo trzljaja, ki bi povedal, ali je odobral, ali je zavračal.

Dogajalo se je, da sva iz kavarne imela isto pot domov. Govorila sva — govoril je le on. Opažal sem, da včasih govori z menoj, kakor da sem res jaz jaz, brž nato pa je veljala beseda komu, ki nisem bil jaz. Ko sem ga popravljal, je od časa do časa dal vedeti, da ve, da sem jaz, nakar je bil naslednji dan zato ves čas v razgovoru z menoj v besedah z nekom drugim. Nekajkrat sem mu moral telefonirati. Bilo je isto: povedal sem mu ime, odgovarjal je meni, da je vsebina besed potem izzvenela nekam drugam.

Kako bo celo pot do Bleda? me je pretreslo.

Bil sem še ob avtobusu, še je bil čas, da bi odhitel proti postaji, ko sem se opogumil. Videl sem: obraz pogreznjen, naglo bom mimo v

globini vozila. Zmotil sem se: ko sem hotel pohiteti, me je zagrabil za rob suknje, pokazal na sedež ob sebi.

Krenili smo. Po prvih zlogih sem opazil, da jaz ne bom jaz. Bil je dobre volje, razvijal je dvogovor, drvel sem za njegovimi mislimi, on pa se je igral z lastnim monologom. Bil je usmiljen: ni se ozrl vame, ni opazil, kako mi je vroče, kako sem se oziral nekam po pomoč. Šlo je naprej, iz mojih razbitih stavkov je predel sliko, godel besede, kakor je hotel.

Legal je prvi mrak, ko sva se bližala Bledu. Sence med stenami klanca so bile goste, večer je bil svež, še prozoren. Ob meni je sedel, vesel, živahen, nad vse zadovoljen z razgovorom... Moji odgovori so mu bili po godu...

Le kaj sem govoril?

Pri Jeklerju sva izstopila, on se je usmeril proti Zaki, jaz sem krenil proti Toplicam. Ko je stopil s stopnišča, se je ustavil, zavil krajce plašča navzgor, drobno lice se je zakrilo, podal mi je roko in zaželel lahkonoč. Ujel sem še oči: zaman sem skušal najti resnico: okrenil se je, zbrzel proti dolinici. Glava je kopnela pod velikim klubukom, postava se je stresala, na koščenem obrazu je morala biti nekje uganka: sebi ali meni?

Ko je moral poskočiti čez rob steze, me je prešinilo:

Bilo je srečanje z Jeralo.

Žal mi je, da še isti večer nisem sedel in si zapisal, kaj sva govorila.

Beseda je bila nekje za zaveso... daleč, daleč!

Šel sem v igralnico. Pri mizah je bilo malo ljudi, na butanje vzmeti in tekanje kroglic je legala zaspanost. Kotalil sem žogo po zelenem polju, vedno bolj rasel v spoznanje, da sem blizu bolnika, moram se znajti, zbrati — tam bo mir še večji, kocka bo samo na eni konici.

Zaprl sem vzmeti, pogasil luči. Končal sem, ura je bila blizu. Okrenil sem se: zagledal sem ga, kako je prestopil prag. Široko je razprl roki, palica je obvisela v zraku, prestavlja je nogi kakor za balet, zobje so bušnili v smeh — in že je bil mimo mene.

Ko sem se zavedel, sem prvič opazil, da se nisem vznemiril. Šla sva mimo, v oči mi ni zasadil svojih zob, bil sem zanj kakor vsakdo drug.

Pogledal sem na uro: še vedno bom mogel priti peš do bolnišnice, sem sklenil in že bil na oglu sosedne ulice. Prečkal sem jo, hotel v prvo kavarno, ko sem se ustrašil njene mrtvaške globine. Bila je prazna, le pri mizi ob oknu je sedel Viktor Vida.

Ni me spoznal, pohitel sem, srečanje bi bilo boleče.

„Le zakaj piše Ruda Jurčec toliko o smrti...“ sem se spomnil.

„... zakaj ni konkreten?“

„...mistično skrivnosten... policijski...“

Stal sem pred vežo, le nekaj minut je bilo do njegove postelje. Rekli so mi: četrto nadstropje, dvigalo šte. 3, dvorana VI, levo.

Oni mi vso pot ni sledil, ni me pogledal, saj nisem zanj zanimiv... Viktorja Vide nisem pozdravil: v mrtvem dolgočasju nedeljskega popoldneva bi vozal odvijala, zavijala.

— — — — —

„Čaka vas, čaka — povedala sem mu, da ste prišli. Za božjo voljo, bodite kratki, ker je z njim hudo.“

Ni me čakal.

Stiskal sem pod pazduho drobni zvezek revije. Prav v tej številki je izšel njegov članek. Vse sem imel preračunano: odprl bom strani, mu pokazal, čestital in takoj prešel na pripovedovanje o slavnostnem večeru.

Bil je okrenjen proti steni... Obstal sem brez moči, zajel me je val tesnobe: ali naj pokašljam, ga potresem, ali pa naj zvezek kar položim na omarico? Rahlo sem se ga dotaknil, ozrl se je, bolečina mu je zvila obraz, dahnul je:

„Vidite, kakšen sem...“ in hotel je potegniti odejo čez sebe.

„Lepo, da ste prišli — da, in še revijo ste prinesli...“ se je krčilo telo, se počasi umirilo.

Hitel sem pripovedovati: prijatelji so se ga snoči spominjali, pri našam mu pozdrave.

„Vidite, z menoj ne bo nič več...“

„Ne, še mnogo boste napisali,“ sem hitel.

„Ali mislite?“ mu je trznilo okoli usten. Za hrbtom sem začutil bolničarko, potolkla me je na rame. Dal sem mu roko, naglo jo je umaknil, kakor da bi bilo preveč na dlani, ki je gorela, kakor da bi hotela zgoreti.

„Da, drži, še boste pisali,“ sem glasno ponovil. Telo se je nagnilo proti meni, oči so hotele skozi pezo bolečine, skoraj mirno je dejal:

„Ali res? Še bom pisal, kajne?“

Bolnišnico je zapustil nekaj tednov zatem.

Mesec dni pred smrtjo sem ga obiskal na domu. Bil jo poln optimizma, v živahnosti misli in besed me je prekašal.

Vedel sem: bolezen napreduje, dnevi so mu šteti. Bil je valboljšanja, ki je prišel, da bo splahnel v zadnji zadržljaj.

Menili smo, da se vsega tega ne zaveda. Delal je načrte, dajal pobude, razpredal bodočnost v domovini, kamor se bo vrnil, ko bo prišla ura.

Bilo je najino zadnje srečanje. Ko sem odhajal, mi je spet in spet pogledal v oči, kakor da me sodi. Slutil sem besedo, ki išče obliko...

Poslavljal sem se — a še ostajal in — čakal. Obraz je bil poln vere, ideje so kar vrele.

Spremil me je na vrt. Dolgo sva stala ob gredici, se pomikala proti izhodu — in se še in še ustavljala. Odprla sva vrtno duri, korak je silil na pločnik, roko sem mu že podal, ko je pobesil pogled proti tlu in spregovoril kakor mimo mene:

„Veste, tisti rokopis, saj veste..., tam ga boste dobili.“ Zadnje besede je izgovoril naglo, brž dvignil pogled — vse je bilo v redu, spet je bil veder, vesel...

V vlaku sem se zavedel, kaj ga je moralo stati, da je povedal... Ve resnico, a živi, kakor da bo šel v domovino, tam pisal, ustvarjal.

Ni se zbal besede, ki je razkrila resnico o smrti.

Bal se je za usodo besede, ki je ni hotel prepustiti usodi smrti.

Smrt je prišla konkretno blizu, a beseda o rokopisu se je predajala v posodo mistične ljubezni, ki je smrt nikdar ne bo mogla zlomiti.

Poslej sem čakal.

Prišlo je in odšlo. Prijatelj je čez nekaj tednov umrl. Nosil sem v sebi njegovo naročilo; bilo bi greh skruniti vsebino, ki so jo živeli drugi; ne ruši molka mrtvih ust! „Lep pogreb je imel,“ so rekali, ko so šli s pokopališča.

Bral sem stavek: pisatelj je tisti, ki nima ničesar povedati... Geslo generacije, ki človeka v pisanju več ne more najti in lovi v predmetih, svetovju, vsemirju sestavine tistega, kar naj bi pelo o človeku, ki je nekoč bil... Le drobna iskra je še pod pepelom in zaradi iskre bomo mogoče rešeni...

Prijatelj mi je iz Londona poslal najnovejšo knjigo Grahama Greena „A Burnt — Out Case“. Genialni umetnik evropske arhitekture Querry je dal vse, kar je bilo v njegovi umetnosti. Iskal je resnice v njej, odkritje poslednje besede, a je spoznal, da se je le do omrtvelosti pohabil. Pobegnil je v Kongo, kjer se skuša živ dati v grob med gobavci, ki jim je bolezen odžrla ude, ušesa, nosove, izgnilila oči... Na samotni misijonski postaji čaka — kaj? Da bi slišal poslednjo besedo Resnice — da bo rešen. Ni mu dano, kakor ne more biti nikomur, ki jo terjaja... Ko ga zadene morilčeva krogla, spozna vsebino besede, a jo more izreči šele, ko se odlupi z ustnic Beseda za priznanje večnosti.

Denis de Rougemont in Pierre de Boisdeffre sta močna esejista sodobne francoske književnosti. Prvi je napisal več študij o vlogi smrti in ljubezni v svetovni literaturi. Od antike prehaja skozi evropsko zgodnjo mitologijo in prihaja do vzporeditve: ljubezen doživi uresničenja samo v smrti, stari Grki so poznali enačbo: Eros — Thánatos.

Kadar je nanese, sem posedal v parku, ki je pri nas na gričku, kar je redkost v Buenos Airesu. Pod hribom so železnica, široka avenija z avtobusi, trolejbusi in kolektivi — onstran planote je reka, morje, samo roko bi položil na gladino vodovja in poneslo bi me domov...

Priznam, da sem trpel zaradi številke 9996. Vse mi je bilo blizu, srečaval sem Evelino, jo videval v družbi s Pablom in Marcelinom in še z onim si nisva bila več sovražna... Sicer pa, zakaj neki? Saj se nismo niti poznali; res je, dekletu sem dal sam ime po svoje, fantoma sem odmeril pomen, njegovega imena si nisem upal niti skrivaj povedati... Ljubezen je nekaj velikega, umrla bi, prenesla bi se v smrt, če bi jo zajel v Besedo; Smrt bi postala živa, ne bila bi več smrtna, če bi spregovorila, povedala Resnico.

Bila je turobna septembrska nedelja 1960. Prijatelj je bil že pol leta pod rušo, name je legala vlaga ene prvih pomladanskih nedelj, ki so v Buenos Airesu polne raztrganosti. Bilo mi je, da bi sedel za pisalni stroj, začel pisati. Zunaj je bil dan in ni bil, megla se ni dvignila, oblaki so polzeli, kakor da bi hoteli česati možgane. Misli so bile, besede bi prihajale, melodije ni bilo. Preždel sem skoraj ves dan, popoldne me ni vzdržalo, krenil sem za spomini, prehodil pot, ki me je čakala že mesece in mesece, tedne in tedne. . .

Vrnil sem se pozno, avenije je že zalivala samota, izginil sem v senco svoje ulice. Komaj sem bil v sobi, je zapel telefon. Bil je prijatelj, v glasu zdrobljen:

„Čuj... Viktor Vida je mrtev. ..umrl je... danes zjutraj na postaji Urquiza... Pod kolesi...“

Odložil sem slušalko... Zalilo mi je oči, iz teme je zasijalo: šestica se je postavila na glavo, Smrt mi je ponudila besedo: končano je; vidiš, vse je izravnano, vse je v ravnotežju, smrt je harmonija, številka je enostavna: 9999.

Naslednji dan je bil pogreb in bil sem med pogrebci, ki smo Viktorju Vidi dali lep pogreb. Ko sem stal ob grobu, sem si zaželel, da bi položil obenj del svoje bolečine, nad katero bi bil tudi on srečen.

Prijatelj Vida me je razumel: popoldne sem imel napisan prvi koncept pravlјice 9 9 9 9 .

III.

Evelina živi v mojem barriu, le nekaj kvader je do nje. Na hiši je še številka 9996; niso je še sneli. Evelina prihaja in odhaja, Pablo in Marcelino jo čakata na oglu, oni ni odložil črnih očal in paličice.

Smrt je odnesla le drobce, dejansko me je ogoljufala, ker sem le jaz prekopicnil številko. Strah pred Besedo se je le oddaljil, rinem naprej, kakor da bi se hotel skriti pod balzamom nemoči, omrtvelosti. Kadar zazvoni pri cerkvi plat zvona, se potajim, ne slišim, dasi vidim prizor...

Kadar je misel skopa, suha, se zatečem, odprem župančiča, se predajam igri Jerale:

„GLAS ŽIVEGA:

V meni poje zvok
tajnostnih voda...
kakor duš sestra
v meni je pretok...
V meni strah in tuga,
v meni slast in strast,
nada in zavetje
tisočero duš...
druge išče druga
v meni... jaz sem struga
tisočero duš...

GLAS MRTVEGA:

V tebi je spočetje...
V tebi...

HUDIČ:

Jerala, ali čuješ še?

JERALA:

To vidim le,
da govorite še,
a čujem ne."

Pred dnevi je prišlo nadme. Krenil sem za pogrebci, bil v cerkvi, predno je bila krsta na katafalku.

Ozrl sem se na desno. Eveline ni bilo. Čakal sem. Orgle so bučale.

Pri „Requiem aeternam..." sem spoznal njegov glas. Bil je bliže, globlje, mirnejši, zanosnejši, varno oznanjujoč večno plačilo.

Eveline ni bilo, hotel sem oditi, ko sem se ozrl. On je stal ob ograji kora: med tesnima stebroma podolgovata glava, kamnit v potezah — izraz kakor na gargulah stare gotske katedrale.

Zabučalo je. Glas je planil v fortissimo:

Dies irae, dies illa...

Oči so iskale.

Evelina je bila za orglami. Lovila je registre, pedali so tolkli urejeno, od časa do časa je položila oči na pevca, lovila z njim soglasje, se podrejala njegovemu zmagoslavju.

Počakal sem, videl, kako se je končalo opravilo. Videl sem, kako sta se spuščala po stopnišču, kako sta govorila. Bučalo je okoli mene. Morali so biti zadnji akordi, bili so, a jih nisem čul.

Še in še ju videvam... kakor da ne vem za njun odgovor, ker svojega ne morem odkriti. Vidim, da govorita le malo, a v meni poje molk...

Dolgo ostajam ob svojem stebru na levi strani ladje. Name lega — kaj?

Le to vem: nikdar ne bom našel besede o njiju, svoje besede, ki bi ju smel v celoti položiti ob njiju. Ko bi vse povedal, bi vedel, da nisem povedal ničesar. Med črko in mislijo je beseda lok, ki si v času in prostoru ne more najti opore, trka na vrata večnosti.

Ostajam v cerkvi pri opravi — in čakam: na koncu se začenja tisto, kar je v začetku upalo na konec. Ko je vse pri kraju, zapoje:

In Principio Erat...

— — — — —

Ko se razhajamo na stopnišču pred cerkvijo, se vlega med nas kakor struga, se preliva, vriva, boli, boža kot balzam posvečena slutnja vsebine, se ponuja v razcvet.

Beseda reže, boli, skeli — prosi za uresničenje.

— — — — —

Blizu je bližina Besede —

knjige

M. F. SCIACCA (ED.), LES GRANDS COURANTS DE LA PENSEE CONTEMPORAINE MONDIALE. I. PANORAMAS NATIONAUX. MILANO (MARZORATI) 1958.

Genovski ordinarij teoretične filozofije Michele Federico Sciacca je eden najbolj poznanih sedanjih italijanskih filozofov. Razvijajoč svoje misli na črti platonizem — avguštinizem v dialektični razravnavi s tezami Gentileja je zamislil lasten filozofski sistem „objektivnega idealizma“. „Opere complete“ mu je 1958 začel izdajati dr. Marzorati v Milanu. Pri istem velikopoteznem založniku znanstvene literature je prof. Sciacca prevzel nalogo, izdati v širokih obzorjih zasnovan pregled sodobnih miselnih tokov v svetu. Prvi del, prikaz filozofske misli po posameznih narodih, je izšel v dveh obsežnih zvezkih. Naslednja dva dela, o vodilnih tendencah in o pglavitnih osebnostih, sta v tisku, oziroma v pripravi. Izdajatelj sam je pisec sintetičnih pregledov o novejši filozofiji. Njegov „Il Secolo XX“ štejejo med temeljna dela o moderni italijanski filozofiji. Širšim krogom je namenjen očrt novejše filozofske misli v svetu, od romantičnih začetkov do današnjih problemov, ki je že v več izdajah izšel pri Mondadoriju: „La filosofia, oggi“.

Skoro brez izjeme je izdajatelju uspelo poiskati zanesljive sodelavce. Med njimi najdemo priznana imena strokovnjakov: nemško filozofijo je obdelal F. J. von Rintelen, cenjen krščanski filozof kulture in vrednot; italijansko že pokojni krščanski spiritualist Armando Carlini; rusko sorbonski specialist za zgodovino ruskega duha Pierre Pascal; angleško (vključno dominione razen Kanade) cambriški profesor A. C. Ewing; avstrijsko graški neoskolastik J. Fischl. Žal sta v izjemi zapopadena pisca članka o „jugoslovanski misli“ zagrebška profesorja matematik Djuro (tudi Gjuro) Kurepa in filozof Vladimir Filipovič. Nekatere dežele pod kontrolo komunistične stranke so ob-

delali emigranti, tako je duhovito razpravo o romunski filozofiji prispeval nesrečni letošnji izbravec za Goncourta Vintila Horia.

„Jugoslovanski“ donesek se neprijetno loči od vseh drugih očrtov v tem, da pisca nista dobro razumela izdajateljevega načrta. Namen knjige je obravnavati filozofsko mišljenje; pozitivne znanosti in lepa književnost so zajemljive le toliko, kolikor so dajale pobude in nakazovale probleme filozofiji, kolikor vsebujejo in nosijo snovno filozofske misli, kolikor stojijo pod vplivom formalno filozofskih idej. Edino članek o Jugoslaviji se izgubi v naštevanje znanstvenih rezultatov nekaterih jugoslovanskih raziskovalcev v pozitivnih vedah in v ponatiskovanje nekaterih imen iz literarne zgodovine, izogne se pa obravnavanju notranjih odnosov med filozofijo in drugimi kulturnimi panogami.

Samo Arabci in nekateri za povprečni dodanašnji evropski občut „eksotični“ azijski narodi so čutili potrebo, svoj opis uvajati s splošnimi pojmi o deželi in ljudeh... in jugoslovanska profesorja. V času vsekontinentalnih zunanjepolitičnih naponov sedanjega beograjskega režima to pač ni v „smislu zgodovine“.

Med tem ko se drugi pisci — z izjemo češkega in bolgarskega, ki oba služita za jeklenim zastorom — trudijo za objektivno vršino, pišeta zagrebška profesorja v funkciji vladujočega režima. Že v uvodnih besedah ne moreta skriti politične skrbi, ki jih v „kulturi Jugoslavije“ povzročajo neke „tendances individuelles (menda sta hotela reči particulières, oziroma bolje particularistes) et séparatistes“. Zato tem bolj poudarjata: „Il faut pour cela, d'autant plus souligner l'importance des moments et des idées individuelles (?), qui tendirent vers l'unité de pays et la réalisèrent“. Da more tak vidik biti selektiven v politični zgodovini jugoslovanskega koncepta, je jasno, v zgodovini filozofije pa spada le v korolarij o socialnih in političnih vplivih filozofskih misli, ne pa med temeljna določujoča počela filozofsko-zgodovinskega obravnavanja.

Miselna smer, ki je v skladu z jugoslovanskim integralizmom, je po mnenju avtorjev komunizem, oziroma njegova uradna materialistična filozofija. „Ce n'est que par l'ideologie du materialisme historique et dialectique qu'on est parvenu à une integration de la pensée“ (1279). Seveda je ta stavek le ideologija, ki naj opraviči ne zgolj dialektična (v aristotelskem pomenu) sredstva, s katerimi je bil naložen dialektično (v marksističnem pomenu) molk vsem drugim filozofijam v Jugoslaviji. Sicer pa filozofa ne zanima filozofija kot sredstvo za mišljenjsko integracijo družbe, zanj je misel sama dovolj neizčrpna.

Ta briga za ideološko integracijo je skupna vsem kolektivističnim kulturam. Sofijski profesor Ivan Sarajlov ji tudi poje slavo: „En Bulgarie d'aujourd'hui, nous trouvons réalisé le rêve d'Auguste Comte

d'une société qui a atteint le but auquel, selon ce penseur, aspire l'humanité: unité et harmonie des conceptions".

Politično pogojeno gledanje na filozofijo nujno izkrivi vrednotenje filozofskega dela, tako glede njegovega sistematičnega kot zgodovinskega pomena. Objektivna podoba filozofskega prizadevanja v prvi Jugoslaviji izkazuje znanstveno nepomembnost in manjvrednost diamata. Edini profesor na jugoslovanskih univerzih, ki je učil neke vrste materializem, je bil beograjski Dragiša Djurić, ki je na svoj način vezal pozitivizem s historičnim materializmom. Danes mu zato pripisujejo večjo miselno silo, kot jo je dejansko imel, očitajo mu pa tudi, da je uničil dialektiko in vulgariziral historični materializem. To omeni tudi članek; toda pripomba, da ni bil pravi marksist, je zanimiva le za doktrinarje v Jugoslaviji. Da se je precejšen del mlade inteligence v Jugoslaviji zapisal „cerkvi“ dialektičnega materializma, ni dokaz za miselno šibkost nematerialističnih filozofov, pač pa za primitivno mišljenje večine akademskega naraščaja. Pojav je sociološko mogoč le v okolju, kjer univerza ne uveljavlja v kulturnem življenju tiste funkcije, ki ji pripada, kjer kulturno življenje določajo literarne revije in visokošolski klubi. V različni meri velja to za vse južnoslovanske prestolnice. Podčrtati pa je krivdo univerze, ki se je zapirala v akademizem in obravnavanje pekočih političnih in socialnih problemov brez znanstvene cenzure prepuščala nekompetentnim pisateljem.

Življenjska usoda Branislava Petronijevića tragično ponazorjuje preizročenost jugoslovanskih akademskih avtoritet obračunavanju ideološkega sektantstva. Gotovo najbolj poznan jugoslovanski in srbski filozof svoje dobe, kar po pravici poudarja članek, je 1954 v revščini umrl v Beogradu, kamor se je povrnil iz Pariza. V redkih seznamih evropskih filozofov, ki sploh omenjajo kakšno ime iz Jugoslavije, redno nahajamo Petronijevića, ki je tvorec samostojnih sestavov: „empirioracionalizma“ v spoznavni teoriji, in „monadološkega monopluarizma“ v metafiziki. V Srbiji je imel pravi položaj filozofskega patriarha; zaradi svojega polihistorso širokega raziskovanja je med srbskimi znanstveniki užival velik ugled. Po sredi dvajsetih let pa ni več publiciral pomembnejših del iz filozofije. Vebrova filozofija v tridesetih letih je bila mnoge bolj v skladu s sočasnim evropekim razvojem.

Beograjski profesor Miloš Djurić je označen kot „le meilleur connaisseur yougoslave de la philosophie et de la culture grecque“. Če prevajanje filozofskih textov daje izkaz za filozofa, potem bi moral biti med Slovenci omenjen tudi Anton Sovre (Sokratov zagovor, 1923; Phaidon, 1929; Predsokratiki, 1946; Poslednji dnevi Sokrata, 1955; prvi je prevajal Platona Apologijo in Kritona). V mednarodni stro-

kovni literaturi o antični filozofiji je bil doslej najbolj upoštevan prispevek iz Jugoslavije p. Šančeva S.J. interpretacija Aristotelove sentence o sestavi teles.

Med hrvaškimi filozofi je Stjepan Zimmermann brez dvoma vsaj toliko originalen kot Fr. Marković, A. Bazala, Vladimir Filipović, P. Vuk-Pavlović, Vl. Dvorniković, zato njegovo mesto med filozofi drugega razreda ni v skladu z njegovim dejanskim pomenom. Označba njegovega dela ("tres actif", 11 knjig, "a lié problèmes neoscolastiques aux problèmes de la culture et de la vie") je vse preveč zunanja.

Celo stvarno nezadovoljivo informira odstavek o slovenski filozofiji. To predstavljajo "dans trois directions": France Veber, Aleš Ušeničnik in Alma Sodnik.

Veber naj bi oblikoval vedno bolj „svojo lastno varianto Meinon-gove metode“. Vsebinsko neprimerno več povedo Trstenjakove označbe: „Ein neuer Weg zur Seinsphilosophie“ (v freiburškem "Divus Thomas" 1939) ali "Von der Gegenstandstheorie zum Existenzialismus" (v dunajski Zeitschrift f. Philos., Psychol. und Pädagogik, 1957). Po samosvojem in samostojnem razvijanju izhodiščnih misli svojega učitelja prav nič ne zaostaja za Petronijevićem ali Bazalo. K poznanju Vebrove filozofije, posebno izven nemško govorečih dežel, je mnogo doprinesel Ser. Zečević (Francisci Veber theoria de persona, Montreal 1954). Ruse je seznanil z njim pokojni prof. Evgenij Spektorski (pariški Put, št. 46, Janvar-Mart 1935 g.: Slovenska knjiga o Boge).

Aleš Ušeničnik je „tipičen reprezentant neosholastike“, „kaže originalnost v interpretaciji sholastičnih pojmov“. Ko bi tipično površni pisec navajal vsaj bibliografijo, bi opazil, da so Ušeničnika prevajali v tuje jezike, kar mu sicer tako imponira, in se za njegovo izvirnost pobleže pozanimal. Veber je rad opozarjal na razliko med filozofi in profesorji filozofije. Vebrova učenka gospa Alma Sodnik ni nikdar govorila o kakšni svoji filozofski smeri in sama označuje kot svojo stroko zgodovino filozofije. Ko bi bil omenjen njen „Descartes“ (1934), bi tuji bralec mogel ugotoviti, da Kartezijev jubilej ni šel brez sledu mimo Slovencev.

Aleš Ušeničnik je v drugi polovici tridesetih let nekoč dejal, da se s filozofijo na Slovenskem zares strokovno bavi samo še Veber, potem pa pridejal: „Pa nekoliko dr. Derganc.“ Ta „filozof - zdravnik“ (A. U.) je izdal prvi slovenski filozofski slovar (v pedagoški reviji „Popotnik“) in knjigo svojih filozofskih zbranih esejev „Svetozor“ (1936); ima vsaj toliko pravice do omembe kot np. amater Zdenko Verlič.

Pisec prve v slovenščini izdane filozofske knjige (Vvod v modroslovje, Matica Slovenska 1887) je Frančišek Lampe, ki je posebno s

svojim „Dušeslovjem“ položil temelje slovenski filozofski terminologiji (MS, 1890). Tako sta Aleš Ušeničnik in Fran Kovačič (Občna metafizika 1905, 2. izd. 1929; Kritika, 1930) mogla nadaljevati že začeto delo.

Do ustanovitve univerze v Ljubljani (1919) so bile edine visoke šole s filozofskimi stolicami na slovenskem ozemlju bogoslovna učilišča. Srbom in Hrvatom je bilo mnogo preje omogočeno posvetiti se poklicno filozofiji (Veliko školo je dobil Beograd 1863, univerzo 1905; zagrebško univerzo je ustanovil Sabor 1874). Da je vkljub takim neugodnim pogojem prišlo do akademsko vrednega filozofskega slovstva, priča za kulturno resnost slovenskega okolja.

Prvi imetnik stolice za psihologijo v Ljubljani Karel Ozvald je med drugimi deli izdal „Osnovno psihologijo“ (1932) in „Prirodoslovno in duhoslovno smer psihologije“ (1934). V češčini je pisal eksperimentalni psiholog Mihajlo Rostohar, ki se je po drugi veliki vojski vrnil v domovino in z brnske prešel na ljubljansko univerzo (Uvod v znanstveno mišljenje, Praga 1909; Studie z vyvojevě psychologie, Dil. I, Brno 1928; izdajatelj edine češke psihološke revije: Psychologie, Časopis pro Theoretickou i užitou psychologii, 1934 do 1947).

Pod ideološkim režimom po revoluciji je resno filozofsko delo mogoče le na skrajno omejenem odseku filozofskega raziskovanja. Najmočnejša filozofska osebnost v drugi generaciji akademskih učiteljev filozofije Anton Trstenjak je tudi v takih, sicer nenaklonjenih razmerah, znal ustvariti več pomembnih del iz eksperimentalne in fenomenološke psihologije. SAZU mu je izdala razprave o zaznavanju barv, o psihologiji dela in umetniškega ustvarjanja. Poljudno-znanstvene knjige iz psihologije življenja pri Mohorjevi so vzbudile zanimanje tudi v zamejstvu. „Med ljudmi“ je izšla v italijanskem prevodu (Milano 1956). Istotam je drugo izdajo doživel prevod „Psicologia e pedagogica nell'insegnamento religioso“ (1955). Par pozicij iz njegove bibliografije nazorno pokaže bogastvo problemov in mednarodno priznanje: Le rôle cognitif des émotions (Actes du 11-ème Congrès International de Philosophie, Bruxelles 1953), A critical study of the hypothesis of the affinity of instincts and sympathetic facial expression (Archivio di Psicologia —milanske katoliške univerze— 17, 1956), Die Angst im mehrdimensionalen Licht (protestantski nesečnik za pastoralo, psihoterapijo in vzgojo: Wege zum Menschen, 1956).

Vodilni nemški filozofi upoštevajo spoznavno-teoretično tehtno razpravo o neposredni danosti v zunanjem zaznavanju, ki jo je spisal Husserlov učenec dr. Herman Lešanc (Archiv f. gesamte Psychologie 102, 1938).

Z logističnimi problemi se je ukvarjal Mihael Markič in književno objavil delo: „Izpopolnjena in izenostavljena silogistika sledeča metodi kompleksnih števil“ (1920).

Skromna slovenska filozofska književnost priča vsaj za obstoj dosti živahnega zanimanja za filozofska vprašanja v dovolj široki plasti izobražencev. Slovenska filozofija je res še v začetkih, ima pa v Alešu Ušeničniku in Francetu Vebru tako solidne temelje, da more na njih zidati svojo stavbo, vredno evropske kulture. Nikakor pa ni šestnajstina neke jugoslovanske filozofije; v vlogo siromašnega sorodnika je potisnjena le od neznanja piscev (Srbom in Hrvatoma sta odmenila po celo stran, Slovincem 8 vrstic). Podobno razmerje je opazati tudi v drugih poglavjih članka.

Sicer pa pod režimom partijnosti filozofski raziskovalec ali učitelj ni važen, celo ne v vlogi „delavca na poprišču filozofije“, važen je t.i. ideološki borec, alias propagator in agitator. Filozofija kot oddelek agit-propa. Zato se „jugoslovanska kultura“ zadovoljuje z imeni: Ognjen Prica, Otokar Keršovani, Božidar Adžija, Veselin Masleša, Dj. Jovanović, tudi na torišču filozofije. Po isti poti je uveden v filozofijo tudi Tito. Potem, ko pisca hočeta ugotoviti nek razmah dialektičnega materializma že po prvi svetovni vojski, nadaljujeta: „Les idées d'organisation (!) du Parti Communiste étaient fort utiles, mais présentaient aussi quelques inconvénients jusqu'en 1937 alors que Tito assumait une position importante au sein du Parti et inaugurerait une lutte antirevisioniste et culturelle (!) pour les principes du materialisme historique et dialectique.“

Kot člankarja sama ugotavljata, dominira v Jugoslaviji po drugi svetovni vojski v političnem in kulturnem oziru doktrina partije. V tej jugoslovansko poudarjeni eri filozofije je med profesorji univerz omenjen Boris Ziherl, pisec publikacije „Dijalektički i istorijski materializam“. Neki srbski intelektualci so vedeli povedati, da se je Boris Ziherl, ki je bil od 1945 do 1950 vodja Instituta družbenih ved (višja partijska šola) v Beogradu, moral od tam umakniti, ker v svoji togosti ni bil kos duhovitim opombam Djilasa in njegovih..., na filozofsko stolico ljubljanske univerze.

Med tistimi, „ki so pripravljali in kovali Jugoslavijo in njeno kulturo“, imenujeta pisca več pozitivnih znanstvenikov. V smislu knjige bi bilo podati njih filozofske nazore, toda mesto tega naštevata le raziskovalna dognanja važnejših znanstvenikov južnoslovanskega rodu, najprej matematikov, potem fizikov in biologov, praktično Srbov in Hrvatov, ker sta od Slovencev omenjena le matematik Plemelj (tiskan napak kot Premelj) in kemik Samec. In še tu je mednarodno priznani matematik Plemelj (1954 ga je Bavarska akademija izbrala za dopisnega člana, kjer mu je drug iz Jugoslavije le noblovec

Ružička) odpravljen s 4 vrsticami, medtem ko je Mihailo Petrovič dobil celo stran.

Kdor se loti pisati članek, ki se tiče slovenskih fizikov, bi se že moral poučiti, da so bili kar na treh avstrijskih univerzah konec 19. stoletja ob istem času profesorji fizike Slovenci: Jožef Štefan (umrl 1893) na Dunaju, Ignacij Klemenčič (umrl 1890) v Innsbrucku, Simon Šubic (umrl 1903) v Gradcu. Slavnemu odkritelju Štefan-Bolzmannovega zakona je bil prvi učitelj fizike celovški profesor Karel Robida OSB, avtor prve slovenske „Fizike“. Z najmlajšimi slovenskimi fiziki bi se mogla člankarja seznaniti v publikacijah ljubljanske akademije in univerze, ki jih kot dolžnostne izvode dobiva zagrebška univerzna knjižnica. Od 1953 izdaja ljubljanski Zavod za jedrsko energijo pod vodstvom prof. Peterlina svoje Reports.

Kemik Fritz Pregl (in ne Fregl), ki je 1928 dobil Nobelovo nagrado, je sicer rojen v Ljubljani in slovenskega rodu — vnuk Mihe Pregla, Bleiweisovega sodelavca pri ustanavljanju Novic —, toda se je štel in ga štejemo za Nemca.

Med naravoslovce, ki so tudi filozofirali, spada svetovno znani (dela v nemščini in ruščini) strokovnjak za električne transformatorje Milan Vidmar. Njegova knjiga „Moj pogled na svet“ (1935), v kateri iz nekih dognanj moderne fizike skuša izvajati neosnovane filozofske sklepe, je izzvala živahno debato v ljubljanskem Filozofskem društvu in povzročila trezni in umerjeni odgovor matematika Riharda Zupančiča „Determinizem in fizikalna slika sveta“ (1937). Mimorede: Zupančičeve razprave iz čiste matematike so prinašala poročila pariške in dunajske znanstvene akademije, kar naša člankarja sicer zelo upoštevat. V knjigi „Oslovski most“ je (1936) dal prof. Vidmar še več razmaha svoji kombinatorični domišljiji.

Medicinec Alfred Šerko je kritično razpravljal „O psihoanalizi“ (1934).

Poizkusi pozitivističnega filozofiranja, ki sta jih pred prvo svetovno vojno objavila biolog Boris Zarnik (Würzburg, Carigrad, Zagreb): „O bistvu življenja“ (Gorica 1913) in geolog Ferdinand Seidl (dopisnik JAZU): „Mehanika duševnega delovanja“ (Go 1912) niso stopili čez prag filozofske metode. Aleš Ušeničnik jih je kot filozof ostro odklonil.

Takšni duhovno-zgodovinski podatki pač bolj spadajo v delo o duhovnih tokovih — vsaj kot elementi kulturne geografije in zgodovine — kot pa nujno nepopolno naštevanje znanstvenih uspehov.

Posebno v času zadane literature in filozofske drame ni nobena novost iskati filozofijo v leposlovnih tvorbah. (Vsaj za slovensko literaturo je treba pripomniti, da je v tem oziru le malo narejenega.) Vendar naloga ni opravljena, če se pisec ustavi že pri najbolj splošnih in zunanjih označbah, ki so predmet srednješolskega pouka. Prav

tak primer nekompetentnega pisanja pa sta uresničila v svojem pripovedovanju o srbski, hrvaški in slovenski literaturi pisca „jugoslovanske misli“. B. Nušićevo komedijo „Narodni poslanik“ prevesti z „Le député national“ je mogel le prevajalec, ki ne pozna v zadostni meri svojega jezikovnega instrumentarija, kar kažejo tudi druge hibe v prevajanju.

Pod naslovom „Littérature yougoslave après 1918“ (po isti logiki je treba v času pred zedinjenjem govoriti o avstrijski in ogrski literaturi na nekih ozemljih sedanje Jugoslavije) nahajamo tri s superlativi opremljene — tipičen stil profesoralne nestrokovnosti — pisatelje: Milan Krleža je „le plus grand et l'écrivain croate le plus influent“, Ivo Andrić je „l'un des plus grands écrivains yougoslaves contemporains“, Lovro Kuhar - Prežihov Voranc pa „un de plus profonds écrivains slovènes“. Kdor je delal maturo pod prvo Jugoslavijo, se bo spomnil na srbohrvaške čitanke s stereotipnimi: „jedan najvećih“.

Kot vse kaže, je tudi uradni kurz jugoslovanske znanosti v procesu devalvacije. Od notranje moči manj uradnih sektorjev je odvisno, ali bo znanost ohranila vršino, ki si jo je pridobila v času svobode. Ugledu filozofije južnoslovanskih narodov pa bi bolj koristila čisto preprosta bibliografija.

Francè Dolinar

z a p i s k i

SLOVENSKA KNJIGA V LETU 1960

I. P E S N I Š T V O

Pesništvo je bilo lani precej razgibano in je dalo osem knjižnih zbirk, ki so vsebinsko in oblikovno različne in mnogovrstne. Če izvzamemo Branka Rudolfa, ki pripada predvojnemu rodu, so se lani oglašili mlajši ljudje, nekateri celo prvič.

Branko Rudolf: ŽVEGLA POTEPUHOVA. Zbirka ima podnaslov, ki je hkrati oznaka vse knjige: „Muzika tega gmajn folka plajšarjov, komediantov, godcov, mamežov, sejmskih pevcov, želarov, težakov, študentov, hromakov no sromakov vsake sorte. Po zgledi stare, ali dobre navade potepuške no lajnarske b a l a d e vkup spravi! Branko Rudolf iz Konjic doma.“ Še več pove o pesmih avtor sam v Spremni besedi, kjer razlaga, kako so pesmi nastale. Pisal je v duhu ljudskih improvizacij, jezik je srednještajersko narečje, živeti pa se je hotel v duha nekdanih časov, ker so bili tisti ljudje večkrat podobni nam.

V zbirki je 39 pesmi, ki so pomaknjene v srednji vek in podane tako, kakor bi jih pripovedoval tedanji ljudski pevec v svojem jeziku in mišljenju. Pesmi so tako podobne ljudskim, da so bralci avtorja spraševali, kje jih je nabral. Nekateri so zelo posrečeni in odkrivajo tragiko siromašnih ljudi, pa naj bodo to tlačani, vojaki, godci, učitelji, študentje ali kdor koli. Nekaterim pesmim pa se pozna, da so preveč narejene. Na vsak način je Rudolfov poskus zanimiv in prvi te vrste v slovenskem pesništvu.

Vladimir Kos: DOBER VEČER, TOKIO. Knjiga je izšla v Tokiu in to pri japonski založbi Meiseisha Co. Že zunanja oprema je drzna in zanimiva. Zbirka s podnaslovom „pesmi zate in — zame“ vsebuje poleg 45 Kosovih poezij še vrsto citatov in celo pesmi najrazličnejših svetovnih pesnikov in mislecev v prevodu.

Vsebinsko in oblikovno je moderna, pesmi so hermetične, zato je težko o njih izreči objektivno mnenje. Knjige se drži močan pečat japonskega življenja in pokrajine in v tem pogledu je razširila ob-

zorje slovenske lirike. Nekatere pesmi so močne, občutene, pri drugih gre bolj za besedno in oblikovno igranje kakor za resno ustvarjanje. Dosedanje kritike so govorile o zbirki zelo previdno in abstraktno, a čas bo razkril njeno pravo vrednost.

France Pibernik: BREGOVI ULICE. Pibernik je prišel lani do svoje prve knjižne zbirke, ki je sad petletnega dela. V knjigi je 30 pesmi, ki so sistematično razdeljene v tri oddelke, z uvodom in koncem. Osnovni ton pesmi je tragičen, kajti pesnik je sam, rodil se je malo pred zadnjo vojno, zato je še poln groze; sedanje njegovo življenje je ozko, uklenjeno v samotno ulico brez sonca. „Rad bi se vrnil na tihe | mehko zelene poljane, | rad bi za vedno odšel iz mest | z eno samo | trdo ulico betonskih katedral. || Pa ni mogoče, | če imaš dušo prikovano | na ozek pločnik | granitne ulice.“ Čeprav je sredi mesta in ljudi, je sam, kajti „Daleč je od človeka do človeka, | od človeka do ljudi na teh kamnitih cestah, | v ulicah ozkih z ozkimi vrati, | v kavarnah, na poti čez črni asfalt. | Kot tujci, črni tujci hodijo vsak dan ljudje | z obupom in žalostjo, s pozabljeno srečo v očeh, | z jezo v dlaneh, | kot da so sami in ni nikogar, | nikogar v tem velikem svetu motorjev in žalostnih burk, | in da nikjer ni ljubezni več, dobre besede.“ Vedno je sam; večer je, zvoní, mati moli za sina, toda „Jaz pa grem po pločniku brez vsega. | Samo razbit obraz | in dolga prazna noč | sta pred menoj.“ Nobenih idealov, nobenega upanja, nobenega sončnega žarka. Le v zaključku je nekoliko optimizma. Nekatere pesmi so močne, druge preveč narejene. Pesmi so svobodne, nekaka pesniška proza.

Janez Menart: ČASOPISNI STIHI. Zbirka bi se po izvirnosti lahko merila z Rudolfovo, zlasti kar zadeva formalno ureditev. Razdeljena je na sedem ciklov, ki imajo naslove po straneh časopisov: Prva stran, Druga stran itd. Avtor govori o najrazličnejših sodobnih problemih, domačih in tujih, vedno z ironijo in sarkazmom. Posmehuje se vsemu, tudi veri in Bogu. Nekateri verzi so posrečeni, mnogo pa je narejenih in dolgovernih in ne zadenejo v živo. Nekatere kritike povečujejo Menarta kot najboljšega pesnika, druge mu odrekajo vsako pesniško vrednost. (Nekateri epigrami se bodo ohranili, ker so živi in posrečeni, n. pr. Zavist: „Odkar za Lajko ve ves svet, | mi je kar žal, da sem poet. | Več upov bi imel na slavo, | če bi rodil se s pasjo glavo.“)

Mila Kačičeva: LETNI ČASI. V zbirki je 28 pesmi ljubezenskega koprnenja, obupa, razočaranja, žalosti in pričakovanja. Pesnico po hudih prepletech še vso pretresa ljubezen in misel na dragega, ki ga ni od nikoder. „Dolga je noč, | če objameš temò | in tišino. | Vrelo vino | je kri. | In kot pogrmevanje vlaka | pretaka | odmev se iz žil | na sencè, | dokler ne zatnè | rastoča svetloba me jutra.“ Rešitve iz te osamelosti in neizpolnjenih želja ni, zato se pojavlja misel na smrt, ki bo edina prinesla tolažbo in mir, ki je poslednji cilj vseh. Kljub razočaranju pa se še ni odpovedala ljubezni, šla bo „gola skoz pomladni dež, | naj izpere z mene vso navlako | prèšlih dni... Morda me prav na koncu pòti | le kdo čaka.“ Vse pesmi so torej uglasene na

isto struno, zato nobena ne izstopa, povsod je edini vir navdihla lastna bolečina. Včasih je nad vse odkrita in osebna. Verzi so nekam odmaknjeni, zato nas pesmi ne pretresajo, kakor so tragične.

France Filipič: PTICE LETIJO V DALJAVO. Zbirka je obsežna, prinaša 43 pesmi in pesnitev „Bataljon na mtrvi straži“. Zajema dokaj obširno obdobje pesnikovega ustvarjanja, zato je slogovno pisana. Vsebinsko sega v vojne in povojne razmere, mnogo je subjektivne izpovedne lirike, nekaj pa sodobnih balad. Poudarek zbirke je na metaforiki, ki je pogosto lepa, večkrat pa iskana in sama sebi namen. Poněkod zahaja v ekspresionizem, drugod se približuje narodni pesmi, s pogostim ponavljanjem skuša pomnožiti pevnost. Vsi ti napori učinkujejo narejeno in ne prepričujejo. Najboljše so razpoloženske pesmi, v katerih skuša slikati z besedami.

Pavle Zidar: KAPLJE OGNJENE. Zbirka je prvo Zidarjevo delo, doslej je sodeloval samo v revijah. Tudi Zidar je ves zagrenjen s spomini na vojno in njene grozote, zato je posvetil knjigo „žrtvam ponesrečenega atentata na Gestapo“. Ta zagrenjenost in nekaka zaznamovanost sta krivi, da ne najde stika z ljudmi, zato je sam: „Poln sem samotne hoje, poln muk in zbeganih želj.“ Motiv bolečine in nemira, strah pred življenjem, misel na smrt in samoto — to so motivi, ki prevečajo vso knjigo. Njegov pesniški svet je ozek, omejen, prav tako je veliko iskanja v verzu in jeziku. Kritičnik Viktor Konjar je zapisal: „Zidarjeva poezija ni tiste vrste, da bi brez pridržkov ogrela, saj prihaja iz notranjih vrelcev po precej zamotanih poteh čustvenega in miselnega doživljanja. K njej je treba stopati počasi, po kapljah, da lahko izrazi tisto, kar izraziti želi.“

Naci Kranjec - Pajlin: KER SEM ČLOVEK. Naci Kranjec je brat Miška Kranjca in je umrl v Dachauu pred šestnajstimi leti. Pesmi je priobčeval v „Mladem Prekmurcu“. Lani jih je zbral in jim napisal uvod Vanek Šiftar. Njegove pesmi so trpke, ker so pognale iz erotičnega pesimizma in iz slutnje bližnje smrti. Skoraj vedno govori o sebi, o svoji bolečini, ki je tolika, da vabi črnega vrana, naj mu izključe „iz srca vse rane“. Polovica pesmi je erotične vsebine, včasih pa se ta motiv združi z željo po smrti. Svoj skorajšnji konec je lepo podal v pesmi „Senokoše“: „Senokoše, senokoše| že so pokošene,| rože, rdeče rože,| rože posušene,| smrt bo k meni prišla| koše pokošene,| čez te rdeče rože,| rože posušene,| smrt bo k meni prišla| in me pokosila. | Ljuba pa se bo jokala,| z rdečih rož mi venec vila.“ Poleg osebne izpovedi je važna sestavina njegovih pesmi prekmurska pokrajina, po kateri se mu toži, ker jo je zapustil zaradi revščine. Zbirka kaže, da bi se bil Kranjec razvil v dobrega lirika.

II. PRIPOVEDNIŠTVO

Značilnost povojnega pripovedništva v domovini je, da je vsebinsko, oblikovno in idejno neenotno. Sodelujejo vsi pisateljski rodovi, od najstarejših do najmlajših, a za mnoge je značilno iskanje vsebine in oblike. Prva povojna leta je prevladovala partizanska snov, ki jo je usmerjala ruska šola, nato so pozabili nanjo in zaplavali v ameri-

kanizem, toda spet se povrne doba, ko partizanska tematika zamegli vse druge poskuse. V oblikovnem pogledu je prav tako velika razlika. Poleg ustaljenega predvojnega realizma se bohoti grob naturalizem, pri mlajših pa poseganje nazaj v obliki spominov, samogovorov, reminiscenc in podobnih pripomočkov. Da bi bila ta tehnika vidna že na zunaj in laže dojemljiva, se poslužujejo različnega tiska.

R o m a n i :

Lani je izšlo osem romanov. Teža je spet na partizanski tematiki, ki ni prav nič napredovala in se še vedno poslužuje črno-bele tehnike.

Miško Kranjec: NAD HIŠO SE VEČ NE KADI. Delo obsega dve knjigi na 1170 straneh, a je šele prvi del romana v štirih knjigah pod skupnim naslovom „Za svetlimi obzorji“.

Kranjec opisuje pohod XIV. partizanske divizije na Štajersko in Koroško. Začenja se s poletjem 1943 in se zaključuje s koncem istega leta. Glavni dogodki so: borba za Grčarice s četniki, zavzetje Turjaka, kamor so se umaknile vaške straže, napad na Grahovo, Velike Lašče in Kočevje, kjer so bili domobranci. To partizansko delovanje je podano na široko in v vseh podrobnostih, zato je večkrat preobloženo in težko pregledno. Lahko bi bila zgodovina ali vsaj kronika, toda pisatelj je položil v zunanje dogajanje tudi epsko zgodbo. Ta je zgrajena na idejnih nasprotnikih. Na partizanski strani so študent Mitja, delavec Lobnik in šivilja Martina, med nasprotniki zlasti kmet Ovsenik in še cela vrsta oseb; mnogi so v resnici živeli ali še žive in jih navaja pisatelj s pravimi imeni. Mitja, Lobnik in Ovsenik so vsak po svoje navezani na Martino, imajo pa še vsak svoje osebne in družbene težave. Mitja je bil pred prihodom v brigado likvidator in je obračunaval tudi z osebnimi nasprotniki, kar ga pozneje muči.

Umetniška vrednost romana ne sega preko okvira dosedanjih Kranjčevih del z isto tematiko. Kritič Sergij Vošnjak je v ljubljanskem „Delu“ roman takole označil: „Medsebojno obračunavanje predvsem nekdanjega likvidatorja Mitje in žrtvovanje njegovih žrtev zato, da bi se sam dokopal no neke 'resnice', je roman zavedlo v neresničnost. Zato tudi roman ne podaja podobe časa, čeprav kronološki del tega časa temeljito prikazuje. Toda avtorjevi junaki, ki so ta čas ustvarjali, so zlagani, neresnični. Zgrešeno bi bilo reči, da so bili partizanski liki povsem enobarvni, vsi po istem kalupu. Kajti če je res take junake, kot jih prikazuje roman Nad hišo se več ne kadi, zaneslo v partizane, jih je življenje samo kaj hitro preoblikovalo. Kogar pa ni, ga je sam proces revolucije spodnesel in ga postavil na stranski tir. Zato se tudi v romanu taki liki ne bi mogli dalj časa obdržati. Zato je bilo potrebno tudi toliko umetničenja, da so se vendarle obdržali. In prav to je krivo, da roman ne podaja podobe partizanskega življenja in posebej XIV. divizije, katere podobo je imel namen podati.“

Mimi Malenšek: TEMNA STRAN MESECA. Obdelala je enako snov, kakor Kranjec v prejšnjem romanu, le da se je omejila na par-

tizanski napad na Turjak, kamor so se leta 1943 po italijanskem zlomu zatekli vaški stražarji. Dogajanje se odigrava v obleganem gradu, nosilca zgodbe pa sta nadporočnik Logar, bivši bogoslovec, in kaplan Bačar. Pisateljica je posegla pri Logarju v njegova šolska leta, v bogoslovje in odločitve, da zapusti nameravani poklic, njegovo vojskovanje in njegovo miselnost, ki jo odkriva s spomini in posegi nazaj. Prikazuje ga kot nekako žrtev, neke vrste sopotnika, ki je po tragični krivdi padel med vaške stražarje, ker je poštenjak do sebe in okolice. Slabši je kaplan Bačar, ki je zagrizen, fanatičen in proti koncu zagrenjen zaradi spominov na storjeno zlo. Oba pa sta naslikana pristransko, ker se je pisateljica že v začetku postavila na njima nasprotno stran.

Roman je tak kot vsa njena tovrstna dela, ki jih je napisala več. Predvsem je fabulistka, zgodbe zna zapletati in razpletati, premalo pa se pogloblja v notranjost nastopajočih oseb. Tudi ne zna podati resnične podobe razgibanih vojnih časov in razmer. Boljša je v zgodovinskih delih.

Vladimir Kavčič: OGNJI SO POTEMNELI. Roman ima svoj izvor v drugi svetovni vojni. Nosilca dejanja sta brata Boris in Aleks, ki se po končani vojni vrneta na zapuščeno domačijo in skušata v spominu obnoviti dogodke, ki so se odigrali med vojno na domačiji. Partizani so jima ubili obe sestri, nihče ni smel za pogrebom, na hišo je padel pečat izobčenstva, a vse to brez pravega vzroka. Boris je to gledal kot otrok, zato se je njegova duševnost deformirala. Ta pokvarjena duševnost se počasi ob odkrivanju krivcev spreminja v željo po maščevanju; ko krivca odkrije, ga počaka in ubije, nato se zastrupi.

Roman je psihološka študija Borisove duševnosti, ki jo je vojna pokvarila in je ni več mogoče uravnati, čeprav mu brat prigo-varja, naj vse pozabi. Slikanje je plastično, zgoščeno in podano na moderen način. Delo je boljši lanski roman.

Vasja Ocvirk: SONCU NI VERJETI. Pisatelj opisuje partizansko četo, ki se leta 1942 prebija izpod Krima pri Ljubljani na bazo v Kočevskem rogu. Na poti ima opravka z izdajalci, okupatorji, dezertarji, prebežniki, z ljudmi, ki jih poznamo iz vseh partizanskih povesti. Četa doživlja poraze in zmage, a najvažnejše je to, da vojaško in politično dozoreva v pravo partizansko četo.

Delo je prej reportaža kakor roman. Zgodba je precej napeta, značaji so podani iz dejanja in dialogov, jezik pa je šibek.

Anton Ingolič: ČRNI LABIRINTI in NEBO NAD DOMAČIJO. To sta romana o slovenskih izseljencih rudarjih, ki so leta in leta delali v tujini, po zadnji vojni pa so jih pregovorili, da so se vrnili v domovino, kjer so doživeli razna razočaranja in duševne pretrese.

V prvem romanu pripoveduje o rudarju Stanku Klepu, ki se po dvajsetih letih leta 1947. vrne v domovino, toda žena, ki noče iz Francije, in rudarska bolezen silikoza ga hitro spravita v grob. V drugem romanu se vrne rudar Rojnik, ki ga prav tako muči silikoza, a jo v zdravem domačem zraku preboli. Umrje pa mu žena že prvi teden po

vrnitvi. S seboj sta pripeljala številno družino: sinove, hčere, snahe Holandke in vnuke. Ti se s težavo vživljajo v nove razmere, saj so tako različne od tujih, svakinje ne znajo jezika, služba je slaba, pomanjkanje vseh povsod. Poleg tega se začno zakonske težave. Hči Regina, ki je med vojno v Nemčiji mnogo doživela, se poroči s šibkim možem, ki je pod vplivom matere, bivše trgovke in „reakcionarke“. Ne more imeti otrok, naveliča se enoličnega življenja, začne hoditi z drugimi, nazadnje misli pobegniti v tujino, a jo na meji ubijejo graničarji. Sin Peter z ženo ni srečen. Ko odide ta nazaj v tujino, prevzame ženo Alenko bratu Janezu. Poleg tega je še cela vrsta zapletljajev ljubezenske narave in to najrazličnejših ljudi, od izdajalcev in reakcionarjev do bivših partizanov.

Ingolič se je prvič lotil izseljeniškega problema v romanu „Kje ste, Lamutovi?“, v lanskih romanih je to delo nadaljeval. V vseh treh delih je problematiko slovenskih izseljencev zelo poenostavil in jo zožil v glavnem na tuje izkoriščanje in na erotično izživljanje. Za Ingoliča je tujina mačeha, ki brez usmiljenja izkorišča slovenske rudarje, daje jim silikozo (kljub temu pa se skoraj nobeden noče vrniti domov, kakor kaže pisatelj v Lamutovih). Njegovi ljudje živijo samo telesno, nagonsko, edini namen jim je erotično izživljanje. Vsi ti ljudje so izkrivljeni, še od daleč ni zadel bistvenih potez slovenskih izseljencev. Pripovedovanje je zelo naturalistično.

Ilka Vaštetova: IZOBČENEC. Roman o Trdini. Roman je trodelen in obravnava Trdinovo življenje od upokojitve do smrti. Upokojili so ga leta 1867 in naselil se je v Bršlinu pri Novem mestu. Ker je bil politični upokojenec, so se ga vsi izogibali, prijatelja sta mu bila le sodnik Vojska in graščak Rudež. Že zgodaj je začel potovati po Dolenjski in zbirati narodno blago, ki ga je pozneje izdal pod naslovom „Bajke in povesti o Gorjancih“. Vtikal se je tudi v politično življenje, a zaradi razočaranja pri volitvah se je zakrknil vase. Prebudil ga je šele na novo ustanovljeni Ljubljanski zvon, ki ga je pritegnil k sodelovanju. Drugi del romana obsega deset let in obravnava v glavnem Trdinov drugi zakon z vdovo krčmarico Jermanco in literarno delovanje. Oženil se je kot prvič brez ljubezni, kot je rekel ženi ob zasnubitvi: „Iščem le dobro ženo in topel dom.“ Ko mu je po desetih letih umrla, je začel počasi tudi sam umirati, kar prikazuje tretji del.

Pisateljica je napolnila 390 strani s Trdinovim življenjem, ki je bilo na zunaj preprosto, notranje pa je moralo biti zelo zapleteno. Kdor je prebral samo njegove Spomine, se čudi, kaj je Trdina vse povedal o sebi in kakšna je morala biti njegova notranjost. Na Hrvatskem se je po lastnih besedah zanimal v glavnem za bogata dekleta, od katerih je imel kako korist.

Vse to kaže, da Trdinova notranjost ni bila tako preprosta, kakor jo je naslikala pisateljica. Zelo malo se je poglobila vanj, zato je njen Trdina preveč zunanji. Hotela je napraviti iz njega junaka, mučenca (prim. naslov!), ki se sam upira kruti avstrijski vladi, ker zatira Slovence in njega še posebej. Napravila ga je za silnega rodoljuba, ki pridiguje, da brez narodove svobode tudi njegove osebnosti ni.

Da je panslovan, je samo po sebi razumljivo, a Trdina grmi proti ruskemu carju in se navdušuje za revolucionarje. Dalje je Trdina liberalac in brez vere, kar pa je obratno, kot piše on sam v Spominih.

Trdina Ilke Vaštetove je nezgodovinski. Roman tudi sicer ne zadovoljuje: nikoli ne prikazuje Trdine pri delu in potovanjih po Dolenjski, največ je v knjigi razgovorov med Trdino in Vojsko. Bolje kot Trdina so podane novomeške politične, kulturne in socialne razmere.

Alojz Rebula: SENČNI PLES. Roman je zgodba Silvana Kandorja, 26-letnega izobraženca, ki se po zadnji vojni vrne domov v Št. Maver na Krasu. Nekje na Gorenjskem je pokopal Nadjo, o kateri je bil prepričan, da je bila njegova edina ljubezen. Po vrnitvi živi med kraškim domom in med Trstom, kjer dobi službo. Najprej je profesor na slovenski gimnaziji, nato uslužbenec pri zaveznikih. Pri tem doživlja svojo osebno tragiko in tragiko skupnosti, kateri pripada. Tej tragiki daje Kandor duška s tem, da piše zgodbo o Jerneju Jerobniku, tržaškem peku, in njegovi krivenčasti življenjski poti.

V romanu se dogaja vse skozi glavnega junaka. Vanj je položil pisatelj velik del samega sebe in svoje osebne problematike, podal pa jo je v svojsem jeziku in bogati domiselnosti. Mirko Javornik je o romanu zapisal v Mladiki med drugim naslednje: „Ljudje, usode in stvari ga (junaka) prebadajo in zaznamujejo vsaka posebej in po svoje; od vsake mu ostaja nekaj nove bolečine, teme in grenkobe; spreminja se v krvavo harfo, na katere strunah zvene vse grenkobe soljudi, rodu in časa... Ta zgolj trpne dramatike polna postava je v naši književnosti nenavadna in nova, ker se zdi, da ni sad ustvarjalne nemoči, temveč točne zamisli in hotenja. Nova je dalje zaradi tega, ker bralec tisto, česar je naveličan iz gore nedoraslih, primitivnih, enoprostornih opisovanj in kričanj, po Kantorju, razumniku, nemirnem klopčiču duha, bistrosti, predirnosti živcev, občutljivosti in duhovne vsestranosti doživlja tako, kakor je njemu, času in razvoju ustrezajoče.“ Roman je najboljša Rebulovo delo in eden najmočnejših lanskih tekstov.

P o v e s t i :

Janez Jalen: VOZARJI - II. del: IZPODKOPANA CESTA. To je tretji del Jalnove večerniške trilogije, ki jo sestavljajo: Ovčar Marko, Tri zaoblube in Izpodkopana cesta. V povesti nastopa tretji rod ovčarja Marka, a tudi stari Marko je še živ. Začenja se z bahato gorenjsko poroko Markovega desetega sina Klemena z Brodarjevo Lenko. Po poroki prevzame glavno vlogo v povesti sinova Klemenovega starejšega brata Boštjana, ki je poročen na domu in bo Markov naslednik. To sta študent Jernej in vozar Primož. Oba se zaljubita v Lenkino sestro Lojzko, ki ne ve, za koga bi se odločila. Še bolj je v skrbeh njuna mati, ker želi, da bi postal sin Jernej duhovnik. Končno se vse srečno zaključi: Jernej odide v celovško bogoslovje, Primož in Lojzka pa si odkrijeta ljubezen.

Povest je vsebinsko in oblikovno skromna. Pisatelju se pozna, da mu je zmanjkalo snovi. Če jo primerjamo z ovčarjem Markom, je le medla senca.

France Bevk: DOMAČIJA. Knjiga je bila napisana že pred vojno, a je izšla šele lani. Prikazuje razmere v predvojnem času na Primorskem, kako so propadala slovenska posestva in prehajala v last bank. Knjiga je ljudska povest.

Milan Guček: POČAKAJ DO PRIHODNJE POMLADI. Povest prinaša navadne partizanske spomine brez posebne umetniške vrednosti.

Zbirke novel:

Danilo Lokar: HUDOMUSNI EROS in LETO OSEMNAJSTO. Avtor je po poklicu zdravnik in je začel pisateljsko pot po 60-letnici. V prvi knjigi je v osmih novelah prikazal ljubezen in vse, kar je zlasti na kmetih z njo v zvezi — običaje. Novele se gode na Primorskem, v pisateljevi ožji domovini, napisane pa so na zanimiv način.

Druga Lokarjeva knjiga je avtobiografska in kaže pisateljevo telesno in duhovno rast od deške do moške dobe. Prvi del govori o pisateljevih gimnazijskih letih v Gorici. Osrednja oseba je pisatelj sam, poleg njega pa še dijaška gospodinja in nekaj sošolcev. V drugem delu slika svoje prvo leto na Dunaju, v tretjem svoje prvo poklicno delo v zadnjem letu prve svetovne vojne. Zadnji del je prepričljiv in življenjsko poln. Lokarjeva knjiga je tudi kulturnozgodovinsko zanimiva, ker kaže nekdanje slovensko življenje v Gorici.

Boris Pahor: NA SIPINI. Knjiga obsega 17 novel, črtic in slik iz predvojnega, medvojnega in povojnega tržaškega življenja, vmes pa je vpleten pretresljiv venec slik iz nemškega koncentracijskega taborišča, kjer je bil pisatelj in katerega je že večkrat opisal. Nosilci dejanja so večinoma mladi ljudje in dozorevajoči otroci.

Knjiga vsebinsko in oblikovno ni nova in enotna, ker so nekatere novele že prej izšle, snov pa je preveč razgibana, da bi mogla biti vedno enako navdihnjena in obdelana. V nekaterih ljudje preveč premišljajo in govorijo, kar je posebnost Pahorjevega pisanja. Mirko Javornik je zapisal, da so taboriški odstavki „zgolj oblikovno vzeto pisani mojstrsko, da zlepa ne tako“. „Da pa je Pahor sposoben, ob potrebnih prizadevnosti, premišljenosti in oblikovalni rednosti ustvariti pravo novelo, priča nežna in obzirna, navzlic ostrini motiva oddaljena sanjava poetična zgodba 'Na školjih', ki je skorajda najlepša, kar jih je kdaj napisal, in jo je treba tudi prištevati med redke boljše slovenske novele sploh.“

Leopold Suhodolčan: ČLOVEK NA ZIDU. To je prva avtorjeva leposlovna knjiga in prinaša novele, ki se gode v povojnih letih okrog Prevalj in Raven na Koroškem. Vojna je obsenčila ali zaznamovala njegove ljudi tako močno, da se ne morejo znajti v povojnih razmerah.

Eden izmed teh junakov pravi o sebi, da ima namesto srca luknjo, skozi katero hodijo netopirji v podstrešje. Vsi nastopajoči ljudje so duševno nalomljeni, razbiti, zato ne morejo priti do svoje podobe in miru, ne znajo najti poti do sočloveka. Njihovi problemi navadno niso veliki, toda zanje so taki, da ne vidijo in ne morejo preko njih.

Suhodolčan je s to knjigo dokazal, da ima smisel za sodobno stvarnost in da se zna poglobiti v duševnost svojih junakov. Pripovedovati zna zanimivo in sveže. Moti le nekoliko preveč naturalistično podajanje.

Oskar Hudales: FATA MORGANA. Knjiga sicer ne spada med zbirke novel, ker pripoveduje v obliki nekakih povesti o manj znanih raziskovalcih in odkrivalcih neznanih svetov. Pisana je zanimivo in poučno.

DNEVI SMRTNIKOV. Pod tem naslovom je v Buenos Airesu izšla antologija (izbral Alojzij Geržinič) 24 novel sedemnajstih avtorjev: Vinko Beličič, Frank F. Bükvič, Tine Debeljak, Mirko Javornik, Ruda Jurčec, Stanko Kociper, Ivan Korošec, Vladimir Kos, Božidar M. Kramole, Marijan Marolt, Karel Mauser, Lojze Novak, Janez Ogrin, Ludvik Potokar, Neva Rudolf, Zorko Simčič, Avguštin Zele. Zbirka je tako slogovno kakor vsebinsko bogata, saj njeni avtorji živijo na različnih kontinentih. Posamezne stvaritve dosežajo raven, ki jim jamči stalno mesto v slovenski književnosti.

III. D R A M A T I K A

Dramatika je bila lani kot vedno šibko zastopana. Izšlo je malo izvirnih iger, a težko je reči, če ima katera trajno umetniško vrednost. Važnejše so:

Dominik Smole: ANTIGONA. Avtor je obdelal znano grško snov in jo podal tako, da je po splošnem mnenju to najboljša lanska igra. Najprej so jo igrali na eksperimentalnem odru v gledališču „Oder 57“, decembra lani pa v ljubljanski Drami. Dobila je tudi nagrado Sterijinega pozorja v Novem Sadu. Izšla je najprej v reviji Naša sodobnost, pred kratkim pa tudi v knjigi.

Josip Tavčar: ZEH PRED SMRTJO. Igro je napisal znani tržaški dramatik Tavčar in je izšla v Zborniku XV. sezone Slovenskega gledališča v Trstu. Igra je satira in varianta slovenskega „dolce vita“, ki je drugod med višjimi sloji, pri Tavčarju pa med preprostim ljudmi. Konec kaže, da je tako življenje nemogoče, zato se konča za voditelja tega življenja tragično. Igra je uspela.

Ostale igre so še: *Mirko Zupančič: ROMBINO*, žalostni klovn; *Miloš Mikeln: GOLOBJE MIRU*; *Mirc Štefanac: VČERAJ POPOL-DNE.*

IV. P O N A T I S I

Lani je izšlo več ponatisov. Izmed starejših pisateljev so ponatisnili naslednja dela: *Prešeren*: Pesmi in pisma, II del; *Janko Kersnik*: Jara gospoda; *Josip Jurčič*: Deseti brat in IX. zv. Zbranega dela; *Ksaver Meško*: Izbrano delo, V. (zadnja) knjiga; *Jože Knaflič*: Izdajalec Gogo; *Fran Milčinski*: Zbrani spisi, I. in II. zv.; *France Bevk*: Izbrani spisi, VIII. knjiga, Umirajoči bog Triglav, Brez krinke (dve povesti); *Zofka Kveder*: Veliki in mali ljudje; *Prežihov Voranc*: Solzice; *Fran S. Finžgar*: Izbrana dela, II. in III. knjiga; *Izidor Cankar*: Obiski — S poti; *Miran Jarc*: Človek in noč.

Med mlajšimi so: *Juš Kozak*: Maske; *Filip Kalan*: Gospodična Mary; *Tone Seliškar*: Nasedli brod; *Miško Kranjec*: Zalesje se prebujajo; *Venceslav Winkler*: Kolesar Matejko.

Martin Jevnikar

V MEDDOBJE VI., štev. 1./2. je treba vstaviti:

DODATEK. — Pri poročilu o kulturnih večerih Slov. kult. akcije je izostala navedba o četrtem večeru, ki je bil 19. junija 1960; predaval je g. Marijan Marolt o abstraktni umetnosti.

POPRAVI. — V oceni Fr. Dolinarja o knjigi *Kleine slavische Biographie* je vstaviti: za „kar v vseh deželah za jeklenim zastorom“ (z izjemo ZSSR); za „zgolj na osnovi literature“ (s par izjemami: kot pri nauku beograjskega prof. Glumca in sofijskega prof. Cankova).

V članku *Davičo, Finci, Krklec* v Krklečevem delu popravi: nepriznana nezavist zagrebškega... purgera — v nenavist.

Drugi zvezek MEDDOBJA (VI., štev. 3.-4.) je bil dotiskan 25. 6. 1961.

SLOVENSKA KULTURNA AKCIJA

je doslej izdala sledeče knjige:

Stanko Kociper: MERTIK. *Črtice*.

Remec - Debeljak: KYRIE ELEISON. *Bibliofilsko izdanje*.

Ivan Pregelj: MOJ SVET IN MOJ ČAS. *Zbornik*.

Kos - Gorše: KRIŽEV POT PROSECIH.

Narte Velikonja: LJUDJE. *Zbirka novel*.

Marijan Marolt: ZORI, NOČ VESELA. *Roman*.

Bertoncelj - Arko: DHAULAGIRI. *Potopisni roman*.

France Balantič: ZBRANE PESMI.

Zorko Simčič: ČLOVEK NA OBEH STRANEH STENE. *Novela*.

France Papež: OSNOVNO GOVORJENJE. *Pesmi*.

Ruda Jurčec: LJUBLJANSKI TRIPTIH. *Roman*.

Alojzij Geržinič: IRENEJ FRIDERIK BARAGA. *Oratorij*.

Stanko Kociper: NA BOŽJI DLANI. *Roman*.

Karel Mauser: JERČEVI GALJOTI. *Povest*.

Neva Rudolf: ČISTO MALO LJUBEZNI. *Črtice*.

Mirko Kunčič: GORJANČEV PAVLEK. *Povest za otroke*.

Karel VI. Truhlar: NOVA ZEMLJA. *Pesmi*.

A. Avguštin - Fr. Ks. Lukman: ENCHIRIDION.

ZGODOVINSKI ZBORNIK. Uredil Marijan Marolt.

Dante Alighieri: PEKEL. Prvi del Božanske komedije. Prevedel
Tine Debeljak.

DNEVI SMRTNIKOV. Izbor emigrantskega pripovedništva. Ure-
dil Alojzij Geržinič.

SLOVENSKA LIKOVNA UMETNOST V ZAMEJSTVU. Uredil
Marijan Marolt.

ZGODOVINSKI ATLAS SLOVENSKEGA OZEMLJA. Profesor
Roman Pavlovčič.

Slovenska kulturna akcija izdaja tudi

VREDNOTE, znanstveni zbornik. (Urednik Ruda Jurčec. Izšle so doslej
štiri knjige). — MEDDOBJE, kulturna revija. — GLAS, informativni
štirinajstdnevnik.

NA ŽELJO POŠLJEMO PROSPEKT

KNJIŽNA ZALOŽBA SLOVENSKE KULTURNE AKCIJE

ALVARADO 350, RAMOS MEJIA, BUENOS AIRES, ARGENTINA